

SZELLEMI OMNIBUS

KÉJUTAZÁSRA AZ ÉLET UTAIN.

Írta

ASZALAY JÓZSEF,

A PÁRISI TUDÓS TÁRSASÁG TAGJA.

ELSŐ KÖTET.

PESTEN, 1855.

NYOMATOTT BEIMEL J. ÉS KOZMA VAZULNÁL
(Aldunásor kegyesrendiek épületében).

E L Ő S Z Ó .

„*Kelj fel és kövess engem; látnod kell mint itélendem a megholtakat*” e szavakkal költé fel mély álmából egy inkább nemtő mint bíróhoz hasonló lény Saphirt, ki hasztalan mentegetődzék, hogy csak imént szabadnia meg egy ítélőszektől, hogy épen nem kíváncsi, és hogy talán üti levelet sem nyerend a rendőrségtől külföldre. Légbeni rövid utazás után egy kétszázezer kötetből álló díszes könyvtár közepére szállottak. „*Itt most szemlét tartanak ezer meg ezer elhunytak lelkeik felett, kik e pompás sírboltban élnek.*” Kis szünet után ismét így szóla harsányan az ítélőbíró: „*Ti valamennyi könyvek, bármi nyelven írottak! adjátok vissza mindenkinek az övét, minden elsajátított ötleteket, minden kölcsönözött eszméket után írt- vagy lemásolt rendszereket, minden átalakított fölfedezéseket, szóval mindent, mit előbbiektől kölcsönözétek vagy után alakítatok, első törvényszerű tulajdonosaiknak.*” És lön általános siránkozás, vaczogás, kézkulcsolás és lótásfutás! Nagy ivded, és vastag negyedrért kötetek ügygyel bajjal vergődtek fel régi pandectákhoz, karcsú szikár alakban térvén vissza mint méléző pisztrángok; sok nagyhírű munkákból alig maradt egyéb, mint czímeik, nyomtatási helyök, s hi-

báik. Egy görög és egy római classicusnak gyüle meg különösen baja, mert 10,000 német, angol, francia, olasz s. a. t. író egyszerre hozá vissza nekik, mit tőlök elorzának, még pedig sokan oly elcsavart és torzított alakban, hogy sehogysem akará magáénak elismerni azokat a szerző. Egyik könyv odafuta másikhöz, visszaadandó eszméjét. „*Ah! — monda ez elszégyenülve — hisz magam is amattól sajtátítám el*”; amaz pedig ismét máshoz utalá, úgy hogy nagy bajjal lón kipuhatható az eredeti eszme tulajdonosa, így a 200,000 kötetből álló köztársaság lassankint legfeljebb ötven főből álló kis, de mondhatom, válogatott társaságra olvadt. Közülök egy belbecsét érző de szerény A. B. C. könyvecske így szóla: „*Két kis lapomon összesen olvasható minden, mit a 200,000 kötet itt szemlélhető kivonata tartalmaz.*” Mikért igazolá állítását? arról itt csak annyit említünk meg: miszerint a hittudorokat e szavaira utalá: „*A bölcsességnek kezdete az úrnak félelme.*” A jogászokat: „*Jót cselekedj, senkitől se tarts*”. A bölcsészeket: „*Ismerd magadat.*” Az orvosokat: „*A halál ellen nincs orvosság*” A politikusokat: „*Magához kiki legközelebb.*” — Míg végre a szakácskönyvre és újság lapokra kerülván a sor, rájuk olvasá: hogy „*Az éhség legjobb szakács,*” és mire a gyermekeket oktatja: „*Ki egyszer nagyot fillentett, annak többé nem hisznek*”. Már ez csakugyan igen jeles A. B. C. könyvecske.

E most elmondottak rövidletét Schiller e szavakkal adja:

Alles winderholt sich nur im Leben,
Ewig jung ist nur die Phantasie,
Was sich nie und nirgends hat begeben,
Das allein veraltet nie.

Tökéletesen hiszem, mit Himfynek dicső szerzője mond: „Hogy ha Petrárcha s mások előttem nem énekeltek volna, én Himfyt még is irandám, s pedig talán még nagyobb eredetiséggel, mert a mi az emberben van, az jöhet is az emberből,” de azért még is őszintén megvallom: ha Weber Democritosa nem létezendett, „Szellemi omnibusom” aligha létesül, legalább ily alakban nem.

Midőn Ferencz Ő Császári Királyi Fölsége megengedé nekem, hogy a II. József császár uralkodása alatt készült, később megigazított mérnöki munkálatokat szabadon használhassam Magyarország térképe készítésére: mindenek előtt a roppant skálájú és terjedelmű térkép vázlatát pantographizálám; felhasználám a legújabb háromszögű méretek eredményeit, a *General-Quartier meister-Stab* által felkarolt új modorban rajzolám és rajzoltatám a földmagaslatokat, hegyeket; följegyzém az ország felosztását polgári s egyházi megyékre, minden helységnél a vallást és nyelvet, kimunkálám a stalistikai, s hegyek-magassági táblákat s. a. t. így hozam létre Magyarország topographiai- statistikai- ethnographiai- s egyházi térképét, melynek ajánlatát Ő Fölsége elfogadni kegyeskedék. Ez tehát nem — mint sokan hiszik— Lipszki- nek sok tekintetben jeles térképe után készült, mellől csak a Kriván hegy fekvését tekintjük is, lényegesen különbözik, így pantographizálám Weber Democritosát, de azért munkám tőle különböző lénynyé vált, mint különbözik Himfy Petrárchától.

Azon hittel, hogy a Magyar fölfogva jelen helyzetét, annál hőbb szeretettel ragaszkodik dallamos (melodieux) szép nyelvéhez: hiszem, miszerint munkámnak talán egye-

düli érdeme az, hogy magyar; habár az ilyenmű munkákra ráillik szinte mit *Phaedrus* meséi előtt olvasá:

Duplex libelli des est, quod risum movet,
Et quod prudenti vitám consilio monet.

Egy élczes nő azt monda Mont esquireuról: *C' est un homme, qui dit le secret de tout le mond.* ¹⁾ Én Montesquieu ugyan nem vagyok, de szándékom találkozók e részben az övével. Ha pedig azt kérdi valaki: mit tartalmaz e könyv? azt feleli helyettem tréfás ismerősöm, mit magának is szóval monda: *Hic liber agit jocose de omnibus rebus, et de quibusdam allis.*

Szabad legyen itt megpendítenem: miszerint a *Compiler* cím magában ugyan nem igen dicső, de még compilatióban is lehet eredetiség. Ép a leghasznosb munkák többnyire sikerült compilatiók. Socrates maga is compilatornak nevezé magát; Caesar gyűjtő Cicerónak, Cat o pedig a leghíresb korabelieknek jeles mondatait; Plató fejpárnája alatt *vade mecumot* leltek, melyben még kevéssel halála előtt olvasgatott. Megnevezhetjük a virágokat, melyek porával megraká magát a méh, de még csak a méh nedve által válnak azok mézzé. Hogy készül tíz könyvből a tizenegyedik? már azt megfejté Juvenal: „*Sic fit amice liber.*”

Minden mívelt nemzet irodalmában létezik külön *Damen-Bibliothek* és ismét *Männer-Bibliothek*: és tapasztalat szerint amazt jobbára férfiak, emezt jobbára nők olvasgatják. Ezt nem tudva, őszintén kimondandó valék: miszerint e könyvem — miről az olvasó csak hamar meggyőződhetik — csupán férfi olvasmány. Ez szolgáljon tehát mentségül az általam határtalanul, s szívem mélyéből

¹ Ez olyan ember, ki mindenki titkait elmondja.

VII

tisztelt szépem előtt, ha közülök némelyiknek kedve jönne szinte betekinteni ezen Szellemi Omnibusba.

Napjainkban életeszély, világ- és emberismeret nélkülözhetlen kellékei az életnek. Még fiatal koromban körültekintvén a nagyvilág piacán és koczás talajain, támadt bennem a vágy megszerezni magamnak az életnek eme nélkülözhetlen kellékeit. Azóta folytonos éber figyelemmel kísérvén mindent, mi azt közvetve vagy közvetlen eszközölhetné, már akkor kezdem meg jegyzeteimet, melyeket im leteszek — mivel magyarul írvák — hazám ol-tára alsóbb lépcsőjére. Egybegyűjtésük nekem képzés, elmetáp, és valódi gyönyörül szolgálván, ha viszhangra találандnak, kétszeresen boldognak érzendem magamat.

Íram Mályiban Borsodmegyében, 1855-ben,

Szendrői Aszalay József.

Adakozás és pazarlás.

Kinek van miből adnia, adhat, de nem minden, ki adhat vagy ad, érti az adás mesterségét: egyedül nemcsak lelkek titka lévén, kinek, mikor, és mikép kelljen adni. Az adási modor gyöngédtelensége miatt gyakran még a legnagyobbszerű adomány is elveszti csaknem minden becsét, sőt néha az érzékenyebb kedélyűt sebzi is. Ki hiúságból szenvedni csak az adakozást, úgy ad, hogy az másoknak is tudtával, vagy szeme láttára történjék.

V. Károly, a hatalmas augsburgi Fuggereknek 50 ezer tallérral tartozván, háladatosságból, hogy a császár őket házuknál megtisztelje, a császár számára rendelt lakószoba kandallóját megrakván fahéjjal, azt kötelezvényével gyűjták meg.

Maria Theresia szinte megtisztelvén látogatásával Pállfy-Fugger grófnőt, midőn ebéd után akkori divat szerint a termet kifüstölék, a háziasszony elővén a császárné néhány ezer darab aranyról szóló kötelezvényét, miután abban aláírt nevét kis ollócskával kinyírta s a császárnénak kézbesíté, a kötelezvényt az ezüst serpenyő tüzén megégeté. A Pállfyak családi képcsarnokában ez őszanyjuk arczképe szinte látható; s oldalt az ezüst serpenyő tüze még most sem hamvadt el.

Fiat bene dat multum, qui dat cum munere vultum.

Feledhetetlen marad e részben a nagylelkű utolsó Illésházy neve, ki számtalan adakozásaiban mindig különös gyöngédséget tanúsíta. Ő volt az utolsó nagy úr honunkban ki nyolczvan, mindenrendű hasznos polgárt saját költségén neveié a hazának; — és hűséges szolgálataikért tizenkét híveinek fekvő javakat adományozza jószágaiból. Többek közt, egy a morva határszelen alkalmazott álladalmi kisebb hivatalnok Péterváradára tétetvén át, s úti költségei fedezésére személyesen 100 pf. kölcsönért folyamodván, Illésházy néhány perez múlva visszatérvén a terembe, megkérte őt, szíveskedjék Péterváradára elvinni levelét; — melyre azonban a kérő saját neve vala írva. Midőn később felbontá, abban öszvetapadva két darab száz forintos bankjegyet lelvén, s ezt tévedésnek tartván visszahozá a grófnak, ki is köszönettel fogadván a levelet, kérdé tőle, ha nem kívánja e felváltatni apró jegyekre a százast? s csakugyan fel is válta hatvan darab ötössel!

Magnum virum facile crederes, bonum libenter.

II. Katalin megvásárolván Diderot könyvtárát, önként e föltételt köté a szerződéshez: hogy holta napjáig Diderot saját házánál viseljen reá gondot, miért a császárné évenként 1000 rubelt tartozik neki fizetni!

A bécsi Rothschild, ki köztudomásra évenként ötvenezet forintot juttat szükölködőknek, harmadik emeleten lakó ismerősét akarván meglátogatni, jajeszékéleést hallván a negyedik emeletről, felméne és ott megérté, miszerint egy számos családú özvegyet, ki hon sem volt, 160 pf. erejéig zálogolnak, és hordják is már

lefelé házi bútorait; beváltván tehát kötelezvényét, azt beburkolt 100 pf. bankjeggyel együtt a legnagyobb 12 éves lánykának kézbesíté s eltávoza; de a lelkes kis lány öszve csődített pinczinke öt testvéreivel lábaihoz borul, és körülfogván térdeit esd: tudatná velők nevét annak, ki mint nemtőjök és megmentőjök Istentől küldve jelenek meg szegény hajlékukban. „Hiszen anyátoktól kötelezvényt is kell még kérnem e sommáról, felelé R, maid eljövök ha honn lesz.” — *La liberalité consiste moins á donner beaucoup, qu' a donner a propos.* ¹⁾

Néhai Széchenyi Ferencz gr. szinte gyakorlá s jól érté az adás mesterségét. Bécsben történt elhunytakor mily jajveszékelést vittek véghez a lakát környező szegények ezeréi! — Egy csekély birtokú magyar nemes, szomszédjának, ki ősi per következtében megfosztandó vala minden vagyonától, jószága megváltására 3000 ft. e szavakkal kölcsönöze: „Kamatot nem kívánok, hanem ha majd kegyed utódai tetemesen gyarapodnak, az enyimek pedig elszegényednek, fizessék viszsza enyimeknek a tőkét.

Gib ändern gern, bist du schon selbst nicht reich,
Wohlthäugkeit macht Menschen Engeln gleich.

A jótétek meghálálására az embert még az elemek is saját példájukkal intik; különösen a lég termékenyítő harmat gyöngyökben hálálja meg a földnek páráját és gőzölgéseit; — a tűz tiszta arannyal, mit tőle salakjával vón; — a föld, átvett odúért virág- és

¹⁾ Nem annyira sokat, mind maga idején adni, — ebben áll az adakozás.

gyümölcsössel fizet; a — víz lapáttal csapdosott hátán viszi az embert célpontjához. De azért mégis jótétért emberi hálára számolni csak igen ritkán lehet, de nemis kellőmért hiszen magában a jó cselekvésben rejlik annak valódi jutalma. A pénz legkönnyebben elhagyja az embert, ha nem elébb, halálakor; a rokon és jó barát is visszatér a sír szelétől; de a jótétek érzete még a sírontúl is követi a megholtat az örök bíró trónjához, és ott számára kegyelmet eszközöl emberi vétségeiért.

Mivel sem adakozóbb az ember mint a jó tanácsossal; pedig némelyik jó tanácsot adva, ép azt adja néha, mire magának is szüksége van. A zsidó például sohasem fogadja el szegény ember tanácsát, mivel, úgy mond, ha jó tanácsot tudna adni, önmagát tanácsolná legelébb, és nem volna szegény. Közéletben némelyik aranyokért ad másnak oly tanácsot, melyért maga veres garast sem fizetne. — Egy gyorszámító pénztőzsér, kéregető öreg koldusnak öt krajczárost nyújtván, ez érzékenyen megköszöné mondván: „Az Úr Isten ezerszer annyit fog érte adni az úrnak!” Úgy tehát még egy ötössel pótolom, úgy mond, mosolyogva a tőzsér, és az Úr Istennél számot tartok 166 ftra és 40 krra.”

Különös neme az adakozásnak azon a magyar koronázások alkalmával, és még M. Theresia idejében is divatozott szokás, miszerint midőn a szeretett fejedelem, bizonyos örvendetes események után, újongó s éljenző népei közt megjelent, ezüst pénzeket szóra a népek közé; — ez időnkben már nem divatos többé. Midőn török honban a b a i r a m vagy is húsvét ünnepeket ülik, és a Nagyúr ló hátán megjelenik népei közt

ünnepélyes szertartással, öt szinte lóháton követő kincstárnoka által rendszeren száz-száz piaszterrel telt zacskókat szók osztogatni. De mi ez mind ahhoz képest, midőn az orosz császár európai fejedelmeket látogatva, itt-ott, néhány napi mulatás után minden osztályú és nemű udvarlónak számtalan arany, gyakran gyémántokkal ékített orosz rendjeleket, burnót szelenczéket, gyűrűket; minden egyes, néha csekély szolgálátért, száz aranyokat; s a nevét viselő ezredek valamennyi közvitézeinek egyegy rubelt ajándékoz! Az adás mestersége, mint már feljebb hallánk, egyedül szép lelkek titka lévén, éhez kitünőleg érteit Sándor orosz császár feledhetlen emlékezetű neje, ki a többek közt a brüsseli népnek, magas személye iránti őszinte kegyelettel páros szeretetét öregbítem kívánván, valamennyi zálogért, melyek tíz forint erejéig a brüsseli nagy zálogdába betéve valának, a kiváltási díjt megfizeté, s azokat illető tulajdonosaiknak ingyen visszaadani rendelé. Már ez aztán fejedelmi, nagyszerű adakozás.

II. Fridrik adakozása nem vala ily nagyszerű, csekély értékű burnót szelenczéket szokván ajándékozni e felírással: „*L'amitié augmente le prix.*”¹⁾ II. József pedig igen gyakran kegyeskedvén vállalni komaságot szegényebb sorsú családoknál is, rendszeren egyegy aranyat ada, és csókkal tiszteli meg a gyermekágyast. Néha szívesebben adjuk a csókot, de néha szívesebben adnók meg az aranyat. — Egy ízben bizonyos hadnagy egyenruhában utazván postán, a postalegény, mivel ép a császárt várták, igen kelletlenül fogott be a hadnagy hintájába; de midőn az állomásra megérkeztek két arany borralalót

¹⁾ A barátság emeli becsét.

kapott, illedelmesen megköszönvén azt tévé hozzá: „No már most amaz bújhat a lóba.”

Vagyonos embernél a maga idején helyesen alkalmazott adakozás oly ritka szép tulajdon, melynek akaratlanul is hódol a világ, de megtagadja tőle hódolatát, ha pazarrá lesz. Ne feledje tehát senki, azok érdekében, kiket még boldogítani szándékozik, miszerint a józan takarékoság a függetlenség és adakozás forrása; s hogy megvetés, vagy legalább nevetség és gúny tárgyává lesz az, kiről példabeszédileg mondják, hogy a Darius kincsét is elkölténé.

Ki többet költ, mint bevenni valója van, pazarnak neveztetik. Ifjaknak, mégpedig rendszeren a jobbaknak, jellemvonása a pazarlás; ők a kezüket égető készpénz ellenesei, mivel könnyelműség, pajzánság, és tapasztalatlanságuk nem ismervén még annak becsét, nem is tudják, hogy csak az valójában szabad, ki senkinek sem adósa; nem olvasák még Cicerót, ki úgymond: *Non esse emacem vectigal est;* és még szerencsés az, kinek ifjúkori pazarlása nem hat nyomasztóan egész életére. „Miért nem vagyok én negyvenezer tallérral adós!” monda Maenius egyszer a capitoliumban — Hogy hogy? — „Mert úgy felényivel hamarabb megszabadulnék ifjúkori adósságomtól, miután most még nyolczvan ezerrel tartozom.”

A pénz megvetése több, és rendszeren jobb embereket tesz szerencsétlenné, mint annak túlbecslése; s ki megerőtetésével pazaron osztja másoknak, az magában ugyan igen jó ember lehet, de balga és nem tudja, hogy rendszeren kevéssel jobbak az emberek az állatoknál, kik ha eleget ittak, hátat fordítanak

s ki megerőtetésével, pazon oszítja másoknak,, az magában ugyan igen jó ember lehet, de balga; ki nem tudja, hogy rendesen kevés jobbak az emberek az állatoknál, kik ha eleget ittak, hátat fordítanak a forrásnak. A zsugori önmagának, a tékozló pedig felebarátjának ellensége, s így amannál bűnösebb ez, habár másrészt magában mindig jobb ember. A tőzsért meggazdagítja, a pazart megszegényíti a hitel; az zsebekből zsebére gyűjti, ez zsebéből mások zsebeibe szórja a pénzt. Gyakran egy pazar utódnak korlátlan fényűző kicsapongása könnyedén keresztül rántja a tervező dédek számításait.

Az öregség és fogyatkozás érzete gyakran meggyógyítja a tékozlót; és ez közelebb áll az adakozáshoz, csak hogy ferde irányt vőn adási hajlama. Üdvösebb a vevésnél az adás. Sok millió ember, különösen a pazar költők még csak holtuk után tesznek szert egy kis darab földcskére, melyben t.i. hült tetemeik nyugosznak.

Aggszüzek és Agglegények.

Harley ily című munkájában: „Philosophiai, moralis, históriai kísérlet az aggszüzekről (1786)” a negyven éves hajadont nevezi aggszüznek! Közéletben már a 30 éves is annak mondatik; sok magyar, tót és oláh falvainkban pedig már a húsz évest is annak tartják. Brittek a fiatal hajadont Missnek, a vonalon túl levőt pedig Mistressnek nevezik; de hol kezdődik a vonal? „*that is the question*”. Legrégibb hírű szüzek: Minerva, Bellona s a Musák; és a szépművészet kedvelése maiglan édesíti az aggszüzesség terheit. Csak hatan valának öszvesen a Veszta szüzei Rómában, harmincz éves korukban férjhez mehettek, s még sem bírák megőrizni szent tűzöket, úgy hogy elevente temettetek el néhányan közülök. Sz. Jeromos felettébb kidicséri a Sibillákat, mint a keresztény szüzek előképeit, kiknek jutalmul adatik a jóslás ritka adománya; de alig ha jól kitanulá őket. — Átálán az ős hajdankor szüzei, nagy hírök mellett is nem igen állják ki a tűzpróbát, hármát kivéve, kik a testületnek nem ép nagy díszére szolgálnak: az örök szüzeségű Erynniák — a három Fúria.

A keresztes háború, s örökös had-zavarta vad középkor szüzekkel népesíté a számos zárdákat, melyek áldott menhelyül szolgáltak sok elhagyott, gyámol nél-

küli erényes nők és hajadonoknak; de később egyéb elfajult hasznos intézetek sorsára jutának az apácza kolostorok is. — Hány szép reményű szüzet zárata ezekben a hatalmas rokonok zsarnoki önkénye! — „Fejedelmi kegyem, irántadi édes anyai gondoskodásom jelét adom néked gyermekem!” — így szóla egy kissé szabadabb életű főnemes hajadonhoz az istenfő M. Theresia — „midőn szabad kényedre bizony megválasztani a kolostort, melyben lelkismereted vizsgálása, s helytelen cselekvéseid fölötti komoly elmélkedés végett két évet fogsz tölni.” Ráfogák szegényre e feleletet: „Hamar kolostorba kell mennem, a fehér barátokat választom.” — Tertulian Cyprian, Athanasz, Vazul és a két Gergely dicsérettel halmozzák az Istennek szentelt szüzességeket, vetélkedve az ékesszólás pálmájáért e sikamlós téren, egész foliantokat írtak az ilyképen megőrzött örökös szüzesség megbecsülhetlen érdeméről, s babér-koszorúiról, s szemeikben Diana, Minerva s Vesta — csak pogány szüzek, rimák.

Valamint hogy a legjobb borból készül a legmérgeesebb eczet, és ép a legfényesebb aczért leghamarabb fogja meg a rozsdá, úgy szinte az ódon (antik) szépségek, minél inkább játszá e regényt, a nélkül hogy végéhez jutnának, annál inkább válnak cselszövényi hajlamuk kifejlődésével a jó házi béke, hírnév, és házasság elleneseivé; még pedig néha akaratlanul azokká, mert örömet foglalkoznak házasságszerzéssel. Különösen gyűlölik az agglagényeket, és nem ok nélkül, mert ez ellentét nélkül nem létezik vala a kedvetlen viszonyzat. A bölcs Salamon ha mindenhez értett is, a boncztant úgy látszik mégsem igen értette, mit azon bizonyos négy dologról

mondatával is tanúsíta, mik szerinte telhetlenek; még kevésbbé vévé pedig tekintetbe ö fölsége, miszerint a természet szorgos vágyainak ki nem elégítése mily ártalmas hatású a nőnem létszeriségére, női rendszerére; mert hajdan a milesi szüzek is oly méla merengésbe süllyedtek, miszerint öngyilkolástól egyedül azon közrendelet vala képes őket visszatartóztatni, hogy holt tetemeik majd csupaszon fognak az utczákon körül hurczoltatni. E részben tehát igenis sajnálatra méltók. A 17-dik század koronás szüzei: Erzsébet angol, és Krisztina svéd királynők, az hetven, ez hatvanhárom évet élve, és egyedül erkölcsi szüzességökre ügyelve— e bajt nem ismerék.

A nők, társas javadalmuk élvezetével gyakran elhanyagolják, — ellenben az aggszüzek rideg magányukban inkább mívelik észtehetségüket, és jobbra ennek köszönhetik vidámságukat; oly tiszteletre méltó lévén léleknyugalmuk mint a bölcsészé, ki miután becsvágya hajótörést szenvedé, visszavonul hajlékába. Mi ennél a dicsvágy, az náluk a szerelem. A hajadon amaz önkéntes szabad határozata, hogy soha férjhez nem menend, hasonló amaz önkéntes szabad ajánlatokhoz, miket háború idején kényszerítve teszünk; és mennyiben állapotukhoz rendesen még vagyontalanság is csatlakozik, kitűnőbb életbölcsészeknek tarthatók, mint kik pro gradu vitatkoztak. Különbén ha szegény és elhagyatott az ily szűz, rokonai, negédes öcsécskéi, és hugocskái körül száz alkalma nyílik a béketűrés, e szép női erény gyakorlatára; — ha pedig vagyonos és független, tág mezeje van a jótevésre, szívűrje betöltésére, s bizonyára még a kedves rokonok udvarlására

is számolhat. Sok unokaöcs vagy hűg ekként mindent, mi kevés jóval bírnak, egyedül nagynénjüknek köszönhetnek; — Gibbon, Anglia nagy történetírója, nagy-nénje nélkül, ki őt nevelé, szinte nem létezik vala.

Talán e jeles tulajdonok nyújtanak alkalmat e kérdés fejtegetésére: mi tanácsosb, agg-szüzet-e, vagy özvegyet venni nőül? Találkozék, ki gúnyosan állítá: miszerint az ahhoz értő örömeztobb vásárland oly gépet, mely, feltéve hogy lényeges részei még el nem koptatvák — már kiállá a próbát, mint egészen újat; de e bírálónak azt felelé egy özvegy: hogy maga a mondó még inkább hasonló oly nem finom, honi posztóból készült köntöshöz, mely minél tovább viselik, annál durvábbnak látszik. Azon emberi hajlamhoz képest, miszerint nagyobb becset tulajdonítunk oly dolgoknak, miket nem bírunk már, az özvegyek is rendesen anynyira szeretik magasztalni boldogult férjeiket élő férjük rovására, hogy ez csaknem maga is óhajtani kénytelen, hogy bár még most is élne a megboldogult! Gyakran hasonló az özvegy a tűzre rakott igen nyers fához, melynek minél jobban lángol egyik vége, annál többet könyezik másika. Ki özvegyet vészen nőül, annak a lélekidézéstől félnie épen nem szabad; mert alig bírja második férjét a nő, minduntalan idézi sírjából első férje lelkét; és ily nőnek rendesen két, t. i. egy élő, s egy elhunyt férje van. Ha „kincsenek” szólítja az élő, némi kétkedés támadhat benne: vajjon nem temeti e kincseit a földbe? Megfontolást igényel tehát e részben az özvegynek nőülvétele. Ellenben valószínűleg hálás érzettel ragaszkodik a poste rest ante aggszűz ki-, vagy megváltójához.

Quaesitus juvenis cur viduam ducere nollet?
In qua quis periit, non bibo dixit aquam.

A keleti egyház papjai csak hajadont vehetnek nőül, mielőtt felszenteltetnének.

Virginitas angusta via est, via latior autem
Conjugis, hinc plures ingrediuntur eam.

Kölcsönös gyűlölettel viseltetnek egymás irányában az aggszüzek és agglegények, és ez az oka, hogy ritkán kelnek öszve. Atalán az agglegénynyeli egybekelés szinte megfontolást igényel; mert ez rendszeren késő házasságával, szerelemtőli kinyugvársra tökéli magát.

A késő szerelem kétes láng, téli virágként
Védő kezekre szorul, s fázik az a ki szedi.

Korunkban, miután kitalálák a férfiak a mesterséget: fiatalnak tetszeni 60-ik, és megöregedni 24 éves korukban: e szerint már a 30 évest is agglegénynek lehet nevezni. Az igazi rideg agglegényben rendszerint a vén férfiak minden csintalansága, és a vén nők minden nevetséges tulajdonaik egyesítvék, jelleme kevés kivétellel gyermekes maradván még akkor is, midőn már megöszült. Ki rideg magányban él, megsérti az emberek hiúságát, és a világ kegyetlenül megboszulja magát rajta, mint élt, úgy hagyván őt meghalni — egyedül! így hunyt el Pitt, és Thugut a pénzes országlár, így király létére II. Fridrik! — Az agglegény bizonyos tekintetben saecularizált baráthoz hasonló, és csak akkor érdemel megvetést, ha azért választá a nőtlenséget, hogy kakuk módjára éljen; — és ha vagyónát oda adja à fond perdu, azt tartván: „Holtom után lehet vízözön.” Csak itt állhat, mit a francia mond:

“*Vieux garon, vieux coquin!*”¹⁾) Azon francia agglégény, ki monda: „Kit sem tudok, kit fiamnak vagy lányomnak óhajtanék” embergyülölő lehet. Ha agglégény, öregség és betegségében! hűséges ápolóját jól hagyja, tőle bizonyára több elismerésre számolhat, mint szívtelen véreitől, kik hagyományára jogszerűleg számot tartva, német törvény szavával nevető örökösöknek mondatnak.

Agglégényeknek néha ugyan alapos okuk lehet a nőtlenségre; de ha jól körülnézzük magunkat, tapasztalni fogjuk: miszerint az agglégények legnagyobb száma vagyonos, bú s gondnélküli férfiakból áll; kik egyedül azért élnek nőtlenségben, hogy nő s család iránti édes gondoskodás által ne köteleztessenek — reájok nézve terhes — tevékenységre; s így szűkölködés, vagy szegénység ritkán indokolhatja nőtlenségüket. De azért mégis a hajdani Lex Julia Papia Poppaea, mely Augustus alatt a nőtleneket hivatalvesztéssel, s külön adófizetéssel s a t. sújtá, a 19-ik században feletébb igazságtalan lenne. Kényszerített nőtlenség ellen eleget szabódik a természet, míg végre tévutakra jut, minek a törvény hasztalan törekszik elejét venni büntetéssel; ezek közt legförtelmesebb a gyermekölés; mely bűnre Mózesnek nem vala törvénye, választott népe nem ismervén házassági akadályokat.

Ismerek én több agglégényt, kik haszonlesésnélküli tisztviselők, hu barátok, jó testvérek, szolgálk kegyes urai; míg a nők, családós, mindezekről megfe-

¹⁾ Vén legény, vén gaz.

lejtkezve azt hiszi: hogy a szeretet egyedül Descendenseket, és semmi Ascendest vagy testvért nem ismer; koppasztják az agglegény, kinek ha pénze nincsen, rokonai sincsenek. Különös valóban, hogy az agglegények sokkal emberszeretőbbek, mint az aggszüzek. Világi agglegények valának már az álladalom legerősb oszlopai, szerzetesek pedig az egyház legbuzgóbb támaszai. Kinek ne jutna eszébe Szent Pál? utána Plató s Aristoteles! Nélkülözi ugyan az agglegény a házi, családi boldogság örömeit, de annál könnyebben hal meg, és az élet bajai közt könnyebben megnyugtatja magát; nélkülözve a szerelmet, nem tapasztal szerelem-árulást és csalódást, mi nagy jajt okoz. Nem így a szűz, kinek anyává lenni egyedüli rendeltetése. A házassággal is ép úgy áll a dolog, mint az utazással; némely óhajtott, elhatározott utazás elmarad, ha igen messzire halasztatik; csak az a különbség, hogy utazás közben még vissza is fordulhatunk. Két baj közt mindig a kisebbet kellettén választani, minden esetre kisebb baj a házasság.

Apád is feleséget vett,
 Ő is papucs alatt szenvedt
 S még sem halt meg.
 Ne légy hát több az apádnál,
 Jobb a Deákné vásznánál,
 S házasodj meg.

Akaratosság.

Akaratosság, azaz korlátlan akarás az önzés vagy önszeretet sarjadéka, melynek jelszava: *Flectere si nequeo superos Acheronta movebo*. Gyöngé korban, sőt kisdedednél is mutatkozik már, és oly gyermek, kinek minden kívánságát teljesítve, rögtön kezébe adják a kívánttal, okvetlen akaratos leend.— Néha észre nem kell venni nyivákolását, csak nyívják! különben, kívánsága továbbra parancscsá lesz, és a nyívás tevékenységbe hozván a gyermek tudócskéjét, még kedvezően is hat reá. „Már most jó fiúcska vagy Pistikám, mert nem sírsz többé!” „Csak pihenek” felel ez, és újra ordítani kezd.

Feltétlen, erős akarás a génie rendes tulajdona, gyakrabban pedig a gyöngé elméjünek, ki nem lévén képes rendesen a dolgokról gondolkodni, s felfogni a nehézségeket, a már egyszer nála megfoganzott eszméhez makacsul ragaszkodik, és történetesen néha mégis czélt ér. Az ismeretes köménybogár, *pertinax*, mely a legcsekélyebb érintésre összegömbölyödik, és az életnekjelét sem adja, szintúgy érdemesíté magát nevezetére, mint hajdan *Pertinax*, a római császár.

Van az akaratosságnak egy szenvedő neme, melyet honunk politikai életében utóbbi századok lefolyta alatt, törvénykízüli kormányrendeletek ellenében sikerrel lá-

tánk használtatni; az öreg József Nádor erélyesen kikelve ellene azt monda, hogy honunk közjogi szótárából örökre kiküszöböltetni óhajtaná a „*Vis inertiae*” kifejezést.

Ha egyedül akarat és nem haszon, vagy gyönyör a feltétlen kívánás tárgya, ezt makacsságnak nevezzük. A gögnek, még gyakrabban a gyöngeségnek e kifolyása, aszkóros hypochondria-bántotta férfiak, tudósok és öregeknél, de leginkább mégis nőknél mutatkozik, kik makranczos szeszélyeket néha ügyes tapintattal tudják használni eszközül, még szerelmünk öregbítésére is. Vádolják bár makacsságról a szépnevet, mégis kötve hiszem, hogy azt makacsságban bíróilag elmarasztalni lehessen védelem elmulasztás miatt.

Az állatok országában legakaratosabb a szamár, utána nemesb rokonai a teve és ló; tehén is találkozik ugyan, mely makacsságból, kivált ha borját elvették, nem adja le tejét; de lelhetni kétlábú állatot is, pedig okosnak neveltél, ki képesebb meghalni mint engedni.

Ha két vasfejű hévvel vitatkozik bár mi tárgy- de kivált az enyém és tied felett, a vita gyakran tusával, sőt törvényeink-engedte visszafoglalások, és visszaverések alkalmával halállal is végződék; mert kevesen bírnak oly hidegvérűséggel, mint ama két egyén, kik útfélen találkozáván, egyike sem akara kitérni az útból; látván ez, hogy amaz veszteglési unalmát elűzendő zsebjéből kivett könyvét kezdé olvasni, megkéré őt udvariasan, hogy ha már elolvasta, lenne azt vele is közölni szíves; mire az elneveté magát, és kitére őz útból.

A zsarnoki akaratosság igen közönséges rosz tu-

lajdona oly nagy és kis uraknak, kik koránsem bírva nagylelkűséggel vagy finom tapintattal, akaratumegmását nagyobb szégyennek tartják akaratos és nevetséges igaztalanságaiknál.

A vallási nézetek feletti különbözés- szülte düh az ábrándos rajongók (mystikusok) akaratossága; az ellenmondási hajlam pedig a nőké; kik, mint szinte a felületes világ fija is, az önálló férfi jellemet is helytelenül akaratosságnak bérmálják, holott sohasem működik szilárd alapelvekből az akaratosság, és tulajdonkép nem egyéb, mint gonosz szeszély és makacs igazság igénylés.

Oxenstierna „Reflexions morales” című munkájában azt állítja: hogy az akaratosság állatok, gyermekek, nők, és bolondok tulajdona; de nincsen igaza, mert a nagy férfiak is többnyire akaratosak. A sok közül csak Hollós Mátyásunkat említem; és Hildebrand VII. Gergely pápának élete is azt tanúsítja.

A katona formába öntött vasfejű XII. Károly svéd király, erősen vitatá nagyanyja ellenében még mint gyermek, hogy kék ruhája — fekete; s az előtte bezárt ajtót fejével oly erősen és addig kopogtatta, míg ájul^tan leroskada, és csakugyan holta napjáig folyvást spártai keménységű akaratos férfiú volt. Egyetlen zsíros bőr nadrága s mellénye lévén, fehér ruháját míg csak el nem rongyolá, sohasem veté le magáról. Megátalkodott eszméje lévén Ágoston lengyel királyt megfosztani koronájától: ha Oxenstierna és Piper tanácsát követve, még előbb az oroszot veszi vala nagyobb üzőbe a nervai ütközet után, talán a keleti óriás még egész századig csak ázsiai hatalmasság maradand

vala. Ganganelli pápa a jesuitákat nem eltörteni, csak reformálni akará, de Ricci generálisuk akaratos laconismusa „*Sint ut sunt, aut non sint*”— eszközlé eltörlésüket. Mennyire akaratos volt Napóleon! — és csak kevés vértanú létezik vala akaratosság nélkül. Mily akaratos volt Luther, és még inkább Calvin, kinek követői honunkban maiglan is önmagukat (tréfából) kérkedve vastag nyakúaknak nevezgetik; — hát még a jogászok, és átalán csaknem valamennyi tudós, ha vélemények fölött vitatkoznak! Könnyebb aggszüzet szerencsésen pártá- mint két vitatkozó tudóst egy kalap alá hozni.

Magasztalva említik S o c r a t e s t, hogy kiüríté a méreg-serleget, melyet hatalmas barátai által magától könnyen eltávolíthatandott; dicsőítik Catot, ki hogy ellenese szerencséjének szinte szemtanúja ne legyen, meggyilkolá önmagát; mégis tetteiket inkább nevezhetnök talán akaratoságnak.

Már az első nevelésben szükséges megtörni az akaratosságot, mert utóbb, kivált már házaskorában késő leendene. II. József, kit édesanyja maga is vasfejűnek nevezgetett, kis korában feltévé magában, hogy bizonyos étkekből nem fog enni, s mihelyt ezeket meg szemlélő az asztalon, mindenre mivel őt kínálák, azt felelé daczosan „Nem kell nekem”, míg a császárné kívánatára egy, a hasbeszélés mesterségét jól értő nyugalmazott tiszt, — kit egyedül azért alkalmazza a császárné asztalához — utánozhatlan különös hangon, mihelyt a kis herceg kiejté e szavakat: „Nem kell nekem”; ezt ordítá: „Fogsz-é falni?” mire annyira megszeppent

a kis daczos, hogy azt sohasem monda többé, míg csak nagykorúságát el nem éré. —

Felettből következő hiba az akaratosság kormányférfiúban, és általán mindenkiben, kitől többek egész boldogsága függ; ellenben üdvös erény a béketűrés és engedékenység a maga idején.

A mostani angol koronaörökös (születelt novemberben 1840) hat éves korában nevelőnőjének nyájas kérésére, sőt ismételt fenyegetődzésére is, miszerint kénytelen lesz őt zugba állítani, ha el nem jő az ablaktól és nem fog leckéje tanulásához, daczolva azt felelé: „Én nem fogok sem tanulni, sem zugba állani, mert én valesi herczeg vagyok”, és egyszersmind daczosan az ablak két tábláját is kitöré. A szobában megjelent édes atyja, Albert herczeg, előbb reá olvasván a bibliából sz. Pál szavait (Gál. IV. 1—2.) *Én azonban mondom nektek, hogy az örökös mind addig míg gyermek, közte s a szolga közt nincs különbség, legyen bár minden birtok ura, hanem a kijelölt idő elteltéig gyámság és gondnokság alatt van.*” És ismét a bölcs Salamon szavait: „*Aki a vesszőt kiméig az gyűlöli fiát, ki azonban fiat szereti, az megfenyíti őt;*” —vesszővel érzékenyen megfenyíté a kis daczost, hozzá tevén: „Itt fogsz mindaddig e zugban állani, míg Hillgard kisaszszony megengedi, hogy kiléphess.” Azelőtt Angliában és Franciaországban egy souffre-douleur vala felállítva, ki a királyi herczeg által érdemlett vesszőbüntetést kénytelen vala szenvedni. *Quidquid delirant plectuntur Achim* úgymond Horác.

Álladalmi férfiak és hivatalnokok.

A magasabb világot a polgári, tudós és törvénykezői világgal az álladalmi férfiak és tisztviselők kapcsolják össze; ők képezik az államhajó evező legénységét. Honunk régibb és közép korszakában a legfőbb országos hivatalokat, különösen a királyi cancellárságot kevés kivétellel papok viselek; az ország primása maiglan is megtartá a fő-, a veszprémi püspök pedig a királyné cancellára címét. Egyedül költészekről mondják: *poeta non fit, sed nascitur*, habár szintúgy születni kell a valódi államférfiú, hadvezér és művésznek is; észképességüknek körül kell fognia valamennyi rend erejét; azért is, kivált ha még tevékenység és becsületesség is szövetkezik képességükhöz, legmagasabban állanak, és méltán igényelhetik a lehető legnagyobb tiszteletet; ily kitűnő jeles férfiak már aztán érdemesek az excellentiás címre, melylyel szintúgy mintadiszjellekkel, hol sem történik nagyobb visszaélés mint Oroszthonban,

Mondja bár Oxenstierna: „*Parva sapientia regitur mundus*”, vagy a hajdani jesuisták szerint „*Mundns regitur mediocritatibns*” — mégis országlásnál aligha létezik nagyobb mesterség, melyhez, szerkesztesse bár legügyesebben alapos és czélszerű rendelveit, még sem minden országlár ért. A kormányzás

mesterségét természetesen szintúgy kell tanulni, mint például a kocsiságot, és a jó kitanult öreg kocsis szinte redőkre vonja homlokát, midőn fiatal gazdája megragadván a gyepelőt, maga hátul a bakra kénytelen felállni. Önző korunkban mindinkább ritkul az oly tisztviselők száma, kik külön parancs nélkül is, tiszta honszeretettel használnak fel minden alkalmat a közjó öregbítésére. Oly egyének pedig, kiknek érzés- és észmérőjük csak kevés fokkal áll feljebb a mester-emberénél, foglalkozásuk gépszerű egyformasága mellett végre szinte maguk is gépekké, mesteremberekké válnak; miután számtalan az oly hivatal, melyben év lefolyta után, maga a lefolyt év, legérdekesebb esemény. — *Kinek Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá*”, azt tartja a közmondás. De ha más, például nő adja a hivatalt, az már észt, ha csak önmagának nincsen, nem igen adhat hozzá; pedig derék tisztviselőnek erre különösen, és e fölött még tudomány, s emberismeretre is, de kivált jellemre igen nagy szüksége van. A tisztviselő néha még évek múlva is lakolhat hivatalkodásában vigyázatlanságból elkövetett hibájáért. A társas műveltség hiánya, fecsegés, elhanyagolt külső, sőt kellemetlen modor, vagy még az arcz is, mind megannyi mellékes dolgoknak tetszenek, és mégis gátolják néha a tisztviselő előmenetét és szerencsáját.

Frankhonban, hol az országlár legutolsó polgárhoz intézett levelében is így írja magát alá: „*Je l'honneur monsieur d'etre votre s a t*”. legmódosabbak a tisztviselők; valamint olasz és orosz honban leghaszonlesőbbek, és porosz honban legtiszteltebbek. A német hivatalnok jobbra csak felsőbbek iránt módos. Volt egy

szép nagy hármias megye honunkban, melynek egyik vagy másik alispána, emberemlékezet óta rendszeren a durvaság kiváltságával élt hivatalkodásában, habár általan minden negyed ötöd évben változék is az alispánság, — ezen egyének akkor is megtarták jellegöket, midőn magasb hivatalra léptek, s rendszeren csak akkor finomíták modorukat, midőn már a hétszemélyes tábla tagjaivá lőnek.

Legfőbb államhivatal az országglárság. Dumouriez országglár így szóla fejedelméhez: *Sire! je wus deplairai sonvent, mais je ne wus tromperai jamais*” ¹⁾. Oly hatásköre van a genialis főhivatalnoknak az államban, mint katonai géniének a csatatéren. A gyakorlati politika nem annyira tudomány, mint inkább mesterség. A politika, az államok valódi viszonyaik és a kormányzó férfiak egyéni jellemeik után számítja s veti egybe eredményeit. A politika titkai, mint a brabanti csipkék, föld alatt veretnek, mivel a szabad lég könnyen szétszakíthatná a szerfelett finom szövetet, annyi kéz és idő drága művét. A politika nem ismer embert, hanem csak eszmét; nem érzeményt, csak érdeket; nem emberéletet, csak akadály-elhárítást. A politikát hajdan így érteményezék: *Ars fallendi homines*; Napoleon, még mielőtt sz. Ilonára került, így: *Mesterség úgy szolgálni Istennek, hogy miatta meg ne haragudják az ördög*. Lényegesen különbözik mindkettőtől újabb érteményezése: „*Az állam eszményének lehető legtökéletesebb valósításai* — Az állam min-

¹⁾ Sire! gyakran nem fogok tetszeni, de sohasem fogom megcsalni felségedet.

déri mesterei közt legfölül állanak azon férfiak, kik a, bár öröklétet ritkán érő, úgynevezett örök szerződéseket kötik, és diplomatáknak neveztetnek. Míg L N a p ó l e o n kardját tévé a mérlegbe, ezek elalélta, és csak a bécsi Congressus támasztá ismét fel őket halot-taikból. A ministeriumok közt a külügyinek van elsőbbsége, a diplomatia képezvén tárczája leglényegesebb részét. Ki kellő képességgel bírva szolgálni, a világ és emberiség könyvében olvasni kivan, és hozzá juthat, — habár egy francia író a diplomatiát *La verole des Etats*-nak nevezi is — a diplomatiát válaszsza magának; itt tetszésére magas vagy vegyes körökben élhet; dolga nem szerfölött sok, sőt többnyire kevés; utazhat, és ha siker nélkül marad is diplomatikai utazása, azért nem felelős. De mai időkben fényes név nélkül a leggenialisabb, legmíveltebb és legvagyonosb férfiú is csak ritkán juthat oda, mivel a magas aristokraták jól ismervén a kevés teherrel járó diplomatiái élet kellemeit, nem könnyen engedik másnak az oda-juthatást.

Miként a vallásban, úgy az állami tudományban is szintúgy vannak ó-hitűek, szabadszellemeük, valóságos szenteskedők; és e fölött még a játékkal is van sok hasonlatossága a politikának, mert az szinte az ügyesség és szerencse vegyülete lévén, ha véletlenség keveri a kártyát, a legügyesebb játszó is könnyen veszíthet. Annyira mennek a szabadszellemeük, hogy a diplomatiában kémkedés és fortélyosságnál egyebet nem látnak, és a diplomatákat csak auguroknak tartják, kik apróságok, lakomák és még valami által működve, titkos jegyekkel jelentik néha a nagy fontosságú hire-

ket; például: hogy ez vagy amaz nagy kedvességre kapott az udvarnál, ez vagy amaz notabilitás emésztetlenségben sínlődik s a t. II. Fridrik Pétervárra küldött követének Görtz grófnak fejére, midőn elbúcsúzó, keresztet vetve így szóla: „Én, mint magdeburgi érsek, ezennel előre feloldozlak minden igaztalanságtól, mit rovásomra mondandasz — Isten veled.”

A diplomatia a hivatalok közt az, mi katonák közt a nemes testőrsereg. Miután tehát csak kevesen juthatnak a nemes testőrsereghez, ezután úgy látszik, a törvénykezési pálya talán legkellemesebb, a mennyiben minden hivatalnok közt mégis legönállóbb a bíró. Hippel azt állítja, hogy kevés kivétellel, nincsen államhivatal, mely az ügyes és munkás tisztviselő minden idejét igénybe venné; azért is az idő szükéről és dolgaik tömérdekségéről szokott panaszok, szerinte csupán hivatali politika. Saphir gúnyosan még azt is mondja: „*Csend, nyugalom a honpolgár főbb kötelessége; fölleli ezt az ember sírjában; a hivatalnok pedig hivatali szobájában.*” Ez, úgy látszik, korunkban megváltozék, legalább honunkban minden állami hivatalnoknak annyi a teendője, hogy valósággal alig győzi, de idővel ez szinte megváltozhatik. Hajdan egy magyar szolgabíró annyi tisztet egyesíte hivatalkodásában, hogy azokat jelenleg elkülönözve öt egyén viszi. Az osztrák birodalom állami tisztviselői tizenkét osztályba sorozvák; újabban a fő szolgabírák 8-dik osztályba tétetvén szinte arany gallérral díszítvék.

Paraszt közmondásként: *a nyomtató lónak nem szokták bekötni száját.* Miután az állam nem bánhat úgy hivatalnokaival, mint például csemegészek új mes-

terinasaikkal, kiknek eleinte szabadon engedik a nyálkodást, míg azt nem sokára megutálva önként felhagynak vele; — habár evés közben jó meg gyakran, francia közmondás szerint, az étvágy: — miután továbbá méltányos hogy az, ki szolgál, hivatala után becsületesen megélhessen; miután végre jobbadán csak az szolgál, ki vagy reá szorult, vagy kinek legalább igen jól esik a szolgálati díj: igen helyesen és bölcsen cselekszik a kormány, ha hivatalnokait illő, elégséges évi fizetéssel ellátja. Hajdan ugyan, sőt nemrég is honunkban a közszolgálat főbb jutalma, mit honi régibb törvényeink szelleme is eléggé tanúsít, a becsület volt; miről azonban gúnyosan azt monda valaki: „*Természetesen, kiki azért szolgál, a mie nincs; én pénzért szolgálok mert pénzem nincs sat.*” Midőn hajdan József császár magyar ország egyik tiszamelléki, tisztán magyar ajkú kisebb megyéjén átutaztakor a tisztelgő hivatalnokok egyikétől német nyelven kérdé: miféle hivatalnok legyen? és feleletéből, miszerint magát Stuhl-Schwerenoth-nak nevezé, meggyőződök hogy németül nem tud, deákul kérdé tőle: *Quid tu es? — Jurassor sum Sacratissima Majestas! — Quantum tibi solarium? Nonaginta floreni. — Ergo tu debes furari?* — Mit felele a fejedelemnek, arról hallgat a krónika. Azonban másrészt merően tagadni alig lehet, miszerint a közhivatalt is többé kevésbé közönséges üzletié teszik a nagy fizetések; — de hiába, az álladalmi gép kereket is, hogy gyorsabban forogjanak, szükséges jól megkenni, mi természetesen jobb: ha az állam maga cselekszi azt, mintha mások cselekednék. Annyi bizonyos, hogy régi fénye s tekintélyéből átalán

sokat vesztett a hivatalkodás, minek oka egyrészt abban is rejlik, hogy általán elmúlt a tekintélyek kora. *Alterius non sit, qui suus esse potest*,—ezt már két ezer év előtt monda a deák bölcs.

Sokban kolostori élethez hasonló a köz szolgálat; hármás fogadása: az engedelmesség, szorgalom és elégség. Fényűző korunkban sok tisztviselő szükségből nőtlenségben él, habár az, mit közmondásilag a kézimesterségről tartanak, hogy t. i. arany feneke van, talán a hivatalkodásról is áll, és a míveltséggel bíró férfúnál, kinek esze és szíve is helyén van, folyvást élni fognak a kedély boldogító gyöngéd érzelmei. II. Fridrik, s utána a gyöngédebb érzelmű II. József is, az álladalom első hivatalnokának szerété magát nevezni. Csalatkoznak, kik az önkéntes elbocsáthatás mellett elérhetni vélik a tisztviselőknek a kormányhoz hű s szilárd ragaszkodásukat; ott pedig, hol gyakrabban változnak, előljáróiknak ugyan nagyobb készséggel vetik alá magukat a hivatalnokok, de ritkán felelnek meg egész lélek- és buzgósággal tisztüknek.

Állam és állami formák.

A nagyhírű bölcsészek közül, kik annyira ábrándoznak az ember természeti állapota s egyenlőségéről, egy sem élt még természeti állapotban. Koránsem a természet előképe az elkülönözött vad ember. A természetes, ép, erőteljes ember mindig társaslény; egyedül a túlzó, beteges, sorsüldözötte szerencsétlenből válik komor remete, vagy embergyűlölő, és csak társaságban fejlődik ki az ember, itt súrolja magát fényesre, mint súrolják egymást a láncz szemei, midőn zsákban ide oda rázatnak, és így válik a társaság is érzemények, találmányok, és az életet kellemítő minden kényelmek szülőjévé. Már a társasági kötés első pontja is szükségkép megszünteti a természeti egyenlőséget, mert államban ez lehetlen; és épen a személy- s vagyon-egyenlőtlen-ség szüli tulajdonkép a becs- és pénzvágyat, miket korlátozhat ugyan a bölcs kormány, de el nem háríthat; és bármi formája legyen is az államnak, az aljas pór örökké pór maradand, melyet nem vallás és erkölcsiség, hanem egyedül a büntetéstőlí félelem tarthat féken.

Csupaszon jövünk a világra, ruházkodva élünk benne, s többnyire így is lépünk ki belőle, és ha a néha kissé feszes ruha vagy csizma genirozza, de egyszersmind fedi s oltalmazza is a testet; — szintúgy szabadon születik az ember, és törvények alatt él, melyek ha kissé

genirozzák is szabad akaratát, de vagyonát, becsületét, éltét őrzik. A természeti szabadság olyan, mint falvainkban, hol még nem létezik arányosítás, a közös legeltetés; a korlátolt polgári szabadság pedig olyan, mint midőn már tagosítás után körülárkolvá vagy kerítve külön bírja kiki föld-, rét- és kertéit.

Világ kezdetétől mindig léteztek ugyan, habár különböző nevezet alatt, uralkodók és uralok: de mégis csak az emberek állambani egyesülésökkel kezdődik az emberiség valódi történelme. Minden forma úgy tekinthető, mint az állam köntöse. Ha szerfelett megfogyott, vagy felettébb meghízott már a test, nem illik hozzá többé a régi köntös; és innen az állami mozgalmak vagy politikai forradalmak, hol rendesen egymás mellett áll szobor és akasztófa: amaz a győző hősök, ez a meggyőzött pártülök számára; — néha illőbb köntös utáni törekvés, mely alkalommal aztán ritkán szók elmaradni az „*Iliacos intra muros peccatur ét extra*” így iehete a francia forradalom alatt Parisban bizonyos ház falára nagy betűkkel írott e szavakat olvasni: „Innen lőtt IX. Károly a népre karabélyból” és alább ismét másféle írással: „*Vend. 13-kán a nemzeti Convent pedig ágyúból.*” Úgy szinte minden alkotmány is magában ugyan csak forma; de államban a forma az, mi nyelvre nézve a nyelvten, mely elősorolja a rendhagyó eseteket, és megóvjá vastag hibáktól a nyelvet.

Hasonló az államkormány az órához, melyet, hogy folyvást járjon, rendesen kell felhúzni, tengelyét néha megolajozni, — néha siet, néha késik, ha egyes részei elkopvák, és majdnem haszonvehetetlenné válik már egész gépezete, — mégis azt hiszi mindenki, hogy igazíthat rajta.

Rómának s Velenczének leglartósb óráik valának. Mily szerkezetű órák a legtartósabbak? a fölött már rég vitatkoznak az állami órák. Könnyű azt mondani: az a legjobb kormányforma, hol a törvény és igazság uralg; de ez csak puszta szó, valóság nélkül, mint a kör négy-szögítése, s az örökmozgony. Szent Ágoston is mondja: *Ablata justitia quid sunt regna nisi magna latrocinia*. „Szabadok kivannak lenni, és nem bírnak lenni igazságosak!” — Közmondásilag is: meghalt Mátyás király, oda az igazság A bécsi ötös várkapu homlokzatán, mint szinte a pesti curialis épületen is, Ferencz császár Titusunk arany jelszava diszlik arany betűkkel: *Justitia Regnorum fundamentum*. Miulán e díszes kapu úgy áll összekötésben a sétául szolgáló bástyákkal, hogy szinte ennek is létezik tetején séta-tér, maga a császár is kaczagá egy bécsi elméncz siheder ez ötletét; „No derék Justitia, hol alatta, fölötte, keresztül kasul járhat mindenki kedvére.” Egyedül ott áll fenn a polgári kötelességek iránti igaz hit, hol törvényes elvek szerinti a kormányzás, és ebben különbözik lényegesen a kényuralom a monarchiától. Azok a legjobb alkotmányok, hol a törvény tükör is, szabály is, zavar is, és tapasztalat szerint azok a legboldogabb országok, melyekről legkevesebbet írnak a hírlapok,— mint Belgiumról.

A jólét és polgári szabadság nincs ugyan kötve formákhoz. Szabadabban éltek II. Fridik alatt Berlinben, mint bármelyik szabad-állami városban; szabadabban még Pál czár alatt is, mint Robespierre alatt; mindig szabadabban magyar, dán, svéd országokban, mint Velence, Genua, Glarus és Uriban; és a sza-

bad Helvétianak tulajdonkép egyetlen szabad államkája volt Neuschatel. Legrégibb kormány forma a monarchia, legközelebb áll ez a családapa eszméjéhez. Tekintsük bár természetben a barmokat: rendesen a legerősb vezényli a nyáját. A dolog természetében fekszik, hogy a néptestnek feje is legyen, és saját javára ruházza a nép a hatalmat fejedelmére; ez a társas kötés, a frigy, melyet maga az Úristen is köte Izrael népével.

Boldog míg fejedelmével kapcsolva az ország,
Tagjai nem tartják függésüket érczes igának!

Jó fejedelemnek sohasem lehet nagyon sok hatalma, ha pedig nem az, minden megszorítás mellett a kevés is sok. Tapasztalat szerint veszélyesb néha a közjóra az uralkodó gyengesége, mint nagy ereje. Kísértse meg bárki is házában, legyen folyvást szelíd és szeretetteljes családjához, embereihez, s nem sokára tapasztalandja, ml-szerint ha maga nem éreztetendi némi kényuraságát velők, ők fogják éreztetni vele; mert minden emberi szívnek fekete pontja a kényuralom. A fejedelem állása tehát szinte kegyesség mellett önbizalmat, határozottságot, erőt, szilárdságot, szigort igényel, és még ezeken felül bizonyos fokú bizalmatlankodást is. Vasa Gusztáv, ez egyedül alattvalói boldogításának élt hős fejedelem, csupán igen kevés bizalmatlanságának tulajdoníthatá élte keserveit. Marc Aurél és Trajánhoz illők XVI. Lajos végszavai: „Mit bánom hogy tekintélyem szenved, csak népem legyen boldog l· Uralkodása minden évét nagyszerű önkéntes jó cselekedettel tévé emlékeztessé; többet áldozék a népnek mint IV. H e n r i k; de Henrik ereje s férfias jelleme nélkül, leginkább csak

szerencsétlen sorsa által lőn érdeket gerjesztőleg emlékezetessé.

Mindenütt tövises a dicsőség pályája. Monarchiában gyakran másznia, köztársaságban viaskodnia is kell az embernek; itt gyakran midőn azt hiszi, hogy jóformán érdemesítő magát, rögtön száműzetik hónából. Addig míg mindenütt és mindnyájan az észet nem uraldják, az maradand a köz jog, minek Grotius nevezi: *Jus belli et pacis*. Nincs alkotmány hiba nélkül; feltételesen, ha már létezik, mindegyik hasznos; mert ha csak valamennyire tűrhető is, a nyugalmat óhajtó tömeg készséggel alkalmazza magát ahhoz. Két elem képezi a monarchiái államot, t. i. az uralkodó és az ezt uraló nép, kiknek természetesen nem szabad egymás irányában ellenséges indulattal viseltetniök. A néphez tartozik a nemesség, melyet már Verbőczi is populusnak nevezett. Midőn fejedelem, papság, nemesség és a nép egyesülvők, hasonlók egy terebélyes fa ágaihoz, melyek a törzsszel úgy összeforrvák, hogy egyensúlyukat a legdühösb vihar daczára is megtartják; de ha e hatalmak mindegyikének másmás a középpontja, már akkor oly fához hasonlók, mely szélhordta magból, véletlenül, fedeletlen régi torony tetején kelve ki és növekedve, zöldével díszíti ugyan egyideig ormait, de századok lefolytával gyökerei elválasztván a kötéseket, behatnak a kövek rétegei közé, míg végre eldöntik az épületet is.

Ha mindig tökéletes értelmességgel, és helyes irányú jó akarattal bírnának a parancsolok, úgy felesleges leendene korlátozásuk: de miután csak ritka kivételek e föltevések, szükséges hogy alkotmány támogassa

az uralkodó belátását és akaratát. Madame de Staël hízelgően azt mondván Sándor császárnak: „Oroszország boldog, habár nincsen más alkotmánya, mint Felsőged személyes jelleme, ” — azt felelé mosolyogva a czár: „Tehát történetes szerencse.”

Tagadhatlan ugyan, miszerint magában lélekemelő s magasztos e köztársasági eszme, hogy: „Szabad vagyok, hazám minden dolgaiban részt veszek, fölöttem egyedül a törvény uralg, mindnyájan magamhoz hasonló polgártársak s a t, ” de a monarchismus, jó s korlátolt kezekben, még ezeknél is magasztosabb eszméket létesíthet. Európában, kivéve a liliput szent Marinót, valamennyi régi, új és legújabb köztársaság mind megszűnt. Velence, Genua, Piza, Florencz, Hollandia s a francia köztársaság nincs többé, szellemük oda költözék, hova jobban is illik, és hol legjobban is tenyészhet: Amerikába. Európa láthatáráról felhőként tűntek el, egyedül azon meggyőződést hagyván hátra, miszerint a népszarnokság mindig nyomasztóbb a fejedelmek zsarnokságánál, és hogy a népnek is, szintúgy mint a Sultánnak, vannak saját, néha tűrhetlen szeszélyei. A bősziült nép nyárs, vasvilla, kasza, csép, botok, sőt lámpakarókkal is vegyül tanácskozásokba; jobbára zabolátlanság és zsarnokság közt lebeg a népkormány, és Rousseau véleménye szerint is Európában egyedül egyszerű, kis és szegény államkában állhat fenn, és még ama híres „Nép szava Isten szava” is igen emlékeztet a Crucifige-re. *Tout pour le peuple, rien pour lui.* ¹⁾

¹⁾ A népért mindent, általa semmit.

A köztársaság koránsem erényen, hanem mind-egyik polgártárs egyéni becsvágyán alapszik, mely mások becsvágyát korlátozza; továbbá büszkeségén, mely mások büszkeségét akadályozza; végre uralkodási vágyán, mely nem tűri hogy más uralkodjék, és ugyan azért oly törvényeket alkot magának, melyek lehetőségig fentartásák az egyenlőséget. A köztársaság oly vendégség, hol valamennyien egy asztalnál, egyforma étvágygyal esznek, míg be nem toppan egy farkaséhségű siheder polgártárs, ki mohón falja fel mindnyájok részét. A történelem bizonyítása szerint, többnyire lábtóul szolgálak a köztársaságok, melyen a hatalom ormaira feljut a dicsvágy, és ekkor elrúgja maga alól a lábtót.

Ha nem bírna is kitűnő lelki tulajdonokkal az uralkodónak nevelt fejedelem, mégis rendszerint jobb a néptanácsnál: mivel a fejedelmi nevelés rendszeréhez tartozik, idején csepegtetni szívébe a jó elveket; — figyeltetik őt nevelői, miszerint a világ rendesen nem teszen fel középszerűséget fejedelemről, azért túlzó nagyítással szól erényeiről és hibáiról is; figyeltetik, miszerint ígéretének szentnek, és pusztá szavának is oly hitelesnek kell lennie, mint a magán polgár esküjének; el nem hallgatják előtte, hogy e háromról sohasem kell megfélemlenie az uralkodónak, miszerint emberek felett uralkodik, hogy törvény szerint kell uralkodnia, s hogy nem örökké fog uralkodni; vagy hogy a bátorság biztosítékának, mint Seneca mondja, mindig kölcsönösnek kell lennie.

II. András arany bullájának az ellenállhatásról szóló cikke már századok óta nem létezik, megszűnt mint más egyéb, — szintűgy elhangzott az aragoniai

országos rendek szokott hódolati szavuk: „*Nous qui sommes autant que wus nous Vous faisons notre Roi a condition, que vous gardez nos lois, si non — non.*¹⁾ de azért mégis minden democratia fölött elsőbbséget érdemel a monarchia, még ha annyira kifejlett is a nép szelleme.) mint Amerikában. Monarchiában is szoktak ugyan lenni pártoskodások; de mik ezek a szabad északi államokéhoz képest! Egyébiránt ezek a fejedelem lépteit óvatosabb, törvényszerűbb és eszélyesebbekké teszik. A jó fejedelem több jót eszközölhet egy évben, mint a köztársaság húszban, és ha rász is a köztársaság, halálára bizton számítani nem lehet. — Az alkotmányos szellem az időnek törvényes szülöttje, következőleg annak törvényes örököse is, és a kor szelleméhez illő, képviseleti rendszer-korlátozta monarchia tagadhatlanul legjobb államforma, és a polgári szabadság és nyugalom egyedüli biztosítója. E kevéssel ezelőtt még forradalminak látszott állítás valóságát már jelenleg maguk a fejedelmek is megismerték. A rendek hitelt szereznek az államnak, és újabb korban a nemzetek is mindinkább tanulják becsülni önmagukat, és ezzel a fejedelem is nyer, és az állam is. Könnyebben viseli minden terhet az ember, melyet önként vészen vállalaira; és ott, hol nyilvánosság uralkodik, nem könnyen jut tévútra a közvélemény, mely a fejedelem-és országyárra nézve az, mi a polgárra nézve a rendőrség és törvényszék. Legszilárdabb állású az állam, ha oly gúlához hasonló, melynek minél szélesb alapja a nép, mindig

¹⁾ Mi, kik annyi vagyunk mint ön, önt Királyunknak tesszük oly feltétel alatt, hogy ön megőrizze törvényeinket, ha nem — nem.

vékonyabbra nyúló oldalai a rendek, tetőpontja pedig a fejedelem. Ily gúlát képez Britannia.

A durva középkorban a legjobb fejedelemnek is félnie kellé az országos hatalmasságoktól, kik néha egyedül arról tanácskoztak országgyűléseiken, mit tartozzának szolgálni vagy fizetni mások? és itt-ott stereotíppé lőn a *misera plebs contribuens* nevezet. Későbbi századokban megfordulván a koczka, ismét a fejedelmek részéről történek sok, kivált északon, de azért mégis nyugoton a zsarnoki önkény nem küldözgete sultánok módjára selyem zsinegeket a hon előkelő gazdagabb polgárainak.

Bármennyi ellenese legyen is a fölség-örökösödésnek, mégis elvitázhatlan, miszerint a köznyugalom és rend fenntartására hatalmas eszköz az: „Meghalt a Király, éljen a Király!” Mennyi viszontagságoknak vala kiteve honunk, királyaink pártoskodás-dúlta második korszakában! Midőn az uralkodhatás szerencséje egy nemzetség birtokában megélemedék, az elhunyt fejedelmek iránti tisztelet annyira él utódaikban, hogy a fejedelmi kisdéd bölcsőjének is lévén már reánk hatása, készséggel hódolunk azoknak, kikről, még mielőtt a világra jönének, eleve tudjuk miszerint azért születnek, hogy uralkodjanak. Mielőtt örökössé lőn a német császári trón, kilencz császár múlt ki gyilok vagy méreggel, és háború követé VI. Károly hím-magva szakadtát. Az örökös fejedelmek, ha nem kénytelenek hadakozni, ritkán szenvedélyes hadkedvelők, mely szenvedély többnyire roppant költséggel jár. I. Napóleon száz napon uralkodása francia országnak két ezer millió frankjába, és még mellette hány emberéletbe került!

Szüntelen panaszkodni fognak ugyan az emberek a kormányokra, mint panaszkodni szoktak az időjárásra; de mely azért zavartalanul követi a természet nagy pályáját. Csak egy országot ismerünk, hol nem létezik panasz terhes adó és kormányi önkény ellen: hol egyedül túlnépesedés kényszeríti kivándorlás-és új gyarmat telepítésre a hon polgárait, és ez a — méhek országa. A méhek legboszúsb, és testi alkotásukhoz képest legküzdőbb állatok, fulánkjukat a sebben hagyják, és ezt elveszítvén meghalnak; de a méh-királynének fulánkjá nincsen, megtagadván ezt tőle a természet, mely nem akará őt kegyetlennek alkotni.

II. Károly e kérdésére: Lehet-e a polgároknak jogosan fegyvert fogni fejedelmük ellen? azt felelé az egyetemi tanárok egyike a jogászi karból: Óhajtható, miszerint a fejedelem és országlárok a dolgot lehetségesnek, a polgárok ellenben lehetlennek tartásák.

Állatkedvelés, — Állatkínzás.

Az állatok hasonló esetek utáni okoskodásuk, s bámulatos természeti ösztönük néha kevésbé csalékony, mint a magasztos emberi ész. Midőn az elmaradt eb, három előtte lévő ösvény közül kettőt megszaglalván, gyorsan a harmadikat választja, világosan így okoskodik: „Gazdámnak a három ösvény közül egyiken kellettén mennie, mivel az elsőn és másodikon nem szaglalom nyomát, tehát a harmadikon lelem meg őt.” A törbe esett róka pedig, vagy hiúz, midőn lábát elrágja, akkép okoskodik. „Két rossz közül a kisebbet kell választanod.” A juhnyáját megtámadó farkasok egyike egyfelől azért zaklatja a nyáját, hogy magára vonván a pásztor és kutyák figyelmét, másfelől czimborái egész kényelemmel hordhassák el martalékjukat; ez valóságos hadi csel. A róka, ha ki akarja üzni a borzot lakából, csak eléje ganajol, és a tiszta jó állat azonnal odahagyja lakát. Mielőtt átfutna a beállott folyamon a róka, a jégre teszi kémkedve fülét, ha nem hallja-e a vékony jég alatt a víz csurgását? és ha nyáron liláitól szabadulni kíván, egy csomócska moha-laput fogván szájába, hátuljával megyén a vízbe, s lassan lassan mélyedve, bolhái a száraz csomócskába menekülnek, és akkor odahagyja azt,

Naturae convenienter vivere mit csak igen későre, némelyik pedig; sohasem is tanul meg, ezt az ember

inkább megtanulhatja az állatok, mint a bölcsészekről. Az állat szándékosan meg nem öli magát, nem teszi ki, meg nem öli, el nem hagyja fiait, kölykeit; és a him sohasem bántja nöstényét. A nagy házieb vagy komondor, kivéve ha konczon rágódik, sohasem bántja a gyermeket és a csaholó kis öl-ebecskét, sőt néha magát engedi bántani gyermekektől. A ragadozó állatok ösztönszerűleg külön élnek, nehogy összevessenek zsákmányuk fölött; az emberek pedig egyesülnek, hogy társadalmilag marhassák egymást. Irigyelhetők a részben az állatok, hogy mitsem tudnak az unalom, jövő, s halálról, és sohasem tudják meg, ha felölök rosszat mondanak az emberek. A mívelt ember értelmesebb, ügyesebb a vadembernél, az állatok közt ellenben a ragadozó vadállatok, a mellett hogy erősebbek, ügyesebbek és értelmebbek is, mint a szelídek. Azonban a szabadság emberre is, állatra is nagy befolyású; mennyire különbözik a lánczon tartott, a nyáját vagy házat szabadon őrző eb-től! Az ember szenvedélyesebb mint az állat, ellenben az állatok érzékei sokkal élénkebbek, mint az emberéi.

Nos aper auditu praecellit, aranea tactu:
Carnis odoratu, lynx visu, simia gustu.

Az állatok, különösen a méhek, előbb érzik az időváltozást, mint az egészséges ember; egészséges ember mondom, mert például a köszvényes szinte megérzi azt csontjaiban, és a legtapasztaltabb tengerész is leginkább csak a vízi madarak keringéseiből sejdíti a vihar közeledését. Átalán, állatok ösztöneik után sokat tanulhat és tanult is már az ember, minek jó hasznát veheti; különösen kigyómarásra a ruta alkalmazását a menyéttől, s vízilótól az érvágást; miből az a tanulság: hogy a vízi-

lovak nem homoeopatak, homoeopatikus érvágásnak legfeljebb is csak a bolhaszúrást lehetvén nevezni; ibis madártól az allövet teoriáját; a kakuk madártól ismét más fortély alkalmazását. A vadkan télizölddel, a medve hangyákkal, a madár babérbogyókkal hajtja meg magát. Az építész a *termes destructor* rovartól⁵⁷⁾ tanulhatja meg a mesterséges ívelés teoriáját, a lépsejt hatszögű lyukai összeillesztéséből pedig egyesíteni a hely maximumát az építő anyag minimumával. Talán a békatknő adá az első eszmét paizsok készítésére, a daruk és gólyák őrállására, a rókák, borzok és tengeri nyulak pedig aknavájásra.

Midőn az emberek még úgy tekintek az állatokat, mint magukhoz csaknem hasonló lényeket, és az istenek is állatformát vőnek magukra; midőn még a lélekvándorlás eszméje, Pythagoras húshagyó törvénye divatozott, Aesop őket beszélni s az embereket beszédükkel oktatni hagyá: akkoron talán még jobb sorsuk lehelé, mint felvilágosodott napjainkban, habár, minden embergyűlölet vagy különcködés nélkül mondva, találkozik akármennyi állat, mely jobban kedvelteti magát, és valósággal jobban is kedveljük és örömeztobb eltűrjük közelünkben, mint némely embert. Az ázsiaiak és általán a szerecsenek felebarátilag bánnak házi állataikkal. Az arab, persas chinai úgy beszélget tevéjével és lovával, a perui pedig lámával, mint a német vagy tót furmányos kedvelt szekeres lovával, vagy a magyar huzár vele sokban rokontermészetű paripájával. A hindu erősen hiszi a lélekvándorlást, azért is felettebb

¹⁾ Lásd e cikket: R o v a r o k .

sokat tart állati kórházakra, sohasem ont ember- vagy állatvért, gyümölcs- és növényekkel éh, és mivel a növény magvát úgy tekinti, mint ennek lelkét, ezt sokért meg nem enné; a fák csonkítását pedig annyiba veszi, mint ha embernek vágnák le tagját; még a tigrist és krokodilt is megkíméli, tartva őket saját őseinek. A falvaikba bebejáró majmok számára különféle tápszereket raknak lakó házaik lapos födeleikre, melyeket néha szét is rombolnak a majmok, ha mit sem lelnek azokon számukra készítve.

Sibíria népei maiglan hiszik, hogy az állatok megértik az emberi szót; azért is, ha — mint mondani szokták — az öregnek bele lő bundájába, azaz meglövi a medvét, sohasem mulasztja el azzal mentegezni magát, hogy az oroszok szolgáltatnak neki lőport és golyót.

„Ne ölj bárányt anyja szemeláttára. Ne szedd ki a madárfiakat anyjuk szeme előtt, hogy boldog és hosszú életű lehess a földön” — ez Moyses törvénye, ki szombati nyugnapját kiterjeszté az állatokra is, és nem engedé befogni a szamarat ökör mellé, erejük különbsége miatt. A régi héberék gonosz lelkek fogházának tartván az állatokat, nem hízlalák őket, mint utódaik nálunk a göbolyöket, nejeik pedig a ludakat.

Jupiternek Olympban meg volt a maga kedves sasa, Juno s Vénusnak páváí, galambjai, Minervának baglya, Apollónak szürke napménei, Bachusnak tigrise, szintúgy mint szent Rochusnak kedves komondora, Tóbiásnak kis ebe, Eliásnak medvéje, Hubertnek szarvasa, György és Mártonnak paripája, Dienesnek szamara, Pál remetének hollója, remete Antalnak pedig sertése. Annyi bizonyos hogy az állatok, ideértve még a négy

evangélista sas, oroszlán, ökör és szamarát, és az apocalypsis szörnyetegeit, sem embernek sem állatnak ártalmára nem voltak. Megemlítendőek itt még azon kedvelés- sőt nagy tiszteletben is álló furcsa állatok, kétfajú sasok, kétfarkú oroszlánok, kormos griffek, egyszarvú lovak, phrenixek, kicsinyeit vérükkel tápláló pelikánok stb. melyekről Buffon ugyan mitsem tud, de mi jól tudjuk, bogy a heraldikában élnek. Eszterházyak is griff madarat viselvén czímerükben, a fejedelem kérdésére: mi honból származik e rút állat? azt felelé az egri püspök Eszterházy Károly, ugyanazon honból a kétfajú sassal. A bécsi egyetem állatkedvelését, miszerint még velök is megkedvelteti a tudományt, azzal örökíté, hogy czímerében feltárt könyvbe néző ökörfőt visel.

Túl ment az athenai a r e o p a g, midőn azt, ki egy állatnak szándékosan kiszúrá szemét, halálra ítéle; de helyesen cselekvék, midőn megbünteté azon ifjút, ki az ormadár elöl menekvő, s kezei közé szálló verebecskét megölé. Korunk humanismusa az okatlan állatokra is kiterjeszkedik, mert korunk egyik fő feladatával, a szív-nemesítés és kedély-műveltség terjesztésével, mi nélkül az értelem legszebb virágai is csak hideg jégvirágok, össze nem fér azon kegyetlenség, melyet az állatokkali bánásban tapasztaltunk. Hogy a tiszta emberi érzés köztulajdonná válhassék, ki kell irtani a durvaság és szívtelenség azon jeleit, melyeké oknélküli meggondolallan állatkínzásban mutatkoznak. Bizonyos osztályú uracsok a számukra előfogatul rendelt lovacsákát, befogva már, órákig várakoztatják éhen szomjan, még az állomáson túl is úzik, és ha ügetni nem bírnak, kocsisostól eldöngetik. A pusztá csálé, vagy hajsza-szóra rögtön

nem engedelmeskedő jármos ökröt megfordított súlyos ostornyelével kegyetlenül föbe vagy orron üti hajtója, kinek néha kevesebb esze van mint ökrének. Pajzán kölykök, mulatságból a macska négy lába talpára forró szurkos dióhéjat ragasztva, futni, — vagy pedig négy lábai és farkára egyegy felfúvott hólyagot kötve és lehajítva a toronyból, a légben szállani hagyják. A szelíd jó házi állatok az embernek szerencséje s bajában jónak rosznak egyaránt hűséges segédei, gyakran vigasztalói; és mégis hány oly durva ember találtatik, ki gonosz szeszélyét, melyet emberrel nem éreztethet, kétszeresen érezteti lovával, ebével vagy egyéb barmával. A vadászat azon borzasztó neméről, melyet par force-nak neveznek, és melyet rendesen ép a legnagyobb urak, sőt néha úrnők is üznek¹⁾ itt nem is szólunk. Átalán a vadászok és mészárosok keményebb szívűek, és vérszomjazóbbak más embereknél. A párisi mészáros-czéh önként ajánlkozott IV. Henrik orgyilkosának R a v a i l a cnak eleveneni megnyúzása, s pedig úgy, hogy még 12 nap életben maradhasson. Keményszívűségök miatt az angol törvény kizárja őket a bírói hivatalból.

Az embernek az állatokkali bánásmódja visszahat egyéb viseletére, s erkölcsére is. Ki megszokta az állatokoni kegyetlenkedést, előforduló alkalommal embertársait is gyönyörrel fogja kínozni. Azért is a törvényhatalom nemes feladatai közé tartozik, a valódi állatkínzásnak czélszerű törvényekkel korlátozása, fenyítése. A müncheni, Ferner tanácsnok-alapította állatkínzás-elleni egyesület, három ezernél több részvényessel és három száz-

¹⁾ Lásd e cikket. Vadászat.

nál több fiók-egyletekkel bír, és külföldön is élénken működik. Már a német büntető törvénykönyvben is van szó állatkínzásról; Angliában pedig már rég, még pedig oly szigorral működik e részben a rendőség, miszerint ha például valaki hintájába fogott lovait két óránál tovább hagyja állani télen, a rendőr-biztos azonnal megveszi rajta a törvény-szabta nem épen csekély bírságot, még akkor is, ha meleg takaróval fedvék.

Honunkban legtöbbet tehetnének e részben faluhelyeken a lelkészek, mert a keresztvíztől a síríg leginkább az egyház kalauzkodik a népszellem fölött; az egyházi szónokszerk a hatalmak hatalma: ez nyújt anyatejet a nép vallása s erkölcsisége egész jövőjének, ez szelidít, szilárdít és nevel népeket, mert általa lehet leginkább jutni a nép szívéhez. Ezt jól tudván Ingram, Angolhonban 600 font sterling tőkét alapíta oly lelkész számára, ki évenként egyházi szónoklatában oktattva buzdítja a népet, miszerint emberileg bánják barmaival.

Franklin, habár igen szerette a halat, mégis huzamos ideig azt sohasem evett, és jobbára mint a trapista szerzetesek Franciaországban, csak növényekkel élt; de midőn egyízben látá, mint szedik ki a csuka gyomrából az apró halakat, gondola magában: „Ha ti egymást faljátok fel, miért ne ehetnélek meg én is.”

*L'empire de l'homme sur les animaux est légitim, c'est l'empire de l'esprit sur la matière.*¹⁾ mond Buffon.

¹⁾ Az embernek állatok fölötti uralma törvényszerű, ez az anyag fölötti ész uralma.

Álom és Almák.

Ki nem kedveli az édes álmot, mely szendergő testben az örökké tevékeny lelket tündérhonába átröpíti, hol néha oly mondhatlan boldog; hogy ébredni fél? Ki ne kedvelné ambróziás éjben a balzsamos álmot, e jótékony élethosszabbító szünetet, mely mint életóránk igazi függentyűje, naponként rendezi járását, és bennünket reggel egy hüvelyknyivel magasabbakká tesz mint este valánk? Ki ne becsülné a földi élet e mennyei közjelenetét, mely után mindenki sóvárg, ki a nap hevét és terhét viselé, miként örök álom után áhítozik az elgyengült agg, a beteg, szűkölködő üldözött vagy életunt?

Ha a halál magasb életei ébredés, úgy ennek nem igazi képe az álom; és mivel szintúgy természeti mint szellemi okai vannak az álomnak: nem nevezhetjük azt az állati élet lealjasodásának növény életté. Az alvás csak félbeszakasztolt közösülése a léleknek a külső természettel; ébren van a lélek, és ha az ábránd képvilágánál foglalkozik, akkor álmodunk. Tudjuk, miszerint még tetszhalottak is mindent észrevőnek, mi körülöttük történt; aggálylyal látták a halotti készüléteket saját temetésükre, de képesek nem valának legcsekélyebb jelét is adni élüknek. Az alvás azon egyedüli ajándok, melyet minden munka nélkül adának az istenek, de vele háromszorosan megédesíték. Az álom palástoló, a halál

pedig hős erejű végső gyógyszer; mindkettő kárpit ez és a más világ közt, csakhogy az álomkárpit felülről bocsátalik le, a halálkárpit pedig alulról vonatik felfele! Mondják: „A halál álmodás nélküli alvás,” ki tudhatja azt?

Testünk és gondolkodó műszereink legerősítőbb kinyugvása az álom, azért huzamos nélkülözése örültséget is okozhat, állatoknál ellenben szelidséget és tanulékonytságot szülemez; különösen a vad-sólyom madarat is azzal szelidítik meg, hogy a ház padjáról csüggő abroncsra ültetik, és a mellette felváltva három nap és három éjjel örökődő vadász inasok, mihelyt behunyja szemét, meglóbázzák az abroncsot, úgy hogy perczet sem alhatik. A munkás közember idegei is természetesen megkívánják ugyan a nyugalmat, de mivel kevesebbet gondolkodik és érez, kevésbé is bágyasztja őt el a virasztás, mint a többet gondolkozó, ábrándozó, s az ideg-erőt nagyobb mozgásba hozó finomabb világot. Azért alusznak soká az urak és úrnők. Az unalmas szónoklat, unalmas olvasmány és társalgás álmot okoz, mivel nem foglalkodtatják az elmét.

A fejpárna a lelkiismeret törvényszéke lévén, hogy jól alhassunk, tisztában és jól kell állnunk párnánkkal. A fejpárna továbbá a lelkiismeret gyónószéke, jövő feltételek tanácssteremé, a múlt napi események, és a nappal elhagyott kétkedések és indokok legjobb előadója; azért is sokan mire sem tökélik magukat, ha csak előbb egyet nem alusznak felette; mi néha ugyan jó, de többször, kivált hol késedelmi veszély forog fenn, rossz is lehet. Jó, ki T i e d g e vel mondhatja:

Ruhe gibt mir das Gewissen,
 Und auf diesen Schlummerkissen
 Schlaf ich jeden Abend ein.

Néha ugyan a legtisztább lelkiismeret sem hagy bennünket csendesen nyugodni Morpheus kebelében, a szerelem vagy más szenvedély. Fiatal legény-koromban álmodlanságomról tévén említést, azt javaslá nekem 78 éves méltóságos főnököm: használjam az ő altató szerét „Előveszem — úgymond — olvasómat, és alig pergetem le az ötödik szemet, már alszom.” Azért földi a földet az éj, hogy megnyissa elöltünk az eget vagy poklot; az éj hallgatagsága az elmélkedés barátja, és több boldogságot áraszt halandókra az éj, mint a nap; nyugszik az alvóval minden munka s szenvedély, elaluszsa baját a boldogtalan, a boldog pedig kétszerié az — jó álmában.

Még a rendtartó ember is, egész élet-idejének legalább is egy harmadát ágyban tölti, kényelmesebb urak és úrnők kétharmadát, és a rest, ha meg nem éheznek, talán fel sem is kelne ágyából. Nincsen tehát igazuk, kik ágyukra mitsem tartanak, hálósobájukra pedig kevesebb figyelmet fordítanak, mint egyéb lakó szobáikra. Korunkban a divat hálásra a nagyobb szobákat választja, és ez czélszerűbb. Meleg éghajlaton czélszerűbb a széles, úgynevezett olasz ágy. Az általán comfortra (kényelemre), különösen pedig jó ágyra sokat tartó angol, matráczeit göndörre foszlányzott igen vékony hal-csontból készítteti. Honunkban, kivált faluhelyeken lószőr matrácok alá fosztott és fodrozott kukoriczaszalmával kitömött ágy-zsákokat szoktak alkalmazni, de a mindinkább divatos rugonyos matrácok nélkülözhetővé

teszik ezt. Szarvasbőrrel fődött lószőr matracon kétségkül legjobb, minden kor és nemre sokkal egészségesebb fekvés esik, mint tollas derekaljon. Falvainkban közönségben csak ezeket leljük, és paplan helyett pelyhelyel telt izzasztó dunyhákat, melyek paraszt házaknál oly magasra halmozvák, hogy csaknem a pallásig érnek. Hiteles emberek állítják, miszerint Sándor czár fölfogadásból húsz éves korától mindig csak szalmán hált.

A második álom utóirat, a siesta pedig, vagy délutáni álom égő gyertya világos nappal. Forróbb éghajlatban szinte nélkülözhetlen; nálunk, korosb embereknel legfeljebb is csak az ebhév- napokban válik szükségessé. *Magdala principium, Bartala finis erit.* (22. Jul. — 24 Aug.) Ha félóránál nem hosszabb a délutáni álom, jó hatású lehet, mert úgyszólván másod reggelre ébredve, megújul a nap hevében ellankadt test ereje, és érzésműködőkre nézve, a mennyiben őket evés után a rögtöni elmefoglalkozástól kissé tartóztatja, szintoly üdvös, mint a gyomorra nézve egyszerre nem sokat, hanem inkább keveset többször enni napjában. Minél mérsékesb, annál egészségeseb az álom.

Sex horis dormisse sat est juvenique senique
Octo damus pigris, novem de stemmate natis.

Az állatok téli álma természet intézkedése, de ha ember 8-14 napig folyvást aluszik, ez betegség; és habár a folytonos álmatlanság is már magában szerencsétlenség és betegség: de az ily rendkívüli sokalvás az álmatlanságnál is veszélyeseb kór. Vannak kik állva, sőt járva is, és lóháton is tudnak aludni; ez leginkább szoktatástól függ, szintúgy mint gépileg az éjjeli edény után nyúlni, azt használni s ismét helyére visszatenni

ébredés nélkül; kívánság szerint felébredni az éj bármelyik órájában, s ugyszinte azonnal ismét elaludni. Simon, a fiatal Dauphinnak (korona-örökös) embertelen börtönőre a francia forradalomban, minden másod órában rákiáltván: Capet hol vagy? a szende gyermeknek fel kelle kelnie ágyából, és magát előtte mutatnia.

Ádám atyánknak erős álma lehete, hogy még oldalbordája kivételére sem ébredt fel. Ezt pedig bizonyára nem udvariasságból tévé Ádám, mint ama római C a b b a, ki, valahányszor nejéhez lopódzék M e c a e n a s, mindig mélyen alvók; de midőn egy úttal rabszolgája is használni akará gazdája mély álmát bora felhörpöntésére, meghökkenve hallá e szavait: „*Puer! non omnibus dormio.*”

Azt tartják, hogy egy órai alvás éjfél előtt hasznosb, mint éjfél után három. A kora lefekvés és kora felkelésnek felettébb üdvös hatása van az életre s egészségre. Figyelemmel összehasonlítván száz öreg ember életét, kik közül mindegyik meghaladá a nyolczvanat, öt a kilenczvenet, s kettő pedig a százat, azt vévék észre, miszerint minden egyébben különbözött életmódjuk, de valamennyi korán szokott volt feküdni, és korán kelni.

A mákony-okozta szender, betegre nézve, míg ismét erőre kap a lankadt test, oly jótét, miszerint a nagy hírű Frank monda: hogy mákony nélkül nem kívánna orvos lenni. Ismerik a mákony altató erejét még az álmos, vagy kalandos városi dajkák is, kik, hogy bizton elérhessék czélukat és közben fel ne ébredjen a gyermek, mákonynyal altatják el, minek néha már káros következménye is volt. Sokan álmatlanság ellen, ha nem

betegség okozta, biztos és ártalmatlan szernek tartják a hidegvíz-allövetet. Ez ártalmatlan szert nem isméri még Caligula és Néró, kikről, mint szinte más zsarnokokról is, mondják hogy sohasem tudtak három óránál többet aludni.

Áldott álmom! te vagy az emberiség legnagyobb jótévője, és a rendeltetésének élő jobb ember leáldozó napként derült nyugalommal bocsátkozik karjaid közé.

Ut mors, sic somnus miseris felicibus aequat.

Az éj és álmom magzatai az álmok. A képzelő erő éleletei felülmúlják a valóságéit. Álmunkban kívánságaink urai, és királyoknál is boldogabbak vagyunk, míg a valóság réme édes szenderedésünkől bennünket gúnyosan fel nem ráz. Az álmom védbástya az élet minden napisága ellen, a képzelő erő megpihenése, ha összevissza zavarja a képzeteket; víg gyermeki játékkal félbenszakasztja a meglett ember komolyságát, s a léleknek hatalmas lendületet ad. Szunyád a lélek szolgálatában megtikkadt életmű, de a lélek érik. Kell, hogy nemcsak a test, hanem a lélek is nyugodjék; azért álmodás nélküli az igazi jó álmom.

Az ős hajdankor, mint valami magasztost és istenit, kedveie s fejtegeté az álmákat, jelesül a *chaldeiak*. *Dániel* mester, ki még azon álmot is tudá elmondani, melyet maga az álmodó *Nabukodonozor* elfeledett, és *József*, gyűlöltetve véreitől, mivel álmodá, hogy az ő kévéje állott, és előtte testvéreie meghajlottak, és mivel édes apja őt legjobban szeretvén, tarka köntösben járata, álmái s álmofejtegetései által még egyiptomi első országiárrá és valóságos belső titkos tanácsnokká is lön. *Theophrastus Paracelsus* és a kö-

zépkor, az ő titkos erejükkal mindent összezavarván, mit a lélek természetéről a régiek már oly helyesen gondoltak és mondtak: felettébb furcsán magyarázzák az álmokat és különösen az álmójárást. „*Nappal, azt mondják, a test játsza a mestert, éjjel pedig a lélek; és ha ekkor rossz szeszélyben van, sétálni viszi a testet.*” Az álmójárást nem egyéb, mint az élénkség legmagasb fokára emelvényezett álom. Mivel kevesb emlékezés, eszmék, és érzelmekkel bírnak a vademberek és gyermekek, sokkal ritkábban is álmodnak, mint a mívelt és meglett emberek. Az álomban felgerjednek régi homályos képzeink és egyéni külső benyomásaink; hogy lehetne tehát fejtegetni valamennyi álmot! Egészséges emberek leginkább reggeli órákban álmodnak, és minél nagyobb eszme-készletünk, annál élénkebbek álmunk is: többnyire szabályosak, ha az álmodó is az, szabálytalanok, ha betegen, rettenetesek gyakran, ha megterhelt gyomorral vagy szenvedélyes állapotban megyünk ágyunkba. Üres, vagyis inkább mérsékesen telt gyomorral kellemes, játszi, szende, mennyei álmunk vannak.

Az álom elméletének különös hasonlatossága van az örültségével; nem egykönnyen van álom minden jelentőség nélkül, ritkán egészen üres játéka ez az ábrándnak. Az álmoképek vagy létszerünk bizonyos állapotát fejezik ki, vagy szükségleteink érzelmeit, titkos vágyaink és szenvedélyeinket, a múlt, jelen, és jövő eszméit; ezekből az álom, mint legnagyobb költész, oly képet készít, mely igen megfogható hasonlattal bír, és melyet aztán a balhitűség látnoki, isteni álomnak nevez. Egy valósult álmot eszünkben tartunk, és másoknak is

el mondjuk, száz nem valósulttat pedig elhallgatunk és feledünk. Sokan oly elevenen álmodnak, hogy ágyaikból kiszökve más szobába futnak, rácsukva az őket üldözőkre az ajtót, míg végre feleszmélve dobogó szívvel térnek vissza ágyaikba. Ha nedves ruhát terítnek ágya elébe az ily felkelőnek, rögtön felébred, mihelyt csupasz lábával a nedves ruhára lép. Sok alvónak nyomócz nehezedik mellére álmában. Saphírként az a legkedvetlenebb nyomócz, ha az, kinek tegnap és ma semmi pénze nem vala, azt álmodja, hogy holnap, holnapután, meg azután sem leend pénze, adószai pedig üldözik. Kellemes érzés álomban a repülés; különös, hogy a koros ember ritkán repül álmában, és azok, kik repülnek, többnyire le, nem pedig fölfelé repülnek. Egy tréfás ember fogadott három delnövel, hogy jövő éjjel egyikök rózsával, másik eperrel, harmadik macskával fog álmodni, és valósággal azzal is álmodtak; csak hogy az, kinek a rózsát szánta volt, macskáról álmodék, mivel akkor, midőn titkon meghinté fej-párnájokat rózsas- s eper-vízzel és macska-vizelettel, eltévesztő az ágyakat. Sokan álmukban szónoklatot, verseket, zenét és levelet is írtak, még pedig a szokottaknál különbeket. Megfoghatólag nagy befolyása van álmokra az életmód- és véralkatnak is; az epés véralkalú gyakran méltóságos állásról és verekedésekről; a vérmes, nők s lakomákról álmodik; a melázó gyakran meg is hal álmában, a hideg-vérű pedig rendszeren mit sem álmodik. Néha oly jeles nézetek és különös jó ötletek merülnek fel az alvó elméjében, hogy örömeiben fel is ébred álmából; és ismételt álmoknak még a jellemre is van hatásuk, sőt néha határozott irányt is adtak már némely hajlamnak.

Navita de ventis, de bobus narrat orator;
Enumerat miles vulnera, pastor oves.

Szén-égetőnek tőkén a szeme, és az álmoknak is többnyire ez a sora. Danecker képíróról mondják, hogy az álmában látott Krisztus arczképét sikerült való-sítania, s híven vászonra adnia az erkölcsi méltóság és szabályos alak képzeményét. Egy fiatal nő meggyón-ván csintalan álmát, miután vezeklés jeléül jótékony célra egy forintot kellett volna áldoznia, le tön egy öss-zehajtott levélkét; a gyóntató atya felbontván azt: „üres” úgymond. „Hisz álmom is csak olyan vala” felele a nő.

Lehet némely álmákat előítélet nélkül is fejtegetni, például: folytonos nehéz és aggasztó álmák közelítő betegségre mutatnak, és maga az okos orvos is figye-lemre méltatja ezeket. Az úgynevezett álmokönyvec-sékben minden tárgy mellé lottó-számok is nyomatva lévén, sokan babonás hittel ragaszkodnak azoknak kijö-endéséhez, mivel történetből száz közül egynek ked-vezett a vak szerencse, hogy az ily álmodott számai kijöttek, s tetemes összeget nyert, míg sokkal többen ugyanaz úton utolsó filléroket is eljátszották.

Napjainkban nagy figyelmet gerjesztvén a nar-cotisatio, azaz kén-égeny beszívattással eszközlött érzéketlenítés, erről azt monda nekem jó ismerősöm, hogy midőn bal lábát elvágá a sebész, az egész műtétel alatt semmi fájdalmat sem érezve, folyvást kellemes álmai valának, és csak néhány másodperczig nyugtalanítá lelkét kedvetlen álmhoz hasonló érzet. Nem csoda te-hát hogy a 25 pácza-ütésre ítélt zsidó legény is előbb narcotisáltatni akará magát, hogy ne érezze a páczaütéseket.

Ki nem látott, hallott, vagy olvasott még az állati magnetismus hat fokozatú tünetényeiről? Már a harmadikon tökéletes az álom; negyediken kezdődik az alva-ébrengés, ekkor legbámulatosb a tapintás élénksége, általa hall, lát, szaglál és érez a beteg, kinek egész valóján elterjed a boldogság érzete; ötödikén, vagyis a látásfokon teste minőségét, baja kimenetét, a segíthetés eszközeit mondja el a beteg, és a vele közlésbe lépettek testi, elmebeli s másféle viszonyaikról is ad felvilágosítást; míg végre a hatodik legfelsőbb fokon az emberiség a tér, és idő korlátait haladva, s a végetlenség tengerében úszkálva, látása világrészekre terjedve, szemléli a múltat, jelent, és jövőt. Nincs még tökéletesen tisztában, vájjon a visszaélések s emberi csalódások-e, vagy mi okozhatá, hogy e gyógymód annyira kiment már divatból?

Annyi bizonyos, hogy a jó álmák tagadhatlanúl az éldeledek sorába tartoznak. Az élet maga is álom. Az álmok legszebbike pedig a szemrehányás nélkül, hasznosan, és boldogul eltöltött élet!

Amerika.

Ázsiától kelet, Európa s Afrikától nyugot felé fekszik azon, a panamai földszoros által egybekapcsolt két félszigetből álló roppant terjedelmű sziget, melyet fölfedezőjéről inkább Columbiának kellene nevezni, mint Americo Vespucci után Amerikának. Terjedve az északi jegestengertől mérsékelt és forró öveken keresztül a még hidegebb déli jegestengerig, északi, déli Amerikára s Nyugot-Indiára oszlik. Balbi szerint 700,000 □ mfl. területén 47 millió ember lakik, de még 500 milliónál is több élhetne földén, miután jelenleg alig jó ötven ember egyegy □ mérföldre. A természet Amerika színét nagyszerű formákban alkotá, a világ legnagyobb folyamaival (Marannon, Rio de la Plata, Orinoco), legterjedelmesebb tavai s heglánczai (Cordilleras) legtérsegesb és bujább füves mezei, őserdői, s legdúsabb ércbányáival.

Amerika újvilág, s azértis még csak évtizedek után számíthat, mint mi Európában évszázadok, Ázsia pedig évezredek után. A Colombo, Pizzaro, Penn, Franklin, Washington neveket akként említendik évszázadok után, mint mi most Cadmust, Theseust és Homer hőseit. A nagyszerű természet sajátosság dús adományai közül Amerika adá nekünk a burgonyát, kukoriczát, dohányt, cacao, khinahéjat, tömérdek orvosi-

festő- s fűszert; és mivel négylábú állatai átalán a többi világrészeknél sokkal kisebbek, különösen pedig keves szelíd házi, vagy szelídíthető állatokkal bír, Európa ad nekik barmokat, lovakat, szamarakat, kecskéket, juhokat, macskákat, sertéseket és méneket, melyeket európai legyeknek szoktak nevezni; továbbá gabonát, bort és olajt. Amerika megnyitá boldogtalan gyémánt, arany és ezüst bányáit, mi pedig szolgáltatunk érette vasat, pénzt és gyarmatokat.

Amerika felfödözése eszközlé a kereskedés, tudományosság és iparszorgalom legmagasb emelkedését, és az új-világ csakhamar valamennyi gyarmatárúk legnagyobb raktárává, a nemes fémek kincsbányájává lőn. Miután az Amerikai a nála szinte már szükségletté vált gyárkészítményeinket nem nélkülözheti, a világon hol sem oly élénk és fontos a csere-vásár, mint Európa s Amerika közt. Amerika ezüst- és aranybányái okozák a pénzbecs harmadára csökkenését előbbi becséhez képest. Amerika megmutatá, miszerint háború, rablás, hódítás, hűbéri s vallási nyomás nélkül is alakulhatnak államok.

Négyféle Amerika létezik: egy szabad de míveletlen; egy szabad és mívelt; egy európai; végre egy szabad szerecsen állam Domingo vagy Haiti. Ős-lakói, kik helytelenül indiaiknak is neveztetnek, magán népcsapatokban vándoréletet élve, s többféle nyelven beszélve, részint összevegyültek elnyomóikkal, részint visszavonultak ős erdeikbe, hol napról napra kevesbülnek. Vannak róna keletén és déli részein vidékek, végetlen sivatagok, hol nem hallatszik egyéb hang, mint a fák zúgása, madarak és üldözetlen vadak szózata. Jó-

val nagyobb területen mint egész Európa, alig lakik több ember, mint magában Londonban.

Valamennyi kreol tunya, elpuhult, nyugalom és érzékiség örömeinek élő. Átalán Amerikában, szellemük korábban fejlődik, de hamarabb is elszunyad, s kerülve minden erőmegfeszítést, ritkán kitűnő; szellemdúsabbak férjeiknél a nők, de egyszersmind felettébb érzékiek is; a legszemérmetlenebb ajánlatokat udvariasságnak fogadják, gyakran minden tartózkodás nélkül tudakozódnak bujakóros ismerősük beteg állapotáról. Könynyelműen kedvükre élve, csak ritkán száll unokákra a nagy vagyon, és náluk is valósul, miszerint az igen feslett életű többnyire kedélytelen. Az északi szabad államokbani élet ettől lényegesen különbözik.

A meddig az európaiak fegyvere terjed, addig terjednek igényeik és hatalmuk. A spanyol, portugál, angol, hollandi, orosz s francziáktól származott bensülöttek megtarták Európa nyelveit, vallásait, szokásait és műveltségét. Északi Amerika hó- s jég-lépte messze vidékén, az iramszarvasok, medvék, czethalak és tengeri-borjak hónában nyomorult vándor életet élnek a gröndlandiak és törpe esquimok. Az új-britanniai s labradori kopár tengerpartokon, hol az európaiak egyedül prémbőröket és a becses labrador-követ keresik, kemény télben kénytelenek a szegény esquimok megemészteni kereskedés végeit tartogatott állatbőreiket, saruikat, sőt hörpölgetni saját verőket is. Összesen néhány ezer lelket számítva boldogok, ha harciaszomszédaiaktól nem nyugtalanítatnak. Ez apró termetű, nagyfejű, kurtalábú piszkos gönczlakók, hullókként megszokták a hideget és vizet. Túlsó parton laknak a szinte igen

tisztátlan, jobbára halzsír- és oroszlánfóka hússal élő aleuták.

A magas észak tömérdek vadon és roppant tavakból álló belső részeiben laknak Amerika ős népei, kiket Hearne igenigen érdekes munkájából ismerünk meg közelebbről; ebből tudjuk többek közt azt is, miszerint az ottani miamis nyelven az álom, hideg, és halál rokon eszmék. Új-Vales, Új-Scotia, új Braunschweig és Canadában a kereskedelemben mindent vidra-bőrök után számítanak. E gyarmatok díszlenek, mert habár hideg és zordon az éghajlat, földjeik mégis igen termékenyek, kivált Canadában, melynek lakói nagyobb részét francziák, kik itt is megtarták eredeti víg jellegüket; tetsszeni vágyó nejeik, párisi pirosító nemléte miatt, czékklével pirosítják arcaikat. Valamennyi gyarmatok közül legkevesebbet tudunk az új-fundlandi nagy szigetről, habár tőkehal halászata, s newcastlei szén-kereskedése képezi a világ első tengeri ereje növeldejét. Több hasznót hajta hajdan a francziák és britteknek Cap Breton, mint minden aranyával a spanyoloknak Mexico és Peru.

Az itteni roppant sivatagok, tavak és őserdők, ölnyi magasságú porhadékos termőföldrökkel, minők a világban holsem léteznek, határozzák az északamerikaiak jellemüket és életmódjukat: kik harcziás, vándor, vadászéletet élve keveset szaporodnak, sőt a pálinkaital és himlő miatt mindinkább kevesbülnek. Ez őserdőköt lakó nagy szürke medve háromszor akkora mint a barna medve, találkozik köztök 10-12 mázsás is, a legerősb bivalt is széttépi, s embernek veszélyesb, marczonább ellensége a lydiai oroszlán- és bengali tigrisnél. Képzeltetők, hogy nagy dicsőségnek tartja a vadász, ha ily medvét

ejthet el. Észak-Amerika terjedelmes rónáin, kivált a folyamok mentében, országúthoz hasonló széles csapásokat készítenek a bivalok, dám- és egyéb vadak nyájai. Mivel az ebeket kivéve, átalán semmiféle házi-állatokat nem tartanak: ez lehet talán oka, hogy meg nem szelídítették még a tatár pézsmát (Bisambock). Annyira kedvelt foglalkozásuk itt a vadászat, miszerint hónapjaikat, sőt saját néptörzseiket is vadászható állatok, különösen medve, farkas, vidra, sas és teknősbékáról nevezik. Állatbőrökkel fődik testeiket, és mivel kevés kukoriczánál egyebet nem termesztenek, szükség esetében e bőrt mégis eszik.

A fehérek szoríták vissza magas Észak felé Mississippifolyamon túl az ős veres amerikaiakat, kik habár fehéren születnek, azért nevezik magukat vereseknek, mivel zsírral kenvén testüket, oly barnás-veresszínűvé lesznek a napon, mint a füstölt sódar. Örökös harcz, küzdelem és inség az ő sorsuk, és mégis boldogabbak, mint a délirészeket lakó véreik, kik így panaszkodnak: *„Szétömlének köztünk a fehérek, mint laposon az olaj, mi pedig olvadunk, mint tavasszal a hó!”* E déli népek, habár kitűnő szívesség- és gyöngéd érzellemmel viseltetnek is saját fajukhoz, idegenek iránt érzéketlenek- és hidegvérűeknek mutatják magukat még akkor is, ha elleneseiktől kegyetlenül kínoztatva karóra vonatnak. Ha vadat ölnek, és húsából jóllaknak, felesleges húsát karóra függesztik, és zöld gályákkal betakarják, hogy utánuk más, kevésbé szerencsés vadász is használhassa. Az érkező mindenek előtt a karóra metszett jegyet nézi meg; ha abban ellenséges törzs jegyére ismer, később éhen meghalni, mint a húshoz nyúlni. Kedveseik sírját

évekig látogatják, és barátaikért képesek feláldozni életüket is, és tiszta gyermeki szeretetből dologtehetetlen, elaggott apjokat jobb, azaz másvilágra küldeni, ítélő erejük józan, néha elmés is. Néhány főnökeik kérdezettve népségük számáról, mit megmondani képesek nem leendettek, azt felelék az angoloknak: „*Ki bírná megszámitni a fáknak leveleit!*” — És ismét a kérdésre: tudják-e, miből készül legkedvesebb italuk: a rum? azt felelik: „*Alkalmasint szívek és nyelvekből; mert erősíti a szívet, és megoldja a nyelvet.*” Fialat nejeik a maguk nemében oly kellemmel bírnak, mint az olasz nők; különös vonzerővel bír mosolyuk az angol származású amerikaiakra. Felettébb kedvelika *rouge ét noir*-t, azaz: ha harcra indulnak, fekete és veresre festik arcukat. A vadászélet fáradalmi, az éghajlat, dobzódások, és a rum okozhatja, hogy ötven évnél nagyobb kort ritkán érnek el. Ügyesen mímelik a vidékieket, és minél közelebb laknak a fehérekhez, annál romlottabbak — és csalábbak. Leghatalmasabb szenvedélyük a boszuvágy, mint általában minden mívelellén népeknél. Általán az amerikai vad ember magánál rosszabbnak tartja a körülötte lakó polgárosultakat; mit neki rász néven venni, mindennapi példák után, alig lehet. Ily polgárisult elorozván egy Keeks nemzetbeli vad embernek szép paripáját, azt állítja hogy maga nevelte, mire fehér felei közül hatan meg is esküsznek. A megkárosított hirtelen lovának fejére borítja gúnyáját, és kérdi: melyik szemén van a hályog? — Bal szemén, felele a tolvaj — „Egyiken sincs, monda amaz. Mire a bíró nyereg- és kantárostól neki ítélvén a paripát, a vad ember büszkén visszahajtva

mindkettőt, azt monda: — A n a c h o k a (minden írott és nyomott) tesz titeket oly gonoszakká!

E polgárisult amerikaiak képezik jelenben északon a legtekintélyesb álladalmi testületet. Ez északamerikai szabad államok 96,000 □ mérföldnyi területen, hol könnyen száz millió ember megélhetne, jelenleg 27 egyesült államban, és nyolcz nagyobbbrészt még rendezetlen kerületekben összesen 24 millió lakót számlálnak. Egyedül Newyork, Pennsilvánia, Ohio, s Virginia államban haladja meg a népesség az egy milliót. Ropant folyói öt tengerbe ömölvén, ez államok a föld második világkereskedelmi hatalmát képezik, mely mindinkább óriásként növekszik. Miként Európában a monarchiái, úgy itt a democratiai republikánus kormány a nyelv, a hely, körülmények, és nép természetében fekszik. Igazi biztosított szabadság egyedül alkotmányos monarchiában létezhet, mert a democratia szárnyai alatt egyesekre nézve könnyen oly zsarnoki hatalommá fajul, mely a nemzet egyik, mégpedig leginkább mívelt részének, minden lelki önállását és szabad gondolkozását elfojtja, s a durva anyagi erőt teszi uralgóvá a szellemi fölött. A többség zsarnoksága miatt Amerikában tökéletes gondolkozásbeli szabadság nem létezhetvén, a sajtó is csak a közvélemény korlátai közt mozoghat.

Az idevándorolttak igen tetemes száma a legalsóbb néposztályokból származván, és mivel forradalom előtt Amerika a britt Botanybayt képezé, nagyszámmal küldettek ide gonosztevők is: csudáim épen nem lehet nyers ildényeiket (Sitten). Ritkán történik ugyan köztök rablás és gyilkolás, de annál gyakoribb a bankjegyek hamisítása s a részegség; Új-Angliában a tiszt-

viselő kifüggeszteti csapszékekben a részegesek neveit, és pénzbírság alatt kötelezi a lakosokat, bogy nekik bort adni ne merjenek! – Ily censori hatalom még a legkorlátoltabb európai monarchiában is fellázítaná a népet, de itt megnyugszanak benne. Az egyesült államokban nincs bűn, melyet a közvélemény kérlelhetlenebb haraggal üldözne, mint az erőszaktételt; mit a törvény hallal büntet. Tocqueville, ki ez államokról jeles, magyarra is lefordított munkát írt, azt hiszi: miszerint a nép virágzását és nőttön-növő erejét egyedül a n ő k felsőbbségének kell tulajdonítani. A társasági rendtartás amaz apró részletei, melyek az életet kellemessé s kényelmessé teszik, el vannak mellőzve Amerikában; itt kiki kész ugyan polgártársait magához hasonlóknak ismerni, hanem közülök csak ritkán fogad be valakit barátjának vagy vendégének. Azért a társadalmas élethez szokott európainak nem tetszhetik az illeni élet, annyival kevésbbé, mivel itt még előkelőknél is kevés nagyszerűséggel bírnak a modorok, minthogy a magános élet itt igen kicsinyes, sőt gyakran pórias is, mivel a gondolatnak kevés alkalmja van kiemelkedetni a házi érdekektől elfoglaltalásból. Hol a rabszolgaság divatos, ott már magában a szabadság is bizonyos méltóság, azért az amerikai gyarmatosok minden nemzetek közti idegen iránt legdurvábbak. Főjellemük a pénzkereset és gazdagsági vágy. Ily kalmárszellemű emberek közt természetesen nem igen tenyésznek a tudományok, újságlapok és imakönyvekből állván jobbara minden olvasmányuk. Az annyira hirdetett tökéletes vallásegyenlőség csak a protestáns vallások közt uralg, más vallások irányában tetteleg a prolestans uralgó. Az amerikai lég-

mérséklet változata okozza, miszerint itt hamarabb megöregszik az ember mint Európában, és a nők már 25 éves korukban negyven évest mutatnak. Európa népteleníté hajdan Amerikát, méltányos tehát, hogy most ismét ő népesítse.

Sokan, még földieink közül is, az amerikai államrendszert az emberi okosság önmagát felülmúló remekének, az egyesült-államokat pedig minden halandó tökély és boldogság valóságos földi paradicsomának képzelvén: eddig mégis mindig örömmel tértek vissza magyar hónukba, tökéletesen kiábrándulva amerikomaniái kór-ságukból.

Az északamerikai hajdani spanyol gyarmatok, háromszáz éves zsarnokság után, 1810-ben kezdődött forradalom következtében, elszakadván a spanyol koronától, miután elébb Iturbide alatt pünkösdi császársággá lőnek, 1829-ben szövetséggé alakultak; később pedig, 1835-ben köztársasággá. Az eddig semmi összeköttetésben nem levő 19 államok már most különkülön kormányzójukkal a mexikói főelnöktől függttek, míg 1840-ben legelőször is Texas, utána pedig még más nyolcz tartomány, külön a középponti főkormánytól, független köztársasággá alakultak. E mexikói köztársaság jelenleg 98,125 G mérföldön 17 millió lelket szám-lál. Hason nevezetű fővárosa 210,000 lakójával a föld legszabályosb és legszebb városai sorába tartozik, utczái oly szélesek, mint Petersburgié. Sok jeles épületei közt legnevezetesb a nagy-piacz közepén álló főtemplom, és ennek irányában, a II. Fülöp által másfélmillió piaszter költséggel építtetett, félóra kerületű pompás, jelenleg tanácsházul szolgáló, palota.

A roppant két félsziget közt lelünk egy Nyugot-Indiának nevezett szigetvilágot — a nagy fősziget csoportokat — a nagy és kis Antillákat vagyis nádméz szigeteket, és a Bahama és Bermuda szigeteket. Itt a tenger vize oly tiszta, hogy mélyében a szem tisztán látja és csodálhatja a halakat, tengeri növény és terményeket. Négyheti utazás e kristályvizén egészen újvilágba varázsolja az utast, dús tenyészetű fejedelmi fák, tarka madarak, vándor rákok, jóízű félöles gyíkok, óriás teknősbékák, sárga, barna, s fekete emberek közé. Az itteni nedves meleg lég a növényéletnek felettébb kedvező, de annál ártalmasabban hat az ember egészségére. Azon szellőcske nélkül, mely délelőtti tíz órától kezdve délutáni háromig a tengerből emelkedik, itt a nap forróságát kiállani nem lehetne. A nagyszerű természet e tündéerkertében, mint legyek úgy hullnak el az európai utasok, kivált ha kissé mértékietlenül élnek. E szigeteken, a nagy és kis Antillákon (*Ante illas, quas Columbus quaesivit*) vegyesek a kelet és nyűgöt terményei, növények, állatok és emberek. A régi világ haszon-kémlő szelleme még a déli tenger kenyértermő fáját is átülteté Jamaikára. Megfordul itt minden nemzet embere, azén nyelvük valóságos babiloni zavar. Vegyes házasságok által egészen új ember-fajok támadtak itt; európai anyától született kreolok, szerencsenemzette mulattok, terzerons, quaterons, *q u i n t e r o n s*, azaz mulatok harmad, negyed vagy ötöd-ízen, és mesticzek avagy európaiak és indusoktól származónak. A fehérek, színesek, és feketék összes száma 3 millió, két harmada feketékből áll.

A négy nagy Antilla közt legnagyobb figyelmet

igényel a leggazdagabb és legtermékenyebb St. Domingo vagy Haiti, mely néhány kisebb szigeteivel azelőtt francziák, és csekély részben spanyolok közt felosztva lévén, az 1791 -diki forradalom következtében a szerencsenek valamennyi fehér elűzésével vívák ki függetlenségüket. 1804-től 1806-ki oct. tizenkettedikéig Haiti nevezettel császárság volt, D és ál in e s alatt, ki I. Jakab ne vet vállalt. Köz vétlen utóda Kristóf 1811-ben örökös királynak választatva, I. Henrik névvel államát a francia császárság után szabályozván, tiz ezerből álló hadsereget, tengeri erőt, udvari pompát, nevéről külön érdemrendet alapított, és félmillió szerencseneivel a katholika hitre térvén, behozá a francia nyelvet, míg 1820-ban meghalálózván, a bölcs és ügyes B o y e r választaték az egyesült Haiti köztársaság kormányzójává 1822-ben.

Spanyolország elveszítvén roppant gyarmatait, már csak Cuba s Portoricco maradtak birtokában, az legnagyobb, ez legkisebb sziget az Antillákban. 1849-ben Cuba is megkísérté felszabadulását, de sikeretlenül, mi több menekült magyar fiaknak is éltökbe került. Havana főváros, 120,000 lakóival, várerőssége s kikötőjéről, mely a világ legszebbjei közé tartozik, továbbá Galambos uram (Columbus) sírjáról nevezetes. Porloricco sziget évenként 420,000 mázsa czukrot, és 25,000 mázsa kávé hoz kereskedésbe.

A kis Antillák közt legnagyobbak: Trinidad, a kávé termesztő Martinique, Guadalupa, s Dominica; nagy gazdagságuk és földművelésökről pedig legnevezetesebbek: Barbadoes, Antigua s St. Croix. A Caraibek Amerikának öslakói, kik örökös harczban

élnék a gyarmatosokkal jelenleg már csak St. Vincent és Dominica szigetin léteznek; természetes színök: olaj-bogyóbarna, de hogy bogárcsípéstől megóvják tesloket, veresre festöznek, s úgy néznek ki mint főt rákok; híres úszók és felettébb bátrak, az angolok minden eröködése daczára is megtarták eddigi részök szabad birtokát.

A déli félszigeten léteznek Közép-Amerikának egyesült álladalmi, melyek szinte kivíván a spanyoloktól függetlenségök, I t u r b i d e megbukása után elváltak Mexicótól, és 1824-ben külön független szövetséges köztársaságot alakítottak, mely öt álladalomra és egy kerületre oszlik. Ez utóbbi Guatemala kerületben nagy harcok folytak s spanyol és angol közt a festésre nélkülözhetlen berzszenfa miatt. Új-Granadában van a panamai földszorosnak legkeskenyebb része, melynek átvágásával, ha összeköttetnék az atlanti Ocean a déli tengerrel, a világ körüli utazás egy-larmadával megrövidítették, és e csatorna birtokosát a világkereskedés urává teendené. Ezen eszmék közhírré tételét a boldogtalan emlékezetű spanyol kormány halálos büntetés terhe alatt tilalmazá.

A hajdani spanyol vicekirályság, Peru, 1821 óta köztársaságot képez Alsó-Peru nevezettel, hogy megkülönböztessék Bolivia köztársaságtól mely közönségesen Felső-Perunak nevezetik. Még csak 1824-ben az ayachuchoi nagy ütközet után nyert bizonyos megállapodást, jelenleg 7 departementumokra oszlik. Peru, Cordillerásival a földnek legmagasb országa, míveltség széke az új-világban, és tárháza az arany, ezüst, réz, és ónnak, továbbá gyapot, cacao, és az úgynevezett

china-héjnak. Midőn 1682-ben az alkirály Lima fővárosba ünnepélyes bemenetét tárta, vert ezüstsől készült táblák boríták a főutcza felszínét. C z u c z o a régi Inkaszok fővárosában a domonkos-szerzetesek egyháza azon épület, mely hajdan mint nap temploma, kincseiről annyira nevezetes volt. *Garcilasso de la Bega* hiteles történetíró állítása szerint falai, oltára, valamennyi bebalzamoszott Inkász trónja, és ezek alatt a pallózat, és valamennyi ajtó tiszta arany táblákkal, továbbá az ezerötszáz napszűzek kolostora, úgy szinte a a hold, csillagzat, villám és szivárvány négy kisebb templomai oly roppant mennyiségű ezüsttel díszlettek, miszerint e két legnemesb érez öszvege több ezer mázsára mehető. Mint Mexicóban, úgy itten is az őskornak sok nagyszerű sőt óriási emlékei és hyerologliphjai találhatnak.

A chilei köztársaság szinte csak 1828-ban alakult; jelenleg nyolcz tartományokra oszlik. Éghajlata mérsékelt és kellemes, azért is az új-világ Itáliájának is neveztetik. Santjagó fővárosa és vidéke 1822-ben és 1829-ben földrengések által sokat szenvedett. Ez a leghasznosabb teherhordó állatnak, a lámának hóna. Hajdan hét spanyol ló hozatván e vidékre, ezektől származnak az itt annyira elszaporodott, ezrenkinti nyájakban élő vad lovak; egy ily vad lónak rendes ára tizenöt forint. Egy francia utazó magyar honunkban is látott vad lovakat. „Igen jó faj — úgymond — neve magyarul: Vorszpan.” Szintoly szapora fajúak e földön a szarvasmarhák, sertések és juhok.

1810-ben függetlennek nyilvánítván magát Buenos-Ayres tartomány, valamennyi felkelt tartománnyal

Rio de la Platai egyesüli állodalmakczíme alatt összeállva, később argentinai köztársaságot, és 1835-ben *Rio de la platai Confederatiót* alakított; jelenleg 14 tartományt számlál. Buenos-Ayres 90,000 lakosával a tudás minden ágaira kiterjedő intézetei sokasága és jelességére nézve a hajdani spanyol déli Amerikának valamennyi városai közti első rangot tart, ez az új-világ műveltségének és kereskedelmének fő széke.

A dél-amerikai nagy forradalom alatt Francia nevezetű hires tudor, a kedvező idő körülményeit jól használva, a szinte külön vált Paraguay álladalom dictalorává lön. Itt természetik nagy mennyiségben a még nem eléggé ismeretes paraguayi theát, melyet a dél-amerikai oly kevésbé nélkülözhet, mint mi a kávé; üd-vös hatású szer ez azokra nézve, kik folyvást hússal élnek, minden kenyér és gyakran só nélkül is. A jesuiták itt istenországási (theocratia) álladalmat alakítottak maguk részökre; minden fegyverfogható lakosért fejkenint egyegy piasztert fizetvén Spanyolországnak, 150 évig bírták az egész tartományt, míg végre szerzetők végkép eltöröltetett.

A keleti oldalfelének nagyobb részét a brasiliai császárság foglalja el. Brasilia 1808-ig Portugalliának legnagyobb és legnevezetesebb gyarmata lévén midön Napóleon rávágott Portugalliára is, a portugalli király kényszerülve volt tizenegy ezer lakossal és tizenöt ezer fegyveres néppel Brasiliába menekülni, s Brasilia 1822-ben lön örökös császársággá. A tartományi törvényhozás felállításával Brasilia 1835 óta szövetségi állagomhoz hasonlóbb, mint alkotmányos monarchiához. 140,812 □ mérföld kiterjedésen 18 tartományaiban

5,800,000 lakost számlál; a föld legdúsabb és legtermékenyebb országai egyike, melyet harminczöt év óta Krusestern, Langsdorf, Neuwied Miksa hg, és néhány jeles munka ismertetett meg közelebb-ről velünk. Éghajlata délfelé mérsékelt és egészséges; szarvasmarha, nyájak, jó lovak, madarak és mindennemű gyarmati terményekben, kivált pedig gyémánt és aranyban bővelkedik; mindkettőt folyamok medrében és vízmosásos árkokban keresik. Miután gyémántokat csak a kormány beleegyezésével lehet kivinni az országból csempészek ezeket rendszeren el szokták nyelni; mi azonban már annyira ismeretes modor a kormány előtt, hogy a végvámoknál minden legkevésbé gyanús átkelőnek hashajtó szert kell bevennie és addig vesztegelnie, míg a bevett szer kellőleg működött. Rio-Janeiro fő-székvárosa közelében sikerrel természetnek a fahéj, kámfor, babér, szegfűbors és szererecsendió-fa, thea bokor és egyéb keleti növények, melyek idővel nagy hasznot hajtandanak. Még 60 év előtt egy kávéfa sem létezett e tartományban, és most már milliókat jövedelmez, azért is a császári czimert elmésen ékíti egyik-felől kávéfa ág, másikáról dohány növény. Mióta Don Petro 1817-ben nőül véve Ferencz császár anygali kedélyű Leopoldina leányát, Brasiliának kincsei, különösen gyémántjai és színes drága kövei hozzánk is nagy mennyiségben átszivárogtak, és a brasiliai museum Bécsben telve van természeti ritkaságokkal. E museum kincseivel egypár fiatal bo to cud is érkezett Bécsbe. A férfi keresztségben Francesko nevet kapott; ki nem állhatá őt fekete földinéje, míg végre egy pioneur közvitéztől megelve, nemsokára félszerecsen

gyermekével együtt meghalt. Francesko pedig honvágyban sínlődve visszavitetett Brasíliaba.

A három kormánykerületre oszlott termékeny, de különben egészségtelen hollandi Amerikának szabályosan épült Paramaribo fővárosa utczái narancs és cilrom fasorokkal ékesítvék. Még egészségtelenebb, forróbb, és kevésbé mivelt a francziák délamerikai része. Cayenne városába (melynek nevét sokan csak a whist játékból ismerik), 1798-ban száműzött francziák közül többen inkább a nyaktilót választandották. A cayennei kávé és bors igen becses.

A britt birodalmak Amerikában nem képeznek összefüggő tömeget, hanem messze terjedő széljelszört tartományokat, melyek észak-amerikai ésnyugot-indiai britt gyarmatok nevezete alatt kétfelé osztvák, és összesen 120,625 □ mfllderületen2,500,000 lakost számlálnak. Az északi gyarmatok nyolcz helytartóságra osztvák; a canadai termékeny, hideg tartomány, de roppant erdői nagy mennyiségben szolgáltatnak hajóépítésre alkalmas fát; legnagyobb fontosságúak azonban mégis a prémbőr kereskedés végett felállított sáfárságok. Szabad szellemű alkotmányt adott a kormány mindkét gyarmatainak, a bírák függetlenségét fentartva, védrendszerére is különös figyelemmel van, helytartók képviselik a király személyét, és képezik a végrehajtó hatalmat. Minden tisztségekre alkalmazvák a kreolok, mulattok, szabad szerecsenek, és honfiakból állók: a helytartók a kormány vezető tanácsai. Képzeltetlen jövedelmet húznak amerikai gyarmataikból az angolok, kik dús terményekkel kereskedve, azokért leginkább angol gyártmányaikat adják cserébe.

A szabad déli Amerika még 1,300,000 indusokat is táplál keblében hegyei közt, hova még sohasem juthatott az európaiak fegyvere. Sok törzsre oszolva, saját főnökeik (Kaczik) alatt vadászat, halászat, és háborúnak élnek, nejeikre hagyva a földművelést és minden házi munkát. Csekély szaporodásuknak egyik oka az, hogy nejeik részint hiúság, részint kényelemből gyakran elvesztik gyermekeikkel. Azon vándor népcsoportok közt, kik kopár, erdő és víz nélküli vidékeken lakva, magas termetök miatt három század óta nagy hírre kaptak, különösen megemlítenők a patagonok, kikről Magellan útítársa *Pigafetta* azt mondja: hogy nekik csak övig értek a spanyolok; *Biron* pedig, ki maga is öles magasságú volt, állítja: hogy lábhegyen állva alig éré fel kezével fejök tetejét, és földön ülve is oly magasak voltak, mint a körülöttök álló britlek. Összehasonlítva őket kivált az éjgönczi esquimókkal, törpe lappónnal, és nyomorult pescheréhekkel, kiknek picziny, rút, galád nejeiktől még a matróz is undorodik, — mindig nevezetes tüneménynek tarthatók, annyival is inkább, hogy legszelídebb kedélyűek, és a természet mostohasága daczára boldogok.

A világ egy részében sincsenek oly kevés és nyomorult szigetek, mint déli Amerikában; a Gallopagos szigeteket csak teknősbékák, a falklandiakat pedig egyedül madarak lakják. Itt Amerika déli szögletén elébb elhal fagyva a természet, mint az éjgöncz alatt, és itt az emberiség eddig ismert legnyomorultabb fajával, a törpe piszkos pescheréhekkel végződik. Mervevítő hidegben, tengeri borjak bűzhödt húsával élve, maguk is szintoly bűzűek, a nyomor el-öl bennök min-

den érzést, és csaknem az ész szikráját is; nincsen szavuk nagyobb számra a háromnál, mit poettarraro incourroac-nak(!) neveznek.

Amerika szabadságának oly hatása lennd Európára, mint volt fölfedezése és meghódításának. Amerika nélkülözheti Európát, de ez nem viszont. Európa néhány terményeivel és gyarmataival fizet, de Amerika megszerezheti magának mindkettőt, pénzt is megtarthatja, s kezébe kerítheti az egyedül készpénzzel üzhető keletindiai, chinai, japani, sőt még Afrika nyugot-tengerparti kereskedését is. Csapás lesz Európára, ha megszűnnek gyarmatai; de ha már korunk fejedelmei is kénytelenek voltak annyit tűrni, miért ne tűrne szinte a földnek már jóformán vénülő királynéja is, e kis Európa!

Amerikának statisztikai átnézete

(1840-ki adatok után).

Államok	Terület □ mrföld	Nepesség	Jövedelem frank	Adósság frank	Katona- ság
Független Amerika.					
Hajdani angol, franczia, spanyol - Amerika Egyesült alladalmak, vagy unio, maskep angol-amerikai confederatio (13 angol tartományai Észak-Amerikában Florida Luisiana stb)	90,125	17,100,572	138,490,000	Dollar 198,907,824	12,539
Hajdani Spanyol-Amerika.					
Mexicói köztársaság (mexicói alkirályság, Guatemala general kapitánysági tartomány kis része) Közép-amerikai egyesült alladalmak (jobbára Guatemala la general kapitánysága)	77,627	7,044,140	74,457,000	508,500,000	23,473
Déli-amerikai egyesült alladalmak máskép Columbia köztársaság	8,687 ¹ / ₂	1,900,000	10,000,000	9,500,000	3,500
a) Új-Granada köztársaság	51,750	3,325,000	42,800,000	254,000,000	32,960
b) Venezuela köztársaság	15,312 ¹ / ₂	1,700,000			
c) Ecuador köztársaság	18,937 ¹ / ₂	945,000			
Peru, vagy alsó perui köztársaság (hajdan alkirály- ság)	17,500	680,000			
Bolivia vagy felső Peru köztársaság (laplata alkirály- ság része)	23,312	1,736,000	30,000,000	147,488,000	7,500
	19,375	1,300,000	11,000,000	16,000,000	?

Chile köztársaság (régí gennal kapitánság)	8,062	1,400,000	15,000,000	36,000,000	8,000
Río de la Plata egyesult álladalmak (jobbára a régi al- királyság)	42,687	700,000	15,000,000	124,000,000	10,000
Uruguay köztársaság (Banda orientat Plata alkirályság később Cisplatina brasíliai tartomány része)	3,750	70,000	1,800,000	6,000,000	400
Paraguay diktatóság (Plata alkirályság része)	4,187	250,000	5,000,000	nincsen	5,000
Brasíliai császárság (hajdan portugall gyarmat)	140,812	5,735,000	60,000,000	233,000,000	30,000
Hajdan Francia- és Spanyol-Amerika.					
Haiti köztársaság (St. Domingo sziget)	1,381	800,000	15,000,000	60,000,000	45,000
Független Ős-Amerika.					
Araukan, Tscherokees, Erik, Tcsikasas, Chatas Apah, Sioux, Algonkin, Cheppevien, Esquimo, és még egyéb népek (királyság)	375,000	1,300,000	—	—	—
Gyarmati Amerika.					
Angol Amerika (Canada, Neushottland, és más hajdan francia tartományok, Jamaika, Barbadoes, St. Christof An- tigoa, a hollandi Guyana része)	120,625	2,500,000	—	—	—
Spanyol Amerika (Cuba-Portorico, s több apró szigetek) Francia Amerika (Guyana része, Martinique Guadelupe Saintes, Marie-Galante és St. Martin rész szigetek)	2,112	1,300,000	—	—	—
Hollandi Amerika (Guyana része, St. Eustache, Curacao s t. szigetek)	1,875	250,000	—	—	—
Dániai Amerika (Grönland, Island csoport, St. Croix, St. Thomas, St. Jean antilli szigetek)	1,875	114,000	—	—	—
Orosz Amerika (Észak-Amerika, észak keleti végén Kodjak, Sitka, Aleuták sziget csoportjai)	20,250	110,000	—	—	—
Svéd Amerika (St. Barthelemi sziget)	23,125	60,000	—	—	—
	² / ₁₃	16,000	—	—	—

Anagramma, Chronogramma, Talány.

Egy vagy több szónak visszáróli olvasásából, vagy a betűk máskénti elrakásából kifejlő más értelem, anagrammának neveztetik. Hajdan nagy divatban valának az illetén játsziságok. Minden anagrammák közt talán legrégebb az ÁMOR-ROMA.

Roma quod inverso delectaretur amore
Nomen ab inverso nomine cepit Amor.

Deák nyelvben ismeretesb anagrammák: Democritus = risum docet. Aristoteles = iste sol erat. Logica = caligo. Testamentum = mutatmentes. Laudator = adulator. A leleményes eszü, ha ebben gyakorlott, ma is képes mulattatni effélékkel a társaságot.

Valamennyi eddig létező deák anagramma közt a pálma kétségtelenül azt illeti, mely 1855-ben az angyali üdvözlet e szavaiból készült: *Ave Maria gratia plena Dominus tecum = Dei para inventa sum; ergo Immaculata.*

E két francia szóban: Revolution française mily nevezetesség lappang! *Un corse la finira* és e szó: *vető*. 1814-ben pedig ezt hozták ki belőle: *La France vent son Roi!*¹⁾ Ebből: *Louis quatorzieme*

¹⁾ Francia forradalom. — Egy korsikai vetendi végét — Franciaország királyát kívánja.

Roi de France et de Navarre ezt keresek ki a gyakran győző XIV. Lajos idejében: *La, Oieu confondra l'armée qui osera te resister.*¹⁾ Berlin deák nevéből — Berolinum — ezt fejték ki II. Fridrik idejében: Lumen orbi.

A „Mondolat” című ismeretes könyvecske, ajánlva lévén Zafir Czenczinek, ez annak nevét jelenté, ki ellen irányozva vala a munka, K a z i n c z i Ferencznek. Magyarban e szóból: Káposzta 28, ebből: petrezselyem 39, Keresztény-ből 61; s még ebből: szép leány csókja, 173 egészen egyéb értelmű szót hozhat ki az azokkal tépelődni akaró. Ha ily anagramma kisülésére egy két betűt ki kell hagyni, már nem tiszta. Valóban különös, hogy e rácz nyelven irt szavaknak: „*Czar dava treyn*” (Hármuknak adá a czár) visszaról olvasva magyarban is van értelme.

Chronogramma vagy Chronodistichon oly szó vagy vers, hol a benne előforduló római szám-betűk azon történet évszámát jelentik, melyre a szó vagy vers viszonylik. Különös ügyeséggel bírtak ilyenek készítésében hajdan a jesuiták. Kedvelvén ezeket I. Leopold császár is, midőn valaki ily kérelmet intéze hozzá 1700-ban: *Con Ce De paCeM!* a császár e hátiratot jegyzé a folyamodásra: *Con Ce DaM.* — 1813-ra ez illet: *nVnC gaLLICIDIVM.* — Midőn Budavár falai alatt a krisztina-városi hegyoldal kiosztaték kertekre 1818-ban, ezt írta egy kert tulajdonosa kertajtaja fölé. *DesInentlbVs CirCVMVaLLIs.* — Példálódzás képen

¹⁾ Tizennegyedik Lajos Franciaország és Navarra királya Isten megzavarandja, ki neked ellenállni merészel.

a vág-galgóczi pompás kert tulajdonosára egy 1802-ben mesterséggél készült zuhatag fölött: *sIC CaDIT aetate praeCeps hoMo!* Mégis talán legsikerültebb a malplaqueti ütközet emlékére készült chronogramma, hol Villars alatt 20,000 francia és 7000 szövetséges veszté életét: *VILLICIDIVM.* — Taubmann, hajdan a szász választó fejedelem udvari költője, mások szerint udvari — mulattatója, az előtte s hitsorsosai előtt annyira gyűlöletes Klesel bíbornokra illesztve élczt azt kérdé: hogyan lehet német nyelven százötven szamarat írni egy szóval? — *CLesel.*

Miként a hajdani jósló-bálványok és a bölcSalamon rejtélyes mondatai is tanúsítják, keleten már őskorban is divatozott a talány vagy rejtély. Minél élénkebb és szokatlanabban adja a tárgyat, és minél tágabb mező hagyatik a fölöttei gondolkodásra, annál tökéletesb az elménczség e játéka, és méltán nevezhetjük ezt az élez ifjúságának. A mennyiben gyakorolja s éleszti az elmét, gondolkozást, sőt élczt is, s az ifjakra néha erkölcsanilag is hat: nem épen megvetendő játsziság-nak tekinthető az a nevelési rendszerben. Szépségét és hatását felettébb emeli a költészi forma. Athaeneus szerint már a régi görögöknél modoruk és tartalmuk szerint osztályozva valának, komoly, enyelgő, s tréfásakra.

Mindig voltak, vannak, és lesznek is kedvelői. Honunkban hajdan már csak a talányok és rejtélyek kedvéért is járaták sokan Kulcsár és Helmeczy lapjait. Jelenleg közlésük már kevésbé divatos.

Talányok feloldásában általán ügyesebbek a nők. Volt idő, midőn jobbára ezekből állott a társas körök mulatsága; és még jelenleg is vidám hangulatú kisebb

körökben ebédek, még inkább pedig vacsoráknál ébresztik néha a jó kedvet a tréfás, rövid, többnyire kérdés formában feladott, — habár magukban silány, néha már teljes korúságukat is elért illetén talányok: Miért feketék a bolhák? Mivel szünet nélkül gyászolják megölt véreiket. — Hogy nevezik gyermekek a nőstény-papagájt? Mamagáj. — Mikor van az embernek annyi szeme, mint nap az évben? Január 2-dikán, vagy December 30-dikán. — Mikor fél a nyúl? Mikor ketté vágják. — Hány ember fér egy bikának a bőrébe? Egy sem, mert a bikának magának is kell a bőre. — Mikor ordított a szamár akkorát, hogy az egész világ meghallotta? A Noé bárkájában. — Ki az, ki érettünk született, érettünk körülmetéltetett, érettünk meg is halt, és még sem üdvözült? A kappan. — Ki az, ki az új testamentom idejében született, s még máig sem halt meg? Mi mindnyájan, kik élünk. — Mi lesz tegnap? mi volt holnap? A mai nap. s a t.

Angolok.

Férfias, hazáját rendkívül kedvelő, másokat megvető, elhízott, gazdag, szabad, sokban nagyszerű, de mégis mindig kalmár nemzet az angol. Minden britt tacitus, azaz oly kevés beszédű, miszerint azt hinnők, hogy ennél: „*Very well*” egyebet beszélni talán nem is igen tud. Ha már egyszer elmondá a *How do you-dó-ját* ¹⁾ más bókra vagy udvarias szóra többé ne számítson senki. Udvariasságból azt kérdé valaki ily tacitustól: „Talán unja magát ön?” „Én sohasem unom magamat, — felelé — de mások untatnak.” Idegen nyelvet sohasem képes tökéletesen megtanulni, de azt megkívánja mindenkitől, hogy az angolt jól tudja. Miveltebbjei jól értik a deák nyelvet, de úgy ejtik ki, mintha angolul volna írva; például ezt: *Titire tu patule sat. így Ti t aire tyiu pecsüle.* — Ritkán kaczag, de ha már egyszer megkezdi a kaczagást, színházban, tanácsteremben, de kivált az alsóházban képtelen hahotát viszen véghez. Angol földeiről úgymond Goldschmidt: „Ha kaczagni látok angolt, csak azt látom, hogy öröm után vágat, de azt utol nem éri soha, kivált a még mélázóbb szép nem.” Angol arczán oly kevés nyomot hagy a kaczagás, mint az égen a villám, és szerintök a leghíresb

¹⁾ Igen jó — hogy van ön?

francia színész fort bien játszik ugyan, de nem bien fort.

Örökös Goddam és Dog-juk¹⁾ nem annyira káromlás mint inkább nemzeti szójárás. Beaumarchais megkísérté egy angol conversatio fentartását egyedül e szóval: Goddam! A Dog szónak különféle árnyéklatai vannak, értelme fölött leginkább a hang és mellékszó határoz; például jó barátját, ki őt valamivel kedvesen meglepi, csak egyszerűen dog-nak; komor felsőbbjét: a surly dog (komor ebnek); a francziát pedig per eminentiam damn'd dognak (átkozott ebnek nevezi; miként az olaszt majomnak, a hollandit ökömek, a németet pedig sertésnek. Térítgetik a vad embereket nem annyira a kereszténységre, mint inkább arra, hogy megvásárolják gyárműveiket. Kézpénzen veszik meg a vad ebeket, hogy helyettük Amerikában dolgozzanak, Európában pedig harcoljanak.

Az angol sohasem eszik levest, tésztaneműt, becsinálttat, vagy zöldséget, hanem rendszerint véreben félig sült borsos marha vagy borjú hús, burgonya, sajt, erős ser, legszeszesebb francia vagy spanyol jó s sok borral él. Életmódja, szigeti helyzete, sűrű lége, szerfelett szabad nevelése megedzi s darabossá teszi őt, és szilárd keménységgel hat egyaránt szellemére, testére s nyelvére, mely utóbbi bármennyire divatos is, kevés hajlékonyság és kerekdedséggel bír. Egy híres angol író ekként nyilatkozik: „A mi durva északi, füttyülő, rőfögő, torokhangú nyelvünket köpdösve s fecskendezve kell kimondani.” Anglia a sűrű ködök és

¹⁾ Isten kárhoztasson. — Eb.

köszén-gőzök hóna. Ezek Londonban az épületek falait, emberek arczait és fehérmeműjét megkormosítják. Midőn Londontól búcsút vőn a portugall követ, tiszteletét jelenté a napnak is, ha mutatni találná színét, melyről azt állítá, hogy itt nem sokkal világosb szok lenni fénye, mint Nápolban a holdé. November havát mely rendesen minden fizetések és számadások határideje is, akasztási hónap szokták nevezni, mivel ebben történik a legtöbb öngyilkosság. Hol sem taláztatik annyi különcz örült, és öngyilkos, mint e ködös szigetországban; mert a nagy bőség, vagyon, és szabad élet clkényezett szerencsefiaivá tévén őket, a sors csekély csapását is nehezen tűrik, és egyedül életúntságból is hideg vérrel végzik ki néha magukat; azért van oly magas rácscsal két oldalt befoglalva a pompás Westminsteri híd is, hogy vízbe fulasztásukra kevesebb alkalmuk legyen az átmenőknek.

Világszerte ismeretes az angolok sajátságos eredetisége. Vilmos királyuk egészen oly formájú épületet készíttete Londonban, mint a francia királyok Louvre palotája — örültek számára. Kinek juthatna egyebütt eszébe tánczvigalmat rendezni — serfőzőkádban? vagy számárfuttatást tartani, hogy az legyen a nyertes, ki számárával legkésőbb jut a célhoz, miután kölcsönösen űzik ostorokkal egymás szamarait? Hol árulják Európában, mint itt, nyakra hurkolt kötélén törvényszerűleg a nőket baromvásáron? Csak angol admirálnak juthata eszébe, tisztjeit oly modorban megvendégleni, hogy a puncscsal telt márvány medenczében csolnokázó Hebe alakú gyermek merítgeté, és szolgáltatá a puncsot. Csak angol vala képes elvágatni

ép lábát egyedül azért, mivel kedvesének csak fél lába lévén, ezért vonakodék hozzá menni nőül. Csak angolok bocsáthatnak közre ilyen hirdetéseket újságlapokban: miszerint egyik óvja a közönséget, hogy neki senki egy shillingnél többet ne kölcsönözzön ha pénzt elveszíteni nem akarja; — másik pedig: Holnap délutáni öt órára kikéri magának a tisztelt közönség minél számos látogatását — akasztásához.

Újságlapokban hirdeté egy londoni békebíró: miszerint hivatalos szobájában oly burgonya látható két shillingért, mely testvérek közt is megér hat shillinget. E ritkaság megszemlélése végett megjelentekkel zsúfolva megtelvé a terem, elővön a békebíró egy közönséges burgonyát, és mutatá hogy beléje hat shilling vala dugva. Kiki kaczagá, de azért el nem árulá másnak a titkot, míg a terem másodszor, és még többször is meg nem telt nézőkkel. Ekkor azután ismét újságlapokban közzétéve: hogy a bejött tetemes pénzösszeg éhezők közt osztatik ki, nem épen hallatlan dolog lévén Londonban a nagy éhség.

Egy nagy postakocsiban az egész utas társaság nehezen túrt egy, a kocsi szögletében ülő, durva posztó köpenyegbe burkolt kamaszt, kinek arczára kalapja mélyen lehúzva lévén, a legudvariasb kérdésekre sem felelt. A konduktor orvos barátjához vivé őt Londonba, az akasztófára-valót! és csakis arról vévé le őt, mint hullát, hogy bonczolás végett Londonba szállítsa, hol csak roppant somméért szerezhetők meg orvosok által a hullák.

Melyik országban veszik úgy betűértelemben a törvényeket, hogy felmentetik bűnvád alól a b i g a m u s, ha bebizonyítja, hogy nem két, hanem három neje volt.

Seholsem büntetik oly szigorral a tolvajt mint Angliában, de felmentik az egy pár selyem harisnya ellopásáról vádolt szolgálóleányt, ha bebizonyítja, hogy nem páros a kérdéses harisnya. Átalán a törvénykezés rendes lábön áll e dicsőített honban, hol maguk az ügyvédek is örvendnek: *a törvény dicsőséges határozatlanságának = the English voluntary law!* — Ki minden csekélyről nem vészen nyugtatványt, másodszori fizetésre el lehet készülvé. Hol történik hamis esküvéssel annyi játék? Hol kénytelen a férj sajátjának ismerni a gyermeket, melyet neje két évi távollétében szült?

Minden politialis rendszer mellett is nagy kivált a fővárosban a rablók, csalók és koldusok száma. Midőn a nép kedveltje Wilkes, ki azért hogy ünnepélyes előterjesztésben a királyt meghazudtolta, mint Lord mayor, kizáratva a parlamentből, és perbe fogatva külföldre menekült, és több évek múlva, 1768-ban Londonba visszatért: a pór parancsára a várost két éjjel ki kellé világítani, s e kivilágítási költségek ötvenezer font sterlingre rúgtak. Nem könnyen tart valamit rosznak vagy javíthatónak az angol, mi honában történik; így helyesli például a közhivatalok és katonatiszt állomások pénzen árulását, és hogy papjaik hitszónoklataikat egész kényelemmel könyvből olvassák, azt állítván: miszerint a könyvnelküli popolás csak színházhoz illő. Azzal, hogy mitmondand a világ, John Bull csak keveset törődik, és azt hiszi, miszerint mindent szabadon cselekedhetik, mi senkinek nem árt, akár illik az, akár nem.

Számtalan bogarai közé tartozik a fogadás és a versenyek. Ezekben annyira kedvök telik, hogy például kórházakban, hol sem lóval sem számmal nem

pályázhatnak, bizonyos szőke bogárcák számára készítenek verseny-pályát asztalukon. Egy másik arra fogadván, hogy másodmagával fél óra alatt felfal egy halmozott fél véka főtt burgonyát, megnyeré fogadását; de ki volt hát faló társa? egy jó kiéhezett — sertés. Küzdő kakas, vagy versenyló nevelésére nagyobb szorgalmat fordítanak, mint néha gyermekök kiképzésére. Caracciolit elragadván az utcán bösz paripája, azt kiáltja valaki: nyakát szegi! „Fogadjunk 100 aranyban hogy nem szegi!” — „Áll a fogadás.” A nép segélyére siet, de a fogadók ordítására: „Fogadás áll, fogadás áll!” kiki visszavonulva kitére útjából, kíváncsian nézvéen utána, míg végre magától megállott paripája.

Első szükségleti cikkek közé tartozik náluk a thea s az újságlapok. Mennyire nyomja John Bull az írlandi Paddit! (védszentjök Patrikról neveztetnek így) és mégis ez nálánál elevenebb, vidámabb, udvariasb, becsülettudóbb és vendégszeretőbb; nevezze bár a sok esőzések miatt Írlandot: *The Urinal of the planets*-nek, azért mégis polgári és vallási nyomás nélkül az lehetne, mi Anglia. Az írlandi férfiak kenyér- és sóban szükölködve, s egyedül burgonya, tej és pálinkával élve, mégis vidámak, bátrak, és néha 20 év alatt ugyanazon egy nővel húsz ép gyermeket nemznek. De hisz Scócia népét is zabbal élőknek gúnyolja, azért mégis egész Brittanía legizmosb férfiai, az angoloknál sokkal vitézebbek, vendégszeretőbbek és romlatlanabbak. Köztök még patriarchális ős szokások divatoznak, és egyetlen egy hegyi duda fél falvat is rögtön mozgásba hoz. Különös tollas főveget, és nadrág helyett térden felül érő gazdag, feszes redőkre

szedett tarka szoknya neműt hordanak, mit illem tekintetéből a kormány folyvást, de siker nélkül tilalmaz. Midőn herczeg Eszterh ázy Pál Sopron-megye főispáni székébe rendkívüli, azelőtt honunkban csak ritkán látott pompával igttatták be 1834-ben, ez alkalommal kismartoni kastélyában tartott nagyszerű fényes tánczvigalomban Bécsből megjelent európai diplomatikai személyzet és külföldiek közt egy illetén nemzeti öltözetben megjelent hegyi skót voná magára különösen mindenki figyelmét csupasz izmos lábszáraival, annyival is inkább, mivel ügyesebben jár a kerिंगőt és cottillont, mint a jelen volt többi angolok és francziák. Látván tánczolni a csárdást, megkére egy magyar ifjút, hogy tanítaná őt meg a csárdásra is.

Három évszázad óta imád Európa egy halványt, melynek szentélye Anglia: e halvány az arany. Egyedül Theluson 32 millió font sterlinggel, és így többel bír mint egész Bajorország. Más nemzetbeliek pénzköltés végett, az angol ellenben pénzmegkímélés tekintetéből utazik; mert mindenütt olcsóbban él mint hon. Sokan fősvénynek mondják, Mirabeauként minden angolnak két bal keze van; de abban különbözik a mindennapi fősvényektől, hogy magától nitsem tagad meg soha, Külföldön annyira elhízza magát tömérdek pénzében, miszerint Helvecziában egy utazó lord félig mámoros fővel meglövén egy pinczért, azt monda a megszeppent vendéglősnek: „Írja kend pinczérjét is az árjegyzékre.” A polgárosult vadember vadabb a vadnál. — Egy londoni teherhordó meglökvén málhájával Sándort az orosz czárt, az őt rendre utasítani akarónak azt felelé: „Ej mit, itt mi valamennyien

czárok vagyunk!” A népszabadság bizonyos neme az önkény uralomnál is roszbab. Brittek 600 darab aranyat fizetnek egy arab lóért, de csak ötöt egy szerencsen emberért. Nagy-Brittania magát tengerek királynéjának nevezgeti, tehát a tengeri vonalok biztosításáról is kellene gondoskodnia; de csak a Speculation és Comfort legkedvesebb kormányiszava. Gazdagsági és kereskedői szellemük, minden háború s vakbuzgóság szelleménél is kegyetlenebb. Rule Britannia!

Ki kedvelheti Angliát, hol egyedül az aczél sima; — ki szerethetné e kalmár nemzetet, ha eszébe ötlük, mi borzasztó kegyetlenséggel bántak a szelíd Indusokkal, kik közül három milliót éhen hagytak meghalni hat hét alatt 1796-ban! Fox azt monda erről a parlamentben: „Nincsen Indiában angol kormányunk, de indiai kormány van Angliában!” Ki bírná kedvelni őket, ha rabszolga-kereskedésöket, Scotia s Írlandiávali zsarnok szívtelen bánásukat szemléli; — kénytelenek szegények kivándorlani Amerikába, mivel nem gyözik fizetni az iszonyatos haszonbért, melyet földbirtokosaik Londonban könnyedén elpazarlanak. „Mi kedvetlen — így szól a kissé epés Heine — mi fukar, mi angolos e nép! Attól nem tartva, hogy emésztetlenül heverne gyomrában, az Ocean már rég elnyeli vala ez országot, e szürke ásítozó szörnyeteget, melynek lehelete fojtó lég, és merő unalom, és mely végre is óriási hajókötéllel akasztandja fel magát!”

Mindamellettt hogy némely egyéniségeket kivéve, nem könnyen érezend bárki is gyönyört társalgásukban, mégis férfias jellemük elvitázhatlan jelességgel bír. Gyűlölik a hazugot, fecsegőt és nyegle kérke-

dőt, úgyszinte minden színeskedést és felületességet. Kiterjedt emberismeretével a britt eleinte hideg, visszalökő s gyanakodónak tetszik, míg emberét próbára tévén meg nem kedveli. Jelszavuk: Lenni s nem látszani; azért legpompásb lakjaikat nem kastélynak, mint mi, hanem csak házaknak nevezik, melyekben valamint utánzóhatlan a kényelem, úgy Comfort szavukat sem lehet egy nyelvre is lefordítani. Minden fényűzés és élvezet kifinomítása daczára (kivevén közben egy kis mámort) egyszerűen és természet rendén élve, a falusi lakásnak elsőbbséget adnak. Egy nyelvnek sincsen annyi kifejezése az önvizsgálat, önbírálat és szabad cselekvésre, mint az angolnak; és ha valami tárgy fölött vitatkozik, meghallgatván az ellenvéleményt, meggyőződésből azt el is fogadja.

A közép sorsú nem veszi nagyra a nagyobbak kegyét, mint szinte a nagyok az udvarét nem; szintúgy ruházkodik a tekintélyes lord, mint a vagyonos közember, és csillagát vagy szalagát csak ott és akkor mutatja, hol és mikor szükséges. Igen jótékony lévén náluk a nemesség, a népnél tiszteletben áll. Átalán őszinte lévén, mindenki tudhatja, hányadán vagyon vele. A vasárnapokat oly szigorral üli maga s ületi háznépével, hogy nemcsak munkaszünetet tart, de színházba vagy látogatóba sem megyén, nem olvas, nem kártyáz, nem tánczol, még csak nem is zongoráz. Csodálatra méltó továbbá a valódi britt nagylelkűség és jótékonyág bizonyos esetekben, forró honszeretetük, de kivált régi római jellemük, miszerint egykedvűleg vetik meg a halált a csatában, ágyban és az akasztófa alatt, hol gyakran az elítélt maga köti nyakába a köte-

let, melyet ha épen új, hogy jobban csúszszék, zsebéből elővett szappannal maga még meg is keni.

Mint régi vetélytársak, kölcsönösen gyűlölik egymást az angolok és francziák, Európában szintúgy mint Amerikában, folyvást éber szemmel tartván egymást. A francia forradalomra nagy hatású volt az államadóság; adja Isten hogy ilyesmi Angliában is ne történjék. Az angol politika ugyan hó kebellet pártol és éleszt külföldön minden forradalmat, csak saját kebelében óhajtja fentartani a békét és a nyugalmat.

Mikor fogja az angol kormány kifizetni állami adósságát? — soha; mivel már 14 év előtt húszezer háromezár negyven millióra rúgott. Brittek találták fel a nehézség, francziák a légbeni szállékonyság törvényét; azért is alkotmány-szilárd terén maradt az angol forradalom, de a könnyű francziák léghajósként vakmerően keringtek üres térben. London széles egyenes csinos utczaival, zöld te-reivel, roppant kincseivel, csinos és szebb embereivel sokkal jobban tetszenék talán, mint közel vetélytársnéja Paris, ha emberei vidékiek irányában kevésbé hidegek, kevésbé gőgösek és darabosak, pórja pedig oly megfoghatlan baromi nem volna. Híven teljesíti ígéretét az angol ott, hol a francia csupán mézes madzagot nyújt, és a britt nő ott elfordul, hol a francia nő kaczag; de azért mégis Parisban az utczai kéjhölgyek is egész illedelemmel viselik magukat, míg Londonban megtörténik, hogy többen összeállva az átmenőknek szemtelenül útját állják, sőt kényszerítésképen kalapját is elveszik, és ha ily merény miatt önmagának vesz elégtételt, rögtön ott terem a Constabler és elviszi őt magával. A francia bouquettiere (bokrétás), az angol bouti-

quiere (boltos) nemzet. Mióta Európában jobban elterjedt a britt irodalom, látszólag eltűnt a német irodalomban is a bőbeszédűség. Folyvást újabb kiadásokban jelenvén meg jobb munkáik, csakhamar elkelnek.

Különös jelenei, hogy ámbár az angolok és francziák viszont gyűlölik egymást, mégis a török-orosz ügyben összefűző őket az érdek és majmolja egyik nemzet másikat; a franczia kedveli az angol gyártmányokat, sokban az angol divatot; az angol pedig halálba szereti Parist, megtanulja nyelvét, és Madame Angot által nevelteti lányait. A franczia, megelegedve sorsával tánczol, dalolgat, vigad, nevet és neveltet; ellenben Sterne földiei most tryful (igen szomorúan) gyönyörködnek egy palaczk bor vagy kancsó ser mellett, dudolva Rule Britannia-jukat; unalmukban megjárják MontPELLIERT, Italiát, és ismét — unalmasan térnek vissza hónukba.

A világ királyi pálczája Neptun szigonya, s ennek kormányához jól értenek az angolok. Anglia oly sziklavár, melynek árka az Ocean, külső várművei pedig a hajóhadak. Azon nemzet, melynek kereskedésre a természet nem adott egyebet ön, vas és kőszénél, a világ legelső kereskedő nemzetévé lön, kereskedelmi szellem-szülte hibáival. Kiszámíthatlan az ő törekvésük és befolyásuk, és határtalan önzésük a világ-polgárság külön nemévé lön. Büszkén lobog minden kikötőben Britannia zászlója, és a világ minden zugában éber és tevékeny az angol érdek.

Szintoly bámulandó iparuk, mint kereskedésük. A bridgewater csatorna harmadfél órányira megyén föld alatt, annakutána boltozott íveken 600 lábnyi hosszan

Arabok és Persák.

Arabia félsziget 46,778 □ mf. 12 millió lakosival déli Ázsia legnyugotibb része, melyet a török és persa Arbistannak nevez; észak-nyugotra a suezi földszoros által össze van kötve Afrikával. Ázsiának egyedüli nagyobb országa, mely, kivéven nagy Sándortól meghódítva még sohasem volt; ellenben az arabok Ázsiában, Afrikában és Európában többet hódítottak, mint más hódító népek fegyverrel vagy vallással, és maiglan is szabadok saját főnökeik alatt, mert a Portának főúrisága jelentéktelen. 1818-1840-ig Mehmed Ali, az egyiptomi alkirály, nagy részét meghódította, Mekka s Medina urává lön, de 1840-ben lemondta igényeiről. A török és arab jobban gyűlöli egymást, mint mindkettő a keresztényt. A beduinok, sivatagaikban mint hajdan Ábrahám idejében, most is vándoréletet élve vadászok, pásztorok és rablók. Kik szántást, vetést, kézi mesterségeket és művészetet űznek, falvakban vagy városokban laknak. Városaik némi műveltséggel és iskolákkal is bírnak, melyekben astronomiát, astrologiát, orvosi, philosophiai s történet-tudományt, és költészetet is tanítanak. Keleten és mindenütt, hol a Koránnak hódolnak, egyedül az arab a vallási s tudós nyelv.

A köztök lakó zsidók, örmények, ozmánok és bániák az ország terményeivel, kávé, balsam, gyapot,

gyöngy.) fű- s füstölő-szerekkel, tevék- és lovakkal kereskednek Maszkát Dsidda, Mekka s Mokkában. Jeruzsálem elpusztulása után szép számmal jövének a zsidók Arabiába, hol különösen Yemenben sokakat térítettek hitükre; 502-ben a hamjaziták utolsó királya is zsidó vallásu volt; a keresztények üldözése végetti háborúban ölék meg őt. Míg az indiai kereskedés Egyiptom és Arabián ment keresztül, gazdag volt az arab; de a kereskedelmi vonal változtával elszegényedett, mint Velence, Augsburg és Norinberga. Pactolus vize már csak Medina és Mekka városok körül folydogál, mikor tudniillik emírjeik az ájtatos zarándokok- és a karavánokat mustrálják.) miként középkorunk várurái mustrálák az utas kalmárokat és zsidókat.

Éghajlata igen különböző. Egyik részében az eső fél évig szüntelen esik, másokban csak harmat pótolja az eső hiányát; hegyesebb vidékein kegyetlen hideg, térségein pedig iszonyatos hévség uralg, hol a dühöngő s a m ű m mérges lehete, mint Afrikában a harmattan és c h a m s in, kioltja az embernek életvilágát, ha rögtön földre nem borul arczczal, és a vízhiány még tűrhetlenebbé teszi forróságát.

Ázsiában egyedül az arab a szabad ember, mérsékelt hatalmú számos örökös főnökei alatt, tevéjével, melyet a sivatag hajójának nevez. Egymásközt örökös háborúban élnek. Hajdan nagy szerepet vittek; történetök érdekesb mint a görög császároké, kik egy Ha r u n ál R á s c h i d vagy Saladin-nak nyomába sem léphetnek. Ez idő, mint szinte hajdani míveltségök, már rég elmúlt és csak regékben él még. Midőn étel itallal magát, lovát és tevéjét már ellátva, tűz körül heverész

társaival, mindig találkozik olyan, ki pipára gyújtva így kezdi regéjét: „Volt egyszer egy” Figyelemmel hallgatják, és tetszésüket Macha alla! azaz dicső, derék! szóval nyilvánítják.

Az arab megfosztja ugyan, de mint a kurdok vagy turkomanok, még sem öli meg a pusztai vándort; sátorában pedig a legvendégszeretőbb, igazságos és nagylelkű, Ábrahám ősapjuk példáját követve, miként őket szent könyveink, s Herodot és Diodor rajzolják. Valamennyi keleti népeket felülmúlják bátorszívűség, jellemi szelídség és szabadság kedvelésben; hódításaik M a h o m e d és utódjai alatt koránsem válnak oly pusztítók és vérengzők, mint a persák, tatárok és törökökéi, és uralmuk alatt felvirultak a meghódított tartományok. Vallás dolgában a hajdan csillagimádó arab józanul így okoskodik: „Mohamed törvénye rendeli a mosdást, és nincsen vizünk — az alamisna adást, és nincs mit adnunk — a böjtölést; hát nem folyvást böjtöliink? — és miért zarándokolni Mekkába, ha az Isten mindenütt van? Az igazságos Isten mindeneket igazságos mérlegével fog mérni!” — Ha a görög és rómaikként volnának kimunkálva kézírataik, azokhoz bizonyára közel vagy talán még felettök állanának, miként mokka-kávójok is minden más kávénál beceseb.

Az arab történet és irodalom legfényeseb korszaka Mahomeddel kezdődött, ki hit- és erkölcsi-tudományát költészi szellemű K o r á n j á b a foglalá egybe. E korán többszöri kiadásával, az írási nyelv mindinkább javult. Mahomed halála után (632-ben) rettegett hódító nemzetté lőn, és ez időben égetteté meg Omár a több százezer kéziratokból állott híres alexandriai könyvtárt,

így okoskodva: *E könyvek vagy egytartalmúak a koránnal, vagy vele ellenkezők; ha úgy: feleslegesek, ha így: veszedelmesek, meg kell tehát égetni!* H á r u n a l Raschid (786-808) a világ legnevezeteseb tudósait egybegyűjté honába bőkezű adakozásával, és a görög írók jelesb munkáit arabra fordítatá. Sebesen elterjedtek a tudományok, különösebben a mathesis, philosophia s chemia. Tőlök származnak sok mesterszavaink, p. o. almanach, algebra, alkohol, azimuth, nadir, zenit sat. sőt számbetűink is, melyeket méltán nevezünk araboknak. Minden általuk meghódított tartománynak térképeit készíték, és így a geographiára nézve is korszakot képeztek. A költészetben sem maradtak hátra, jelesen a román ez az ő találmányuk. — 830-ban hozák létre nagy anthologiajukat. Ez idő közt már most egy évezred fekszik, de a németek, francziák és angolok még jelenben is nagy szorgalommal tanítják az arab nyelvet, és tanulók számára jobbnál jobb nyelvtanokat, szótárokat és chresthomathiákat készítenek.

Valamennyi keleti közt, mindig legjobb volt és legjobb is maradand az alacson, szikár termetű, elsült tüzes arab. Hegyein és sivatag homokjain, jeles fű- és füstölő-szerek, a híres morkái kávé, legjobb lovak és tevék tenyésznek; de a mérges s a műm és sáskák is dühöngnek.

Azon terjedelmes ország, mely a Tigris és Indus közt a magas vidékeket foglalja magában, képezé különféle időkben és különféle uralgó családok alatt a persiai nagy birodalmat, mely jelenleg több fejedelemségre felosztva, már csak nyugoti részből áll a

persiai vagyis Iran királyságnak. Persiának felosztása Tamas-Kuli-Khán halála után 1747-ben történt, e négy államra, úgymint: Irán, Kabul másképp Afghan, Kandahar királyságokra, s a Beludschistan szövetséges tartományra.

A persiai vagy is Irán királyság a legkorlátlanabb katonai kényuraloni alatt nyög. Iránban törökök, Kabul és Kandahárban pedig a fghanok uralkodnak, és csaknem örökös anarchiában élnek. Persiának felettébb érdekes történelme csaknem minden európai nyelveken számtalanszor megjelenvén, eléggé ismeretes. Legfényesb korszaka K. e. 529-559-ig Cyrussal kezdődik; 531-579-ben birodalma a középtengertől az Indusig, és a Jaxartestól Arabia és Egyptom határáig; 628-ban pedig még ezentúl Libia, Ethiopia s végre Yemenig terjedett; de a Sopherodák uralkodásától kezdve — 902. — folyvást saját fiai véretől ázott honi földje. Turkoman szerencsefia, a szörnyeteg Nadir uralkodása alatt (1736-1747), ki csupán szemeiktől megfosztott szerencsétleneket, és csontokból nőit halmozgat hagyott maga után, népességének felét elveszte, és azóta erősb pártok és polgári belháború dúlásainak lön martaléka. A persáknak, kik jelenleg is Ázsiának legjobb lovas harczfiai, még egy nagy Abbas Schahra volna szükségök. Miután azért, hogy a szomszéd orosz birodalomba 1828-ban betörték (mi az óriásnak épen ingyére volt) 18 millió rubel, és még az eriváni s nakhjeváni chánság elvesztésével is lakoltak, igen képzelhető hogy mennyire retteghettek, midőn a köznép 1829-ben Gribojedoff orosz követet, ennek nejét,

és négyet kivéve, egész követségi- s házi személyetét meggyilkolá — ha meg nem kérlelhetendik vala a czárt! Annyira különböznek a mostani persák a régiektől, mint az új görög népecske a régi görögöktől. Felső köntöseikben átalán a sötétebb színeket, barnát, zöldet, de kivált a sötétkéket kedvelik, a verest ki nem állhatják; kedvelik továbbá szűk belső öltönyre a drága arany és ezüst szövetű gazdag anyagokat, gyöngyöket, drága köveket fegyvereik, öveik, és fekete báránybőrös nemzeti csúcsos kucsmájukon; tudósaik pedig és köztisztviselőik, fegyver helyett pisztoly formájú penna s tentatartót viselnek övükben, mi csakugyan jobban is illik tisztviselőhöz mint a koczperd. Szépnek tartják férfiak a hosszú fekete, gyakran csak festett szakált, valamint nőnél a fekete szemet, összefutó szemöldökkel. Valamennyi keleti nép közt a persa tagadhatlanul legbarátságosb és legelménczkedőbb; nejeik is szabadabbak mint másutt, azért neveztetnek keleti francziáknak, csakhogy azoknál mégis ravaszabbak, haszonlesőbbek és érzékibbek; ezutóbbikat talán a zergeszemű georgiai s cserkesz nők okozhatják. Elevenségök és fecsegésök a britt lakonismus ellentétét képezi. A megérkező vendég hízelgve mondogatja gazdájának, hogy fényes mint a nap, és nyájas mint a hold! és midőn tőle búcsút vészen, óhajtja hogy sorsa kertében mindig viruljon a szerencse rózsája; — a gazda ezt megköszöni s fenhangon viszont jó időt rendel számára, és sajnálja eltávoztál, mivel fülei annyira megkedvelek az elmenőnek philomaela hangzatú beszédét! Gyakran mondanak az utasnak még ilyforma szépeket is: „Persia paradicsom, mióta ön itt mulat!” vagy „Persia nem érdemes arra, hogy ön aján-

dékba elfogadja tőlünk!” vagy „Bocsásson meg ön, hogy épen ittlétekor jobb idővel nem szolgálhattunk és több efféléket.

Élelmében felettébb mérsékes; a gyümölcs, viz, kávé és dohány mindene, de a kallonak (gazdag pipa) egész nap füstölnie kell. Vallásukra nézve Ali felekezetéhez tartozó mohamedanusok, vagy schiiták; erősen hiszik, hogy az o m m a i d o k örökre elkárhoznak, mivel ima közt kezeiket nem hagyják lecsüggni, hanem mellökön keresztbe rakják; általán türelmetlenek, és nem könnyen fognak más vallásúval enni vagy inni. Maiglan látogatják és virágokkal ékesítik Sadi és Hafiz honi híres költőjeik sírjait, dalolják és fejtegetik műveiket; de mostani bölcseik nem egyebek buta csillagjósloknál, derviseik pedig még ezeknél is butábbak. A mohamedanusok közt van egy felekezet: a zabiké, mely a keresztet tiszteli és keresztelkedik, János tanítványainak nevezvén magukat. Az otlakó keresztények római és örmény-katholikusok.

Nagy tökélyre vitték a szövet-festést, selyempamut-kelmék, szattyán, arany-ezüst-rézmívek, és kardvasak készítését. Egy remekül varrott persiai shawl-nak ára még 20-30 év előtt 500 arany volt, de jelenleg ezt bécsi gyártmányaink nélkülözhetővé tevék. A földművelés most a kormány egyedárússága. Különös, hogy Persiának csaknem minden vize sós: hol a víz megáll télen, később só fedi a földet. 1824-ben hat napig és éjig tartott a földrengés, mely Schirás és Karnoua városokat szétrombolá. Hajdani fővárosa Ispahan, most csaknem romokból áll. A Schah jelenleg Teheránban lakik, ennek népessége télen 130,000re, nyáron azon-

ban csak felényire megyen, mivel egészségtelen lége miatt a nagyok nem sziveszen lakják, házai mind sárból építvék. Tudományok közül csak az astrologiát, kevés erkölcsi s orvosi tudományt és a költészetet tanítják. A képfaragás ismeretlen, a zene pedig utálatos élőtök. A katonaságot európai tisztek tanítják. Az orosz és francia udvarnál követeket tartanak.

Aristocratia.

A hatalom minden időben legszebb címekkel is szeretvén élni, a régi Caesaroknak még isteni címek is adattak éltükben; nem csuda tehát, hogy a görög eredetű a r i s t o c r a t i a szónak értelme annyi mint: legjobbak uralma. Mai időnkben alatta a nemzet előkelő osztálya uralmát értjük, mely az által, hogy gyakran eltért keresztkomája Plató szellemétől, tévé lehetségessé a lehetlent, miszerint t. i. a legjobbak díszneve a nagy forradalom ideje óta, ittott csaknem gúnynevezetté válhatott.

Kor-arislocratia volt az, mely Plató bölcsesség alapján felállított elméletének leginkább megfelelni látszott; ennek nyomát látjuk a zsidó egyházi s álladalmi, s a régi keresztény alkotmányokban; a spártaiaknál szintűgy mint a régi romaiaknál (Senatus), de a németeknél is, kiknél a Gr á f vagy Graw nevezet Gr a u-tól (ősz)

származott, és ugyanazt fejezi ki az angol Alderman (senator) nevezet is.

Legnagyobb szerepet játszott a világ történetében az oligarchia, azaz magának az aristocratiának kebeléből kisebbszámú előkelők által gyakorlott uralom, a papi és világi örökös családi nemesség, mely majdnem mindennütt, már a nemzetek gyermekkorukban is létezett. A világtörténelem, e legnagyobb tanító bizonyítja, hogy minden egyes nemzetnek volt egy korszaka, melyben az emberiség egyedüli igaz javainak és valódi felvilágosításának, igazság és erkölcsi tisztaság, jó s szép iránti lelkesülésnek gondját egy kiváló osztály viselte, s azt fentartani igyekezett. Az aristocratia ezt nevezheté méltán arany korszakának. De a világtörténelem egyszersmind utolsó-ítélet is lévén, bizonyítja, miszerint az aristocratia már a közép korban többé-kevésbé megváltoztatván nemtői szellemét, akadályozá néha a legjobb álladalmi kormányokat az osztó igazság, rend és csend kezelésében; nagy birtokhatalma és számos védencei által oly túlsúlyt gyakorlott az elgyengült kormányok irányában, hogy ezek hasonszenvi szereket használni kénytelenítetvén, egy mesterséges aristocratiának nevezhető testületet állítottak fel, t. i. központosító rendszer mellett működő álladalmi hivatalnokok seeregét, mely francia eredeténél fogva Bureaucratia név alatt ismeretes.

Montesquieu állítása: „Fejedelem nélkül nem létezhet nemesség, nemesség nélkül nem fejedelem” nem áll, mert az örökös családi aristocratia hatályosságát nemcsak monarchiában, hanem köztársaságban is, mint például Velenczében, eléggé bebizonyította. Jó

szándok ürügye alatt, mintha a trón és állam biztosságát vállaival erős oszlopként támogatná, ezen aristocrata gyakran a nép legszerényebb igényei ellen is a régi változhatlan alaptörvényeket gördítvén, a legcsekélyebb engedményekhez sem akart járulni, hol beleegyezése sürgősen szükséges volt a holt betűt oly horgonyul kívánván továbbá is használni, melyet nemcsak derék, de kivált elfajult, gyöngé, tevéketlen ivadéka is könnyen kivethessen, ha viharos időkben veszélyeztető szirtek közé kerülne hajója.

Tizennyolczadik században a francia udvarnál az aristocrata ugyan az elkorcsosodás oly fokán állott, minő más országokban nem találtatott; de Montesquieu mégis talán nagyító üveget tárta szemei előtt, midőn azt fresco ecsetével így feste: „Alacsony-lelkűség kevélységben, munkanélküli meggazdagodás vágya, hizelgés, árulás, hitszegés, polgári kötelességek megvetése, a fejedelem erényeitől való rettegés, ennek gyöngeségébe helyzeti remény, és az erény szakadatlan nevetségessé létele — ezek képezik, úgy mond, az udvarnokok nagyobb számának minden időkori kitűnő jellemét.” — A francia aristocratai gőg már gyenge gyermekszivekben is honolt; például a kolostori leánynöveldekben divatos szokás lévén, hogy a nevendék lányokak őrangyaluk, patronájuk, sőt a szűz Máriával is leveleztek, és minden levélre rendesen választ is nyertek: — kérdek egy tízéves lánykától, hogy mit válaszolt neki szűz Mária? azt felelé, hogy őt némely tökéletlenségei megjobbítására anyailag inté ugyan, de mégis egy zsidó ács neje nagyobb tiszteletet tanúsíthatott volna egy Montmorencei herczegkisasszony irányában! — pe-

dig mi keserves tiszteletlenséget vala kénytelen a francia fő nemesség kiállani 1792-ben, midőn ország-szerte dallák még a koldusok is: „*Ca ira Ca ira, les Aristocrates a la lanterne*”¹⁾ míg végre csakugyan sírba szállá. „*La faveur populaire est inconstante et la haine aristocmtique est durable*”.¹⁾ Az élczes De Ligne herczeg oly aristocratai gögű delnőnek udvarolván, ki termébe kit sem bocsáta, hacsak legalább is öt nemes őst nem számlálhata: midőn egy estve a szobájába sütő hold különös fényében gyönyörködék, a herczeg pedig betenné az ablaktáblákat, a delnő kérdése, miért cselekszi azt? ez élczes feleletet adá: „*La lune veut entrer et elle n' a que quatre quartiers*”.³⁾ Egy monarchiában sem mutatkozott szembetűnőbben az aristocratiai szellem, seholsen óvta meg szorgosabban, seholsen védte féltékenyebben változhatlanságát, mint Magyarországbán, ezen érvágással felszentelt alkotmány-szentesítette uralomnak majdnem ezeréves hónában, hol minden egyes nemes a szent korona tagja volt. A nemnemesnek nemes elleni személyes magánváda legelőször 1836-ban engedtetett meg; azelőtt csak tiszt-ügyészi segedelem mellett perelhetvén. De jóllehet a mágnás és köznemes, vagyis cortes (Cortes és Guerilla nevezeteket Spanyolhon ajándékozá nekünk) törvény előtt — a homagiumot kivéve — tökéletes egyenlőséget élveztek, mégis a nemnemeseknek honpolgári joguk távoltartása leginkább a főrendek rovására írandó; a

¹⁾ A dolog menni fög, lámpára az aristokratákkal. ²⁾ A nép kegye változó, az aristokraták gyűlölete maradó. ³⁾ Be akar lépni a hold, pedig csak négy negyede (nemes öse) van.

mi sera plebs contribuens nevezet törvénykönyveinkben csaknem stereotyppá lón. Leginkább az 1836-ki országgyűlésen mutatkozott a fő rendek önző irányuk, midőn meghiúsíták az alsó tábla népszerű törekvéseit,— és valószínűleg, ha a felső ház, a helyett hogy idők viszonya-szülte erőtlensége érzetében az 1848-dik évi martiusi napokban lélekéberségét egészen elveszíté férfias bátorság- és szokott méltósággal lépett volna fel, hazánk talán megmentve a forradalomtól, nem siratná most a martiusi napok szívreperesztő következményeit; miként ezt már az újabkori ismeretek tára is megjegyze.

A nyolczszázados királyságban fennállott aristocratiái kormányforma imádói, előjogaikba természetesen szerelmesek, az angol és magyar formák közti hasonlatosság eszméjétől ringatva erősen hívék, hogy az még tovább is fenállani fog. Azonban az angol nemesnek nincsenek másokat rosszabb állásba helyző előjogai; adómentességgel, hivatalbeli elsőbbséggel nem bír; semmi úrbéri jogot nem gyakorolt, és a magas aristocratiá méltósága s jogai a családnak csak egy tagjára háramolnak, míg a többi folytonosan a néptömegbe vegyül.

Meg kell azonban még az aristocratiá legtúlzóbb ellenesének is vallania, hogy annak szelleme a mi időnkben szemlátomást javult; a kor kívánataihoz bölcsebben kezde simulni, s számos tagja nemcsak a felhozott vádak alá nem esik, hanem a méltányos történetírónak tiszteletét és a nemzet hálóját érdemli. Az 184³/₄-ki országgyűlés főrendi naplója bizonyítja, mennyi műveltséget és status-tudományt fejtett ki a még csak három évtized előtt is oly hihetlenül hátra volt mágnásaink tetemes része.

A honunkban létező grófi s bárói nemzetségek egy harmada Mária Teresiától nyere mágnaſi címét, melyek a királyi könyvekbe ekként igtatvák: „*Collatio tituli magnifici pro parte N. N.*” És valamint Mária Teresia köztudomásra a mágnaſokat is rendesen kendezé úgyszinte ezek is, kivált a magasb polczon állók, a hon egyéb polgárait, ſőt néha itt-ott a tisztesb birtokos nemes urakat is kendezgeték. Így történt egy dunántúli megyében, hol közgyűlésen az alispán illetén megszólításra viszonzá: Én Zsibrik vagyok de Szarvaskend, de hát Főispán úr minő kend?

Mai időben, hol kevés kivétellel minden aristocrata sírjához közelíteni látszik, már ritka az olyan aristocrata, ki előbbi tapasztalat után azt hinné vagy mondani merné, hogy még csak báróval kezdődik az ember.

Végre megemlíendő még a gazdagsági- vagyis a pénz-aristocrata. Tagadhatlan, hogy az, miként Franciaországban az 1830-ki szerencsétlen Charta szerint életbe lépett, és mely nemtelen természetéhez képest dúlni fog mindenütt, hol a jogok magas censushoz kötvék, a leggyűlöletesb és undorítóbb kép. Mennyire más a rőfős k ó s s e r- vagy c a v i a r-szagú h a u t e - v o l é e,— mint a többnyire még sokban gyöngéd és lovagias aristocrata! Amannak aljas tőzséri-szelleme mellett visszaóhajtható a kétségtelenül sokkal lelkesebb születési aristocrata. Az első szorgalom és szerencse által mindenki utolérheti; de a m a m m o n hideg keblén a legnemesebb érzemények is megfagynak.

Ásványok.

A gyermekeit lehetőségig egyaránt boldogítani kívánó bölcs édesanya természet, köztök akként osztá fel adományait, hogy egyiknek termékeny áldott föld jutván, másiknak terméketlen föld alatti ásványos kincsek szolgáljanak hozományul. Ezeknek napfényre hozása s használható állapotba tétele, a bányászat feladata s célja. A bányászat egyik legfontosabb ága a nemzeti szorgalomnak, mert részint oly vagyont állít elő, mely különben örökre használatlanul maradandót!; részint oly anyagokat szolgáltat, melyek nélkül a földművelés és műipar soha virágzó karba nem jöhetne.

Minden bányászati tudományokban, különösen földisme s ásványtanban a németek, és kiváltképen a szászok leghíresebb tanárok, úgyszinte legügyesebb és legszorgalmasabb munkások is; azért is mint bányászok, mindenfelé nagy becsben állanak, különösen az orosz birodalom bányáiban, hol négyszázezer ember működik, minden főbb polczon németek állanak. Magyar- és Erdélyországban hetvenezer német, tót és oláh foglalkozik bányászattal, kiknek sorsa valóban nem irigylendő, sőt ezek szegénysége példabeszéddé vált már; mint munkás gyermek szíja magába a bányász a dúló bajok csiráját; később a fojtó bányalég, összezúzott érczkövek száraz pora, s olvasztáskor az érczélegből

kifejlődő maró gőz, elég tényezők arra, hogy gyakran tüdővész vagy aszkórság siettesse kora végét. Azért is irtózik a bányalégtől a magyar.

Az álladalom bányanyitási kizáró joga s egyed-
 áriíssága Magyar- és Csehországban csupán nemes fémekre, másutt, például Poroszthonban, átalán minden érczre kiterjed. Az álladalom ismét vagy maga művelteti bányáit, vagy magán egyéneknek engedi át bizonyos terményrész (urbura) kiszolgáltatása mellett; de a kiállított nemes fémeket egyedül a kormány válthatja magához. Roppant költséggel és gyakran tetemes veszteséggel jár a bányamívelés; így például 1842-ben az osztrák birodalmi kincstári bányatermékek értéke ke-
 rek számmal hét millió pengő forintra rúgott, holott a tiszta jövedelem, beszámítva már a magánbányákból beadott dézmát is, összesen csak 1,750,882 forint volt; — Poroszországban pedig 4,859,226 tallér nyers jövedelemre csupán egy millió százezer tallér tiszta haszon maradt.

Európában legtöbb erezet szolgáltat Német-, Magyar- és Erdélyország, Britannia, Francia-, Svéd-, Norvég- és az Oroszbirodalom, kivált ázsiai részében. Spanyol-, Portugál-, Helvét- és Olaszthonban vállalkozó szellem hiánya, Törökországban pedig tudatlanság és tunyaság miatt egészen elhanyagolva van a jövedelem és ipar ez ága. Hollandia pedig átalán erezek, sőt még építésre szolgáló kövekben is szűkölködik.

„Aurum et argentum et propter ista nunquam pacem agens ferrum, quasi male nobis committere natura abscondit — et non erubescimus summa

apud nos haberi, quae fuerant ima terrarum” így szólt már ezernyolczszáz év előtt Seneca.¹⁾

„Nincs többé arany ér!” e hírek sokan megörültek napjainkban, de hiába! mivel Magyar- és Erdélyország hegyei, hála Isten! folyvást arany eresek; jelesül 1842-ben amaz 2408, emez pedig 3597 marka aranyat,²⁾ és így egyedül Erdély egész Európánál többet adott. Ez új hír: nincs többé aranyér, alkalmasint a hajdan mesés gazdagságú spanyol Amerikáról szólhatott, hol valójában oly ritka lón már az arany, mint némely honban a megelégedés. Korunkban az arany-termelés három vidéken mutat fel rendkívüli eredményt: az Ural és Altai hegységben, Kaliforniában és Ausztráliában, Az Ural évi nyeresége 5000 kilogramra rúg (kilogram = $1^{780}/_{1000}$ bécsi font), az altai vidékek 1828-ban kezdetvén míveltetni, 1847-ben 28,521 kilogramot szolgáltatottak; ez évben Oroszországban nyert összes arany értékét közel 43 millió pfra becsülék, de azóta észrevehető csökkenés állott be. Új-Kaliforniában 1848-ban fedeztetvén fel az arany, akkor oly darabokat leltek, melyek egyike 33, másik 20 fontot nyomott. Itt az aranyásók száma már meghaladja a százezret, tehát a földszínén, vagy nem nagy mélységben találtató arany csakhamar ki lesz zsákmányolva. Az eddigi arany-termelés közép számítással 4 év alatt 300 millió pfra rúgott, melyből az egyesület pénzverdéjében összesen 140

²⁾Egy márka arany = 366, egy marka ezüst = húsz ezüst forint.

¹⁾ Az aranyat, ezüstöt, és ezek miatt soha békét nem hagyó vasat, mintha rosszul bizandotta ránk a természet, elrejté, s nem pirulunk legfőbbnek tartani azokat, mik a földben legmélyebben valának.

millió dollár verettetek, különösen 5, 10 és egy dolláros darabokban. — Australiában végre K er r tanár Bathurst vidékén 1851-ben három mázsányi ércztömeget talált, melyből száz font arany került ki, mi egészen elhódítván a gyarmatosokat, elhagyák a városokat, réveket, hajókat, és mint sáskák neki esének az aranykeresésnek; egy munkás 48 óra alatt 11 font, másik pedig néhány óra alatt 30 font aranyat halmazott össze: az apró aranyszemeket, hacsak nem oly nagyságúak mint kis babszem, fel sem szedik (majd felszedik később!). A Victoria gyarmatban, mely távolról ezer meg ezer sátrával végtelen táborhoz hasonlít, kiki tetőtől talpig felfegyverkezve örökös aranya felett a mindinkább szaporodó zsványok ellen. Egyegy munkás 50font sterlinget is kereshet egy napon. A Victoria vagy Port Fülöp gyarmatban 1852-ben az összes lakosság, 40,000 ember bányászkodott, és 50 millió font értékű aranyat szedtek csak martiusig; Angliába 819,000 font sterling értőt szállítottak. Faucher az 1852 évi összes aranytermelést Australiában 160 millió frankra becsüli. Hiteles adatok után 1848-tól, öt évi időszak alatt 1852 végéig 2000 millió frankot érő arany termeltetett! ily eredményt a történelem eddig fel nem mutathatott.

Az északi Orosz-Ázsia roppant tartomány nevének pusztá meghallása is képes szabadérzelmű embernek megbolygatni aranyerét, Sibiria! — A fehér arany (platina), melyből vegyítenül más érczekkel 1828 óta 3, 6 és 12 rubel értékű pénzek is verettek, legnagyobb mennyiségben Urai-hegyében terem. Mikor fog roppant sárga s fehér aranyával ezen Ural mixelt és szabad nemzetet uralni! Platina az aranynak hamupipőke

testvére; míg ez koronákon ragyog, irigyelve női keblen nyugszik, gyűrű formában mátkát és másokat — boldogít (?), legfényesb körökben százféle alakban diszlik, — amaz a vegykémi konyhában szolgálni, magát tűz és savak ellen védeni kénytelen!

Ezüstben Magyarországnak van Európában elsősége; évi termése 1842-ben 69,833 marka,, Szászországé 57.) Hanoveraé 38, Csehországé 29, Poroszhoné 23, Frankhoné 15, Svéd-Norvégé 14 ezer marka; Erdélyé pedig 5881. — Dicséretére válik Pest városának, hogy 1840 óta az ezüst készítményeire nyomott próba közhitelességgel bír, míg azelőtt, mint szinte más honi városoké is, a bécsi ezüsthez képest a próbát ki nem állá.

Réz legtöbb ásatik Britanniában, évenként 241, Oroszországban 235, Magyarországon 36, Poroszthonban 15 ezer mázsa. Az aranyak vegytani jegye nap, ezüsté hold, a réz pedig, mivel csaknem minden érczel összevegyül, *Venus*, vagyis mint nem ép udvariasan nevezik: *meretrix metallorum*.

Az emberi míveltség előhaladását jelenleg már képzelni is alig lehet vas nélkül, melyet nélkülözve visszaszülyednénk csaknem vadságba; mivel mit korunkban nagyot alkot az emberi ész, azt gondolni is alig, létrehozni pedig épen nem lehetne nélküle. Vas a civilizatio talpköve, nem ugyan mint nyers anyag magában, hanem összeköttetésben leleményes műipar, tudomány, tapasztalat és azon tevékenységgel, mely a társasélet ütereit évről évre mind gyorsabban lükteti. — Ez értelemben a vas az emberi tevékenység vérkeringetének középpontja s szíve. Csak Angolhonban, melynek föld-

jét betűszerinti értelemben vashálózat foglalja egybe, Anglia roppant hajógyáraiban, hol hajók egészen vasból; az építészek óriási műhelyeiben, hol templomok, egész emeletes lakházak, sőt paloták is készülnek csupán vasból; — csak ott képes az ember felfogni s méltányolni a vasnak valódi rendeltetését, szerepét, fontosságát és roppant hasznát; ott, hol minden léptével mindig újabb meg újabb alakban, és oly változatokban bukkanik vasra a szem, melyek a száraz föld lakójának talán még csak eszébe sem jutának. Vassíneken és vasburkolaton vaskocsik szekerek és taligák gördülnek; oszlopok, járdák, kutak, építési ékességek, lámpakarók, víz-, légszer- és egyéb csatornák, őrházak, föld-, kert-, udvar-kerítések, csűrfedelek, általgerendák, alagutak, kötelek (sodronyból), rak- és magtárak, hidak, csolnakok, minden vasból!

Szinte vasból készülvék a kór-, árva-, fenyítő- s polgári lakházak, úgyszinte templomok és színházakban az ülőhelyek, és valamennyi gépek. Anglia évenként öt millió, Poroszország négy millió 200,000, Franciaország harmadfél millió, oroszbirodalom két millió 123,000 mázsát állít elő; de a legjobb vasat, melyet még az angol sem nélkülözhet, adja Svédhon 1,800,000, utánok Stájerország 781,000, Magyarország 600,000, Csehország 550,000 mázsát ad. Britannia legtöbb ólmot, Spanyolország legtöbb higanyt, évenként húszezer mázsát, Keletindia és Anglia legtöbb ónt ad. Egyedül ezen ércz nem találtatott még Magyarországbán.

Az embernek, úgyszinte a barmoknak nélkülözhellen fűszere a s ó . Csaknem kimeríthetlen sóbányái vannak Erdélynek, 820,000, Gallicziának egy millió 300,000,

Magyarországnak 776,000 mázsára rúp kősó-termeleése. Fichtel állítása szerint az erdélyi sóbányák 120 mérföldre terjedvén összeköttetésben állanak a magyar-, moldva- és oláhországi sóbányákkal, és képesek néhány ezer évre ellátni egész Európát. Az orosz birodalom évenként négy millió, Törökország 900,000, Poroszország 375,000 mázsát külföldről kény telén vásárolni. Csaknem minden só nélkül van Helvetia, Irland, Scotia, Hollandia, Dán-, Svéd- és Norvéghon; Bajor-, Szász- és Würtemberg ország.

A kőszen-bányák művelése, mely még 60 év előtt figyelembe alig vétetett, jelen időkbén roppant kiterjedést nyert. Britannia e részben minden országot a világon túlhalad ötödfél száz-millió mázsá évi termeléssel. Utána következik Belgium 80, Franciaország 50, Poroszország szinte 50 millió mázsával. Az osztrák birodalom ezelőtt 30 évvel csak másfélmillió mázsát állított elő, most közel húsz milliót, melyhez Magyarország harmadfelet szolgáltat; ezek közt jóság tekintetében a bánági még az első osztálybeli angol kőszenet is túlhaladja, mint a dunai gőzhajó-társaság kísérleteiből kitűnt. Ugyanis egy órára, egy lóerőre kell az angol (newcastlei) kőszenből 10 font; az oraviczaiból (bánágban) fél fonttal kevesebb; pécsiből 16 , az esztergomiból 17 font.

Különös, hogy azon áldott ország, mely az állat-és növényországok legdúsabb adományait bírja, t. i. Kelet-India, egyszersmind a legbecsesebb és legdrágább köveket is adja; átalun a Kelet, és Brasilia mindennemű drágakövek (gemmae) valódi hóna. Mi a köveket illeti, úgy látszik hogy számukra nők adák a kiváltságos ne-

mes leveleké, mert leginkább csillogó külsejükre, színük elevenségére s simaságukra lőn ügyelve; miért is e tulajdonokkal nem bíró, habár különben igen magas, sőt mondani lehet, mennyei származású meteor is (légkő) nem bír a nemes vagy is drágakövek kiváltságával. Ezek közt legbecsesb és legkeményebb a gyémánt, mely et a legújabb vegyészek (chemicusok) gyúlékony ásványokhoz számítanak, mivel még konyhatűznél is megég, és tisztán szénsavas léggé változik. Az eddig legnagyobbnak ismert gyémánt Brasiliából származik, és a portugall király tulajdona, ezerhatszáznyolczvan karát ¹⁾ nehézségű, 1556 millió tallérra becsültetik.

Magában mindig alapigazság marad: hogy minden dolog annyit ér, a mennyiért eladható. „Ósi perek ugyan minden vagyonomtól megfosztottak, de mégis nyugodt vagyok” — így szól próbára teendő imádójához egy gazdag delnő, — „mivel ön ismételve monda: hogy minden ujjam megér százezer forintot.” — „Kétségkívül megér” — felele ez — „csak egyedül az a kérdés, ki adja meg érte?” Brasiliának évi termelése gyémántokban hatvanezer karát; tetemes részét a folyók homokjából mossák ki; és ezen mosást a korona bérbe szokta adni. Néhány ezer szerecsen rabszolga foglalkozik e dologgal, ski közülök 17 karátos, vagy annál nagyobb gyémántot lel, pompás menettel vitetik haza, és örökre szabaddá lesz. Légnagyobb feladat meggátolni csempészését külföldre. Habár halálos büntetés terhe alatt tilos a gyémánt vidékhezi közéletés, és habár a munkások, mielőtt munkába állanának, csupasza vetkőztetnek, mégis kisebb gyé-

¹⁾ Egy latra 72 karát megyen.

mántokal gyakran csupán pálinkáért vagy dohányért is cserélnek; sőt volt már példa arra is, hogy a munkás lábikrájába sülyeszté a nagy gyémántot, mely mint mondják jelenleg koronát ékesít; minek következtében megromlott lábát elvágatni vala kénytelen az orzó. Gyakran el is nyelik a gyémántot; e modor azonban már annyira ismeretes, hogy a gyanús munkásoknak hajtászereket kell bevenniök, és közben folyvást éber szemmel tartatnak.

Kelet-Indiából Borneoból származik a legszebb vizű 367 karátos gyémánt. Az orosz császár fejedelmi pálcájában díszlik egy 195 karátos; a toscanai főherczeg birtokában lévő 139 karátos kissé sárgás színű, és a francia trón kincsei közt szinte létezik egy R e g e n t nevezetű 139 karátos, melyet Napóleon kardja markolatán viselt. Ezeket kristályból utánozva alkalmam vala látni Bécsben a császári ásványtermekben. A rózsaszínű gyémánt felettébb ritka.

A gyémántkövek brillantírozását, azaz szögletes lapokra köszörülését legnagyobb tökélyre Amsterdam és London vitte, hol oly apró kövecskére, milyen 2000 darab megyen egy karatra, tizenöt lapot képesek metszeni. M á z a r i n cardinalis volt a legelső, ki (1650 körül) brillantformára metszeté a gyémántkövet. Ha egy karátos gyémántnak az ára nyolcz arany, már a két karátosé nem 16, hanem 32 arany, és így tovább, nehézsége mindig magamagával négyszögítve, egy karát értékével sokszoroztatik.

Az európai drágakövek szinte becsesek, de a keletieknél alább állanak. Kivéve a gyémántot, Európa mindenneműekkel bír. Ezek átlátszók: a r u b i n vörös;

s a phi r égszín; smaragd haragos-zöld; melyről megjegyzendő, hogy a gyűrűs és keresztes főpapok közül egyedül püspök vagy érsek viselheti, és hogy francziában Emeraud-nak neveztetvén, ez által a név-gyűrűkben, midőn t. i. a kövek neveinek első betűi nevet képeznek: *E* betűnek használtathatik, mely betű eddig képviselve nem volt; az a matist violaszínű; aquamarin tengerzöld színű; chrysolith zöldesarany színű; gránát, melynek Dalmatiából származó egyik neme dalmatinnek is nevezetik; topáz aransyárga, végtelen árnyéklataival. Egyedül Keleten, és Magyarországon található a szivárvány színű nemes opál.

Féldrága kövek közt előkelőbbek az achát, chalcidon, carneol, fehér és fekete réteges ónix, jaspis, chrisopras sárgás színű, és kristály, melyhez tartozók az úgynevezett marmarosi gyémántok. Valamennyi színes drágakövek már oly tökélyvel utánozva, hogy csak igen gyakorlott szem képes azokat az igazi drágakövektől megkülönböztetni, sőt néha még ez sem. Legegyszerűbb s legbiztosabb próbája a reszelő; ez legcsekélyebb érintéssel csúffá teszi az utánozottat és meg nem sértheti a valódit.

Csaknem minden országnak van márványa. Olaszországban egész falvak márványból építvék. Bajorországban mindenfélék, és a legritkább neműek is találtak, de a leghíresebb tisztafehér márvány Carrara vidékén; az opál színeket játszó pedig Carinthiában Bligbergben terem. Honi szobrászunk Ferenczy István Krassóban fedezett fel a carraraihoz hasonló fehér márványt. Ezen genialis művész azon kérdésemre: miért nem készíti inkább érczből jeles műveit? azt felelé: Hiúságból, mivel ha

utószázadok valamelyike ájtatos szellemű talál lenni, — úgymond — harangokra: ha pedig, mi valószínűbb, harcziás és háborús, — ágyukra fogna olvasztatni művem; de a szobor márványa nem könnyen fordíthatván más használatra, művem századok múlva is fennmaradand. Egyébiránt csalatkozik, ki hiszi, hogy márványból készült paloták vagy templomok öröklétre törekvő művek; példa erre a világ legritkább, és jelenleg többé nem, vagy legfeljebb kis darabokban ittott ásvány gyűjteményekben létező márványokból épült és ékesült Pál temploma Romában, melynek márvány falai, lasuli és verde antico oltárai s óriási oszlopai néhány évtized előtt földig mészsze égtek.

Öröklétre törekedő építmények és emlékek csak gránitból készülhetnek; a kövek e legösbike keménységét és változhatlanságát tűzben vízben egyaránt megtartja; minden kőnemek közt mindig a legalsó réteget képezvén, gyakran hegyektől távol óriási, hihellen nagyságú elvált darabban találhatik. Petersburgban a Néva s vízcisatornák partjai, a budapesti lánchíd fejei és kapus oszlopai gránitból építvék. Nagy Péter czár emlékének egy darabból álló gránittalapja negyvenezer mázsa nehézségű.

Végre a földnemek közt statistikai nevezetessége miatt megemlítendő a puzzuolan föld, mely olasz és német országokban, de Bánátban s Lúgoson is ásatik. Vízrel vegyítve darázkövé keményedik, és porrá törve vízépítményekre nélkülözhetlen cementül használtatik, és még Hollandiába is elküldetik. A bácskai Ferencz-csatornán alkalmazott zsilipek is azzal építvék.

Coloniai föld nevezete alatt az ismeretes sötét olaj-

bogyó színű föld kétórányi távolságra Köln vonalától a frencheni határban nagy mennyiségben ásatik, és Hollandiába küldetik, hol Rapé burnóf készítésére hozzátétül használják; valamint szinte Spanyolhonban is a Carthagena körül ásott igen finom vörös földdel keverni szokták a nagyhírű (spaniol) sötétsárga burnótot.

Babona és balhitűség.

Igen nehéz közös magyarázat alá venni az emberi lélek azon számtalan esztelenségeit, melyek e szóval kifejezvék. „Csodálni s bámolni mindent, mit esze fel nem fog”, a nagy tömeg e szokása kétségtelenül a babona fő forrása. Szorosabban véve, babona alatt értjük azok tévedéseit, kik az ember sorsára befolyó okok megbírálásában eszüket vizsgálatlan tüneményeknek alája vetik, A babonaság tehát — a szent esznek tények általi legyőzete, és minden népnevelés egyik fő akadályozója — világos ellentétben áll a szabadszemlélettel, és ebből kifolyó, semmi kötelezettséget sem ismerő elvre vezérlő hitlenséggel.

A babona egyfelől abban mutálja magát, hogy az oly természeti tüneményeket és okozatokat, melyeknek okait könnyen átlátni nem lehet, természetfeletti erőből következteti, tartva például valamely ritka betegséget gonosz lélek művének; — másfelől abban: hogy a tör-

ténetesen egymásra következő tüneményeket valamely láthatlan erő által egymással összekapcsolttnak hiszi; így hiszi például: hogy az üstökös csillag szerencsétlenséget hoz, mivel máskor is azt hozott véletlenségből, habár 1811-ben jó bort is hozott.

A babona, a hit e bárgyú testvére, már a spártaik epharaikkal is csillagos ég alatt üle, és ha egy csillag tisztult.) már azt hitték, hogy királyuk megbánta az isteneket, és letevék királyi székéről. Mindig jobb lábbal kellé indulniok: ezt elvéve, inkább honn maradtak, és még nejeikkel sem közösültek; e tévesztés mellett tehát legtöbbet veszítenek a nők. —

A jóslás is neme a babonának. Hajdan az államkormányok felettébb jó hasznukat vették a madár- és béljósoknak, általuk állami czélokra és a felsőbbség magasabb belátására módúba vala hajtani a nép akaratát, mivel tőlük függött meghatározni a szerencsés vagy szerencsétlen napokat (dies fasti atque nefasti). Maga Napoleon és katonái, szintúgy mint Wallenstein is, sokat tartanak a szerencsés vagy szerencsétlen napokra; nevezetesen a szerencsés belle-alliancei csatát is a marenói és friedlandi ütközet napján vívta ki.

Családom levéltárában véletlenségből lelek egy, külső formája s írása után Ítéelve pár száz éves ilyen jegyzéket: „Harminczkét szerencsétlen nap van minden esztendőben; ki e napokon születik, nem soká fog élni, vagy magtalan marad; ki e napokon házasodik, házassága szerencsétlen leszen; ki e napokban ágyfekvő beteg lesz, e betegségben meg is fog halni.” — Átfutván a sorozatot, megglelem benne a február 14-dikét, melyen születem és házasodám! mire eltökélem magamban annak

elégetését; nem azért, mivel rám nézve tökéletesen valószínűnek tapasztalám a jóslatot, de mivel tudjuk, hogy a képzelődés néha még a legokosabb emberen is erőteljesen: és mi rossz érzést okozhatandott bennem is, másokban is, kik súlyos betegségbe esve, e napot a jegyzékben feltalálандják vala. Napóleon nagy előszeretettel viseltetik minden hó 14-kéhez. 1805-ben oct. 14-kén vívta ki az ulmi csatát; 1806. oct. 14-kén a jénait; 1800-ban jun. 14-kén a marengóit, és 1807-ben jun. 14-kén a friedlandit; a győrit jun. 14. 1809-ben. De a február 14-dike csakugyan nem szerepel ezek közt. Valamint a magán ember életében vannak szerencsés vagy szerencsétlen napok, úgy vannak országok vagy nemzetek életében is szerencsés vagy szerencsétlen évek. Nevezetes e részben Magyarország történelme, mely azt tanúsítja, hogy minden század 40 és 50 közti évtizede felettébb szerencsétlen volt honunkra nézve. Ugyanis 941-ben Zoltán alatt a korontok, 942-ben a bajorok, 945 és 946-ban mindkettőjük által tetemesen megverettek a magyarok. 1041-1046 Péternek kétszeri, és Sámuelnek kegyetlen uralkodása alatt, míg András juthata a királyi székre, a belháború és pártoskodás iszonyúan dúlt. 1044-ben a méfői ütközet után Sámuel fejeztetett le. 1142-ben Boris és az osztrákok pusztították az országot. 1147-ben keresztshad okozta éhenhalás. 1241-ben a sajói ütközet. 1341-1345-ben a szászok, oláhok és horvátok zendülése. 1440-ben Ulászló és Erzsébet közti beháború. 1444-ben a várnai ütközet. 1541-1543-ban foglalta el Soliman Budát és az ország nagy részét, mely másfél századig viselé a török jármot. 1644-ben

kezdődven I. R á k ó c z i György vezényletté belhad — a magyarok hol a 30 éves háborúban, hol a törökök ellen 1648-ig az ország minden részeiben szerencsétlenül csatáztak. 1741-1745-ben folyt sok áldozattal a porosz háború: Silésiával erősödve lépett Poroszország az elsőrendű hatalmasságok sorába. 1848-1849-ben a nagy forradalom..... keserves következményeivel!

Az embernek természetes boldogság utáni ösztönével kapcsolatban lévő hajlama és vágya a jövőbe tekinthetni, hozá létre minden mívelt és míveletlen népknél a jóslás mesterségét. Valamint nincsen pozitív vallás csodák nélkül, úgyszinté naptár sincs jóslás nélkül; azért is a száz esztendő kalendáriomnak nagyobb becsülete van a nép előtt valamennyi symbolicus könyveknél. A gondolkodó ugyan a jelennek a multtali összehasonlításából előre mondhatja gyakran a jövőt, de ki természetfeletti dolgokat jövendöl, az vagy áltató, vagy balga. Igaz jövendölések: a csillagászok kiszámításai; például a nap vagy holdfogyatkozások, a csillagjósoké pedig csak üres jósolgatások.

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus.

Egészen más természetűek a szinte jövő eseményekre vonatkozó úgynevezett előérzetek és jelene-tek, melyekről itt terjedelmesen szólanom nem lehetvén, csupán egy esetet említek: — Maria Theresia császárné férje koporsójánál órákat töltvén a császári sírboltban, midőn 1780. October 18-kán ezt odahagyandó székével ismét felvonatnék, és a gépezet egyik kötele kettészakadt, így szóla: „*Nem akar magától bocsátani, nem-sokára látanduk egymást!*” Rögtön megbetegedvén a

császárné, már 1780. november 28-kán elhunyt. A magyar nemzet szívében is, de küljelekkel is igen soká gyászoló édesanyját; mert egész évig nem lehet ekkor honunkban zenét hallani.

Már a zsidók szent könyvei említik, hogy Saul kiűzé tartományából a jóslókat; és mégis oly gyöngé volt e fejedelem: hogy mielőtt azon csatához fogott, mely őt trónjától és életétől megfosztá, eleve megkérdezé az endori jóslónőt. Oraculumok léteztek az egyiptusiaknál és görögöknél is; a rómaiaknál pedig a jóslás szabályozott mestersége vallásuk egyik részét képezé. Krisztus születése utáni első században a németeket Velle da nevezetű, s Lippe vize partján magas toronyban elrejtve lakott jóslónő tudá jóslataival erélyesen buzdítani a rómaiak ellen. Ilyesmik valának az Alrunok is.

A keresztény vallás terjesztésével mindinkább elnémulván a régi oraculumok, ezek helyébe Sortes Sanctorum, azaz bibliai oraculumok léptek. Isten akaratának ez útoni megtudásához böjtölés és imával készülvén, felüték az ó vagy új testamentom könyvét, azon meggyőződéssel, hogy a szembeötlő első pont felvilágosítandja a kétséget. Az e részbeni visszaélések arra vezérlék az egyházi zsinatokat és pápákat, hogy egyházi átokkal sújtsák a Sortes Sanctorumokat; de azért még a 14-dik században is divatoztak ittott.

Nemei a jövendölésnek: a kézjósolat, (chiromantia) és a csillagjósolat (astrologia). A kézjósolatnak e *monstrum nulla virtute redemptum*-nak tisztelői, kik nyílt tenyéren az élet kiolthatlan vonásokkal feljegyzett minden fontos történetét, sőt a halál nemét is olvasák, mesterségüket a szentírás eme szavain alapítják: „Azért legyen ez

jelül a te kezedben és emlékül a te szemeid előtt.” És másutt: „*In manu omnium hominum signat, et noverint singula opera sua.*” Hajdan nagy divatban volt ez igen bonyolódott mesterség inkább mint tudomány, de a 17-dik század közepétől, mióta azt csak cigányasszonyok, és pedig ezek is csak inkább oly czélből gyakorolják, hogy kikémlélvén a ház belsejét és körülményeit, abból valamit örök emlékezet okáért elcsenhessenek, elveszte már minden hitelét és becsét.

A Chiromantiától lényegesen különbözik a Chironomia: ugyanis néhány évtized előtt egy francziának agyvelejében foganzott azon tudomány, vagy is inkább kísérlet: az egész kéz és ujjak formájából szabályszerűleg megmondani az embernek lelki tulajdonait, mesterség, művészet, vagy bizonyos tudományokra! hajlamát és ügyességét. E Chironomia című franczia munkát (mint hallom már németre is lefordított) néhány év előtt könnyedén átfutván, emlékszem hogy állításai igazolására sok kitűnő jeles férfiak kezeire illeszté rendszerét. Különösen e négy pontja maradt eszemben: 1) Hogy a keskeny hosszú sovány ujjú kéz nem ok nélkül áll példabeszédileg is rossz hírben. 2) Hogy oly kéz, melynek mutatóujja végső ízén bütyök nő, éles észre és jeles bíráló tehetségre mutat. 3) Hogy lapos és többi ízeinél kissé szélesb billentyű formájú újjhegyek mechanikai ügyességre mutatnak; végre 4) hogy azon szokás, miszerint valaki hüvelykujját ugyanazon keze többi ujjjaival befogva tartja huzamosb ideig, néha egyik, néha mindkét kezén, fősvénységre mutat.

Csábító s veszedelmes tudomány az Astrológia, mely a csillagos eget úgy adja elő, mint azon könyvet

melybe a teremtő az egész föld, különösebben pedig a nemzetek és egyes emberek természeti történeteit változhatlan renddel, astrologusok által olvasható jegy ékkel írta be. Ezen áltudomány tana szerint rövid vagy hosszú, boldog vagy boldogtalan életünk vagy halálunk, és egyéni természetünk is nem egyéb, mint azon csillagzatnak, mely alatt születünk, kikerülhetlen okozata: melyet az astrolog előre látván, gyakran jó fizetésért nyilvánít is. Legtöbb astrolog találkozott az arabok és zsidók közt, s mint maga a tudomány neve, úgy az öveik is jobbára *A* betűvel kezdődtek. Alkindi zsidó, és Albumassar muselman tanárokról Button azt írja, hogy verseny támadván köztük az iránt: ki nagyobb mester kettőjük közt? miután kiki maga körül külön kört vona, ez felszólítá amazt, találná ki, mi két szót ír legyen a Kalifnak kézbesített lepecsételt levélbe? mire amaz némely szereit használata után azt felelé: egyik szó növényt, a másik állatot jelent. A megszegyült Albumassar Alkindi lakába ment őt meggyilkolni akaró szándékkal, de tőle így szólítaték meg: „Tégy le gonosz szándékról, hajtsd el törödet magadtól, és megtanítandalak astronomiára.” S így lőn Albumassar Alkindi a k egyik legügyesb és legbuzgóbb tanítványává.

Ugyanazon Hutton beszéli, mi irtóztató módon visszaélt Tiberius az astrologiával, kivégeztetvén titkon a hatalmas római polgárok közül azokat, kik horoscopja szerint nagyravágyók valának.

Tacitus a római astrologokat így rajzolja: „*Genus hominum, potentibus infidum, sperantibus fallax, quod semper in urbe vitabatur, semperque retinebatur.*” Az

akkori ember astrologiai tanács nélkül semmi munkához nem fogott. Minden előkelőbb tartott magának udvari astrologust a nép számára pedig kalendárok készültek astrologiai leczkékkel. Regiomontanus kalendára 12 magyar aranyba került és kapva kaptak rajta németek, magyarok, francziák és brittek. Ép midőn legmagasb fénypontján állott az astrologia, jelent meg Nürnbergben Copernicus örök dicsőségű munkája, mely lassanként minden astrologiai ködöket végkép eloszlatott, és meg lőn vetve, elfeledve e tudomány. Egyébiránt tagadhatlan, miszerint az égi tünemények iránt több részvétet, éberebb figyelmet gerjesztve és több észrevételeket eszközölve, az astronomiának lényeges szolgálatot tőn az astrologia.

A mennyei ihletésű szüzek vagyis Sibyllák közül, kik szinte jövendőmondók valának, tíznek maradt fenn neve; ezek közt leghíresebb volt a cumai ki görög versekbe foglalt jövendöléseit vagy sibyllai könyveit Tarquiniusnak árulván, miután ez azokat drágálá.) az aggszúz közülök előbb hármat később ismét hármat megégete, míg végre a király a még fennlévőket a kívánt egész áron megvásárlá. Hányszor égetteté meg a tanács a magános polgárok házaikban kifürkészett sibyllai verseket! és mégis mindenfelé el valának árasztva. A második században a keresztények közt szinte léteztek sibyllák.

A 19-dik század legnagyobb hírű Sibyllája Madame Lenormand Parisban csak néhány évek előtt halálozott meg 90 éves korában. Ezen mívelt francia nő Napóleonnak 1 Josephinának és száz meg száz urak és úrnőknek a leghívebben megjövendölé egész életbéli

sorsukat; Napóleon soha semmi fontos dologhoz sem fogott, mielőtt L é n o r m a n d kártyát nem vetett fölötte; s rendesen azzal kezdé, hogy a sorsát megtudni kívánónak szülelése napját jegyzé fel. Azon jóslala, melyet 1839-ben egy hazánkfiának tőn — ki csakugyan, miként jóslá, hogy magas polczra jutand. a forradalomban valóssággal magyar ministerré lőn — az utolsó stádiumot kivéve, miszerint 36 éves korában vérpadon kellendett meghalnia, szinte minden részeiben valósult.

Thurneisen félmilliót gyűjte magának jövedőléseivel Berlinben; úgy szinte Nostradamus (†1566) is, kinek munkáit a római szentszék még 1781-ben is tilalmazá, és kinek J o d e l l e e sírkőiratot készíté:

Nostra damus cum falsa damus, nam fallere nostrum est.
 Et quum falsa damus, nil nisi nostra damus

Hány okos férfiút nem csábíta el az a l c h i m i a , vagyis azon mesterség, a bölcsek köve használatával mindent arannyá változtatni; melynek egyszersmind oly erővel kell vala bírnia, hogy a testből minden nyavalyás anyagot eltávoztasson, és az életet megújítsa! Ki hinné, hogy III. Henrik Angliában a bölcsek kövének feltalálására formás privilégiumokat osztá. Keresztes póknak gyémánttá kellendett válnia! de képzelhetni, mennyire mereszté szemeit azon szerényebb igényű alchimista, ki midőn drága pénzen összevásárlott 20 karát apró gyémántot szintoly nehézségű egy kövé akarván olvasztani, egyszerre mitsem lelt serpenyőjében, mivel a gyémánt mai tapasztalat szerint még közönséges konyhatűznél is szénsavléggé változik. Meg van az a l c h i m i á n a k is vegytani s orvosi tudomány körében a maga érdeme. Bö t t i g e r alchimista lőn a porcellán feltalálója.

Azért e csalékony mesterségnek is bocsánat adassék. Az aranykészítés legbiztosb módja a munkásság, és aranyásásra legbiztosabb szer a szántó vas. Bölcsőbb korunk feledve minden alchimiát, rongyokból papírt, és ebből aranyat készít magának, szorosan ügyelve, hogy valahogy a szél el ne hordja az aranyat.

Minden felvilágosodás daczára a babona folyvást kíséri az embert születése előtt és utána, keresztelés és keresztkomaságba, (a keleti egyház rítusa szerint exorcismus alkalmával az ördög szemei közé kell köpnie a keresztkomának) esküvőbe, lakodalomba s halálába. Az ember mindig oly hatást fog tulajdonítani bizonyos dolgoknak, melylyel ezek nem bírnak, és nem is bírhatnak. A balhitőség éjfélnor templomokban, temetők és keresztútakon, még mai napon is, úgy szinte minden tündérfényben rémeket lát; a fa-féreg rágcsálásában a halál órájának petyégését hallja; bagoly, vagy mint közönségesen nevezni szokták a halálmadár huhogását, vagy ebvonítást halál, a fülzúgást pedig megszólás hírnökének tartja. Nincsen itt szó a míveletlen buta pórról, ki kivált honunkban az oroszok és oláh közt csupa babona, de ép azon osztályokról, melyekről elégséges szellemi míveltséget feltételezhetnénk.

Minő szerepet játszik még a **13** szám! Ha például 13 személy ül az asztalnál, balhiedelem szerint közülök azon év elforgása alatt egynek okvetlen meg kell hálnia. Történt már, hogy miután névnap i estvélyen tizenhárman ültek a vacsoránál félévvel utána megbetegedvén épen e balhitőség nyűgét hordó házigazda, oly erősen elhiteté magával, hogy most meg kell hálnia, miszerint a használt orvosi szerek elveszték nála minden hatásukat; míg egy szer háziiorvosa

e szavakkal toppan be lakába: „ön meg van mentve és élni fog, mivel a halál már elvette közülünk áldozatát; ím a bécsi újság halotti jegyzéke szerint meghalálozott ott N. N. úr, ki velünk mulatott József estvéjén!” — A beteg szemlátomást üdült, és hamar visszanyeré egészségét; pedig N. N. úr még nem halt meg, és még most is éh hanem csak az orvos ügyessége vala képes teremteni betege megnyugtatóására ilyen halotti jegyzéket.

Hát még a pénteki nap! melyen semmi munkánkhoz sem kellene fogjunk, ha szerencsés kimenetelét óhajtjuk. Ki nem ismeri ama Bocskai szerencsétlen péntek napjait rajzoló deák verseket? A péntek naptóli félelem oly közönségesen elterjedt, hogy a gőzhajói és vaspályái igazgatóság e napon rendesen az utazóknak csak fele részére tart számot. Kopácsy hercegprímás ugyan rendesen péntek napon szokott volt útnak indulni, azt állítván, hogy reá nézve a péntek nap általán egész életben szerencsés nap vala, s így Bocskay Istvánnal e részben ellentétben állott.

Századok óta divatozott honunkban Hőrögi nemes családról a hiedelem, miszerint ha e család bármelyik ivadéka oly szentegyházba lépett, hol szent Gellértnek képe létezett, annyira körülfogá a hascsikarás, hogy kénytelen volt odahagyni a szentegyházat, mivel állítólag ősapjuk részt vón sz. Gellért megöletésében. A „Geister-König“ című bohós színdarab szerzője ez eszmét felhasználva, egy házasulandó ifjúnak oly előnyt engedményez, hogy ha oly nőnek érintendi kezét, ki már egyszer füllentett, az ő inasa Flórián rögtön hascsikarást fog érezni. „Már ki nem állhatom — úgymond szegény

Florian — megszököm.” De mi haszna, ha Amerikába megyek is, mihelyt gazdám Európában megfogja bármelyik hazug nőnek kezét, és ezt még meg is szorítja, Amerikában is megöl a hascsikarás.”

Úgy szinte a bécsiéknél is közös a hiedelem, hogy ezelőtt csaknem egy századdal élt Stuw er bécsi tüzér maradékan most is fog cserbe hagyott mátkájának átka: miszerint valahányszor tűzijátékát hirdetendi, mindannyiszor eső essék; és még mai napig is rendszeren esni szokott, valahányszor Stuw er (annak már unokája) tűzijátékot hirdet. És már József császár is azon kérésre, hogy felettébb nagy szárazság lévén, minden felekezeti templomokban megrendelni kegyeskedjék a közimákat, megjegyzé: „Jó volna talán Stuwert rábírn, hogy tűzijátékot hirdessen, azonnal meg lesz az eső.”

Végre kevésbé lehetne csodálni, ha a tudatlan köznép a magukat természetes büvölés tanárainak nevezgető szemfényvesztők mutatványait babonának tartja, miután a legokosb emberben is bámulást gerjesztenek; például midőn Fridrik Philadelphiát megszegyeníteni akarva felszólítja, mondaná meg azt, mi történik most titkos kabinetében? Philadelphia megnevezvén a tárgyat, a király boszusan szigorú rendeletet bocsáta ki, miszerint délutáni háromig a városból kiharancsoltassék. Mire öt rendőri állomásról egyszerre tevék a jelentést, hogy Philadelphia három órakor valósággal odahagyá Berlint. 1810 körül halálozott meg Bacsák János családi birtokos, ki még Philadelphiával is vetélkedett.

Barátság.

Barátság a lélek egyesülése, vagyis két testben egy lélek; de barátságban egygyéolvadó lelkekre nézve nélkülözhetlen kellék, hogy ezek erényes nemes lelkek legyenek; mivel valódi barátság aljas lelkek közt fönn nem állhat. Mit a közéletben -barátságnak neveznek, az nem egyéb mint társalgás és oly érdekcseré, melyben önszeretetünk valamit nyerni remél.

Mennyire visszaél a Barátom nevezettel a világ, még akkor is, midőn ahhoz ezen ékes mellékszavakat csatolja: kedves, drága, lelkem egyetlen barátom! Minden mellékszó nélkül gyakran felszólításra használtatik akkor, midőn valakit czímezni nem akarunk; ilyenén, kivált tapintat nélküli felszólításra találkozott már, ki ekként válaszolt: „Még mi nem igen ittuk meg együtt a barátság poharát”, vagy: „Ördög barátja önnek.” Sőt néha még dorgálásra is használtatik a baráti nevezet: „Hallja kend barátom! én kendtek jogait sérteni nem kívánom, de magamét sem engedem ám kendtek által csonkítatni”, így szólt néha a nagy földbirtokos (már nem mondhatom földesuraság) a helység bírójához. „Barátom! ha te így korhelykedel, elmehetsz Isten hírével”, így a gazda részeseges kocsisához.

II. Fridrik mindenkit mon ami! szóval szólítja; és honunkban nemrég hunyt elegendő felettébb szíves nagy

úr, kinek az „a mice charissime” annyira vált már természeti szójárásává, hogy midőn 1831-ben a cholera-szülte néplázadás elnyomásában és büntetésében királyi biztosi hatalommal erélyesen működék Zemplénben, egyik fölázítónak, ki mint mondják, hajdan tanuló-társa volt, monda: „Amice charissime sajnállak, de függni fogsz!” Ekkor egy Zemplénen keresztültutazó külföldi tudós látván, hogy az akaszlófákon csüggők fejeik fölött egyenként „Lázító” van felírva, nem-sokára megjelent utazási naplójában megemlíti, hogy egy családból hatan akasztattak fel Zemplénben, és e szerencsétlen család neve Laczitto.

A gyermekkori, de kivált balsors közös türelmeszülte barátság tartós és mély gyökeret ver a szívben és lélekben. Rendesen egyenlő hajlam, kor, nézet, élet, sors, de főkép egyenlő vagyon, állás és jellem köti a barátságot; és ugyanazért fejedelmek legnehezebben tehetnek szert barátira. „*Kit se fogadj előbb barátodnak, mielőtt megtudnád, miként bánt előbbi barátaival; mivel irányodban is az leend, ki volt ezelőtt*”, így szól Socrates. Ki barátságra képes saját véreit mellőzve, más barátokat keres magának, úgy cselekszik, mint ki elhagyva saját földét, másét miveli.

S e n e c a így ír: „*Nil aequae oblectaverit animum, quam amicitia fidelis et dulcis. Quantum bonum est, ubi sunt praeperata pectora in quae tuto secretum omne descendat quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo sollicitudinem leniat, sententia consilium expedit, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet! — Nec praeceperim tibi, ut amicum neminem nisi sapientem se-*

quaris, aut attrahas; ubi enim istum invenies quern tot saeculis querimus? pro optimo est: minimé malus.”

A barátság körül szerzett szomorú sokszoros tapasztalata azon hihedelemre készleté Oxenstiernát, miszerint a hajdankor hagyományos barátság-remekai: Damon és Pythias, Pylad és Orest, Nisus és Eurial, Achill és Patroclus, Theseus és Piritous, Titus és Polonicus, Scipio és Lelius sat. csupán költemények; pedig Theseus barátságból Pirilous kedvéért még pokolba is elment, hogy segítse elrabolni Proserpinát; de miután mindig áll és állott a barátság szent törvénye, miszerint csak olyat kívánhat barát barátjától, mi nem ellenkezik az erény és becsületesség szabályaival, Piritous meglakolt tetteért: mert Hercules megmentvén Theseust, Pluto a 300 lánczczal lelánczolt Piritousra rútol rápirított; míg végre Cerberus öt pirító s gyanánt fel is fala. A barátság az ég ritka adománya lévén, szerencsés, ki valódi baráttra szert tön, és kétszeresen az, ha őt megtartani is képes.

Freundlos war der grosse Weltenmeister,
Fühlte Mangel, d'rum schuf er Geister
Selge Spiegel seiner Seeligkeit.

Ciceróként ki a barátságot a világból kiúrtja, naptól fosztja meg a földet. A világnak legszebb és illatosb tövistelen rózsája a barátság; virága azonban gyöngéd, melynek ha a bizalmatlanság férge gyökerét megrágja, lekonyul szomorodva feje, hervad és elhal. A barátság és szerelem olyan mint a hegedűhúr: ha megereszkedik, még feljebb lehet vonni, de ha elpattan, hiába kötözöd össze, mindig hamis hangot fog

adni. Egyébiránt barátság és szerelem viszont úgy szeretik egymást, mint osztatlan vérek, kiknek közös osztály alá tartozó örökségek vagyon; és gyakran a szerelem később, kivált házások közt barátsággá válik, midőn tudniillik a szívnek zajos, inkább testhez kötött működését és lázas álmait az ész lassan lassan kiszorítja; s ily stádiumról mondják, miként azt, hogy két akarat egybe olvadjon, és két lénynek csak egy élete legyen, egyedül a nőnek férfihozi barátsága eszközölheti; mert szerintük ez a legtökéletesebb barátság, leginkább haszonkeresés nélküli, legkevésbé tétetik ki vetélkedésnek és összeháborodásnak. Ilyetén önszeretetrőli lemondás nagy akadály két férfi közt, nagy lehetlenség két asszony közt; de valódi kedvlöltés, édes csere inkább, mint áldozat nő és férfi közt. Miként lehetlen a szerelem két férfi közt, szint oly lehetlen a barátság két nő közt. Ki a H á z i b a r á t című naptárt adá ki, bizonyára nőkre számított, tudván, hogy azok előtt mindig kedves lesz. — Minálunk jobban egyszerűsítvék a házi szolgálat nemei, mintsem Olaszthonban; itt a házi barát rendesen a szív és házi ügy valóságos belső titkos tanácsosa; — ott ellenben a szív dolgában C i - c i s b e o, egyéb házi ügyekben mint C a v a l e r o s e r - v i e n t e, rendesen il S i g n o r A b b a t e működik. Legritkább madár a valódi barátság kámzsás barátok közt.

Miként O x e n s t i e r n a, úgy szinte az is szomorú tapasztalatokat teheti barátság dolgában, ki angol kertében jégverem fölött emelt oltárt, vagy is emléket a barátságának, és bizonyára szívébe vese M a r t i a l intését:

Nulli te facias nimis sodalem
Gaudebis minus, et minus dolebis.

Már Confucius, ki Krisztus előtt öt századdal tanítá a bölcseséget, a barátokat napóra-mutató árnyékhöz hasonlítja, mely csak fényes napvilággal mutatja magát, borongós időben pedig végkép eltűnik. És Pétér nemde maga is csak távolról követé mesterét, midőn elfogatók, hogy mégis lássa mi lesz a dologból! Néha még legkedvesebb barátaink bajaiban is van valami, miről nem mondhatnék, hogy legkevésbé sincsen ínyünkre.

Habár napjainkban jobbadán csak azt tartjuk barátunknak, ki körülöttünk és velünk tetszik magának, és ki gyengeségeinknek nem mondom hízelg, de irántuk gyenge kímélettel vagyon, mégis vigaszul szolgáljanak a német költő e sorai:

Ach! es gibt noch edle Seelen!
Und sei das Häuflein noch so klein,
Dem wirds nicht an Freunde fehlen,
Der fähig ist selbst Freund zu sein.

Bátorság

A félelem ellenség, ha a veszély és küzdelem megfontolásából ered, bátorság; ha kötelesség vagy szentebb cél ihleti, vitézség; ha könnyelműség eredménye, merészség. Ki vakon rohan a veszélybe, vakmerő. Bátorság a saját erejébe helyzeti bizalom, mely gyakorlat által öregbülni szokott. Mivel veszélyben különös ingert érez tevékenységre az önbizalom, az erővel és ábránddal bíró könnyen kalandossá lesz. A vágy, megkísérteni erejét és legyőzni a nehézségeket, okozza a férfiú bátorságát, valamint az ifjúság pajzánosságát. Ki a jégre bátran lép, ha elesik, legalább nem szégyeneiheti elesését.

Luther Márton — kinek átalán sok dolga volt ördögökkel — félelmetlenséget tanúsít, midőn az ördög felé sújtá ágyúját, melyből oly hatalmas lövéseket tön: — nagy tentatartóját. Ennek nyomát maiglan mutogatják Wartburgban, t. i. a falon a nagy tentapecsétet. Egészen más modorban tanúsít félelmetlenséget VI. Pius pápa, midőn a francia tábornoknak, ki őt a tudvalevő okirat aláírására kényszeríteni akarván neki szegzé pisztolyát, hidegvérrel azt monda: „Itt a mellem, lőj!” Míg végre az erőnek engednie kellett, mivel kívánságát teljesíteni erélyesen vonakodott, karszékéhez csatolva bocsátaték le palotája

ablakáról, és bezárt hintóban titkon vitetek el Romából. Oberon kürtje és serlege a bátorság, ezzel néha csodát lehet mívelni. Minél zsarnokabb lelkű valaki, csekély kivétellel annál kevesebb személyes bátorsággal bír; így Robespierre, kinek ajánlák, hogy lóháton mutassa magát a hadseregnél, még lovától is félt.

Bátorság és erő az erénynek első eszméi (*virtus* és *vis-től* származik); *fortitudo*, a régiek négy sarkalatos erényei egyike szólott a spártai nőből, ki fiának panaszára, hogy igen kurta a kardja, azt monda: „Fiam! ha kúrta a kardod, toldd meg egy lépéssel.” A vakmerőség is csodákat mívelhet, de mivel vakon rohan a veszélybe, megfontolást igénylő tanácskozásban ugyan helye nincsen: ellenben végrehajtáskor a nagy tömegnél néha roppant hatású, és ugyanazért köztársaságokban többre mennek vele, mint monarchiákban.

Mahomed remekelt, midőn megparancsolá a hegynek, hogy hozzája közeledjék, és miután ez nem mozdult helyéből, a tátongó sokaság előtt arczpirulás nélkül monda: „Ha te hozzám jöni nem akarsz, Mahomed megyén hozzád.” Mahomed harcziasnak akarván népét, a fatumot hinni tanítá; mit eszélyesen cselekvék, mivel mi sem ad több bátorságot és halálmegvetést, mint az erős hit; mit a törökök és arabok hadseregei számtalanszor bizonyítanak. Ezen hit gyámolítá Napóleont is, kinek kedves szólamai valának: „Elragadja őt sorsa!” —”Teljesedjék az ő fatuma!” *Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.*

Szerencse öregbíti a bátorságot, de midőn valaki lemondva minden szerencséről így szól: „Ha kalapos volnék, a férfiak talán fő nélkül jönének a világra!” már annak nem igen lehetvén bátorsága, végre is csak-

ugyan pusztulás a sorsa. Megbukástóli félelem a férfiú eltökélett szándékát ugyan ingadoztatja és halogatásra bírja: de ott, hol a kebelből kiköltözik az önbizalom, magánemberek szintűgy veszvék, mint egész morális testületek. A nő kedveli a bátorságot, mivel a bátor férfiúban saját gyöngeségének keresi támaszát.

Minden komak és minden nemzetnek voltak és vannak bátor fiai; csodáltuk a bátor Coclest, Scaevolát, Regulust, szintűgy mint Cortezt, Pizarrot, a Fubusziákat, a két helvét forradalmi főnököt Hensit s Fuerttert, kik midőn lefejeztetnének és a bakó kétszer csapott feléjük, az első azt monda: „Minden semmirevaló e köztársaságban, még a bakó is!” a második pedig szintűgy járván: „Te úgy bíraskodol, mint felsőbbséged!”

Mily elszántságot tanúsíta börtönében, bírái előtt és vérpádon Marie Antoinette! És Dugovics János, ki a nándorfehérvári magas vár falára feljutott izmos törökkel birkózva, miután őt meg nem győzheté, magát vele együtt leveté a mélységbe! megérdemli, hogy itt is királyné mellett álljon dicső neve.

A vitézség jobbadán természeti adomány; a lélek azon ereje, mely nagy veszélyekben, tartós és erős ellenállásban tünteti ki magát, hősi erénynek is nevezetik. E szerint a hős Zrínyi Miklós tette Szigetvárott valójában dúsan megérdemli a vitézség nevezetét. Hogy a vitézségnek erkölcsi becse legyen, szabad megfontolt elhatározottságból kell származnia. Hosszú henye nyugalom, a vitézségnek rendesen sírja. Rettenhetlenség és állhatatosság fő alkatrészei a vitézségnek; mert amaz a beálló veszély alkalmával mutatkozó lelki

erőben, ez pedig az elhatározottság maradandóságában áll. Tagadhatlanul nagy vitézség, és még más valami kívántatik ahhoz, midőn az ágyúk haláll lehelő folytonos (miként szakértők nevezni szokták) játékukkal a gyalog soroknak elsöprék már csaknem harmadát, rendületlenül egy helyben kőbástyaként megállani! Talán csak a moszka gyalog sorkatona képes tanúsítani a vitézség e szenvedő nemét. Mikoron ellenben cselekvő, tevékeny, mozgó vitézségről, például a *l l a q u e*-ről vagy *szuronyszegzés* és rohamról van szó, már akkor a vitéz francia és magyar katona inkább helyén van. Mind a két nemzet katonai felszólításában különösen tetszetős azon modor, miszerint magyarban a vitéz szó használtatik. Vitézek! Így szólítja fel a tiszt a közvitézeket; ezek pedig vitéz hadnagy, vitéz kapitány úr! Az udvarias francia pedig, ki különben a *monsieur* szót soha élnem hagyja, csak így szól katonai felebbvalójához: *mon corporal, mon capitain, mon general*. És a francia katonának máig kedves szava a „*Vaincre ou mourir* és nem *courir*”¹⁾ *Mon General cette poste est inattaquable!*— *Bah! ça n' est pas un mot françois!*²⁾

Ágyútan most a hadak esze, és a legújabb idők bizonyíték, mi rövid idő alatt teheti magáévá e tant a lelkesedett szorgalom. Nagy próbára teszi a bátorságot az ágyúk bömbölő dörgedezése. II. Fridrik minden ágyúit “*Ultima ratio regum*” felírással készítetvén, mi-

¹⁾ Győzni vagy meghalni — futni.

²⁾ Vitéz tábornok úr, e hely megtámadhatlan! — Bah, ez nem francia szó.

dön Schweidnitznál a magyar huszárok néhányat elfogtak, egy huszár kapitány készíté és kezéhez is juttatáFridriknek e deák verseket:

Ultima si ratio regum sunt arma, profecto
Rex Friderice , minus jam rationis habes.

Becsvágy.

A becsület és a szem nem képesek eltúrní a legcsekélyebb tisztátalanságot a nélkül, hogy változást ne szenvedjenek. A becsület drágakő, melynek legcsekélyebb hibája tetemesen csökkenti az egésznek arái; végre oly kincs, melyet ha egyszer szerencsétlenül elveszténk, azt sohasem lelhetjük meg többé; valamint szinte a hó is elvesztvén fehérségét, azt soha többé vissza nem nyerendi. Lélek nélkül a test hullá, és becsület nélkül az ember megholt, melytől mindenki undorral távozik félvén bűzétől.

Becsvágy, a becsület iránti természetes ösztönek, vagy is azon okszerű kívánatnak kifolyása, miszerint saját becsünkről mások kedvező véleménynyel legyenek. És ennek ellentéte a gyalázat. Ki közönbös a becsület iránt, az szinte a gyalázat iránt is az. A nemes büszkeség önmagáért és saját öntudata kedveért törekszik tökélyre; — ellenben a becsvágy inkább külszint vadászva, világ előtti fényt keres. A becsvágyó tehát oly előnyöket vet a latba, melyek magukban külön

becsnélküliek, mert a becsületnek egyedül küljelei, rang, címek, gazdagság után törekedik, könnyen hiúvá, kérkedővé, különczködővé lesz; mindenkinek tetszeni, és mindenütt dicsértetni kivan, és e közönséges dicséretvágy rendszeren a középszerűség kiváltsága.

A becsvágy magasb fokozata dics vágy, mely gyakran a becsület ellentétére vezet, és többet hirheszt, mint hírnevet szerez, mívet lázhoz hasonlít, mely ugyan az életmű erejét emeli, de mégis mindig gyöngeséget hagy maga után. A dicsvágyat tehát még akkor is, ha nagy eredményeket állít elő, az ész sohasem igazolhatja. A hírnévhez vezető téveszthetlen utat Socrates e szavakkal jelölé ki: „*Légy az, minek látszani kívánsz.*” Szívében vagdal lépcsőket, és törpe marad lelkében sok, míg magasra felhág:

Hogy a hírek templomában
 Örök legyen a neve ,
 Mit nem forgat az agyában,
 Mit nem tesz, mit nem tevé?
 Vagy ha nem tesz, nem tehetvén ,
 Mit tenni nem hajlandó ,
 Kész örömét félre vetvén
 A nyugtalan halandó?
 S csak sírjánál eszmélkedik;
 De már ott nem kételkedik:
 Hogy jobb élni szívében ,
 Mintsem a név hírében.

Azon tisztelet, melyet személyes jelességünk gerjeszt másokban, több élvezetet nyújt, mint az úgynevezett hírnév; mivel amaz hozzánk csatlakozik, ez ellenben távolban oly emberek közt él, kik bennünket talán ép nem is ismernek, és igen gyakran fél ismerősök, utánmondók, hazugok, vagy rebesgetőktől származik. A hírek, a jónak szintúgy mint a rosznak, néha semmi

alapja sincsen; habár ez utóbbi mindig több figyelmet szokott gerjeszteni, és többen már egyedül az által tőnek szert jó hírre, hogy az Hiedelemre s külső viseletre, a gonoszság ez erényére, szorgosan ügyeltek; míg a legnemesb lelkű, az említett társas kellékek mulasztása miatt rossz hírbe jöve. A hír árnyékként kísér, hol nagyobb, hol kisebb, mint mi; némelyikünk házon kívül igen jó: házában, hol őt közelebbről ismerik, rossz hírben van; és viszont némelyikünket háznépe félistennek, a világ ellenben csak bárgyúnak tart.

A becsület törvénye nem mindig áll öszhangzásban az erény és ész törvényeivel. Illendőbbnek tartják például párviadalban agyonszúrni, vagy meglőni az ellenfélt, mint őt megkövetni pedig közülok egynek még sem lehet igaza. Egyébiránt a párviadal gyom, melyet az idő szentesíte, a közvélemény véd, és melyet erőszakkal kitépni alig lehet, a nélkül hogy vele más jó növény is ne veszzen, miután gyökereik összefonódnak. Szívesebben fizetik meg játékadóságaikat az emberek, mint a mesterember vagy szolga érdemlett bérét, mivel az elsőt becsületben álló adósságnak bérmálják.

Magas polczon állhat valaki, díszjelekkel, nevére vert emlékpénzekkel kérkedve, és mégis lehet — miként a közember a benső becsületet értelmezi — nem becsületes ember. Ki önmagát nem becsülheti, azt más emberek véleménye becsületes emberré sohasem teendi. Mai időben az, ki még nem került az igazság kezére, becsületes embernek nevezetik.

Becsületében megsértettnek érezvén magát egy porosz őrnagy az által, hogy I. Fridrik nádpczájával méltatlankodott rajta, pisztolyainak egyikével a király lába

elé, másikkal saját fejébe lőtt; és az első lövés a másodikat hősi tetté bélyegzé, mely ezreknek, sőt magának a királynak is hasznos leczke volt.

A túlzott becsvágyó gyakran úgy mász magasra mint a kéménysöprő: kézzel-lábbal; nem gondol vele ha bekormozódik is, és kinek egyszer mellét fellobbantá a dicskór tüze, az megkóstolá a tiltott fának gyümölcsét, és örökre veszve előtte a nyugalmas élet paradicsoma. A dicskórosnak mindegy, fényes palotákat emelni, melyek kövei vérrel edzvék össze, vagy Herrostratus-ként elhamvasztani azokat! — Imája így van megírva Horácznál:

...Pulchra Laverna!
Da mihi faliere, da Justus sanctusque videri
Noctem peccatis, et fraudibus objice nubem ¹⁾

A becsületvágy meg van minden emberben, és ez a józanság határai közt nemes ösztön. A becsvágy hatalmas ösztöne vezénylő fejedelmi trónra a szegény B ó d o g barátot is, ki hajdan Iaczkonyha előtt arról tusakodott magában, hogy összekoldult pénzéből ételt-e, vagy sarut vegyen magának? ki görnyedve keresvén 64 éves koráig a mennyország kulcsait, miután azokat mint V. Six tu s pápa meglelé, tökéletesen felegyenesedve harsányan hangoztatá Te De u m á t.

A becsvágyó nevét ablaktáblákra, falakra, árnyékszékekre szintűgy írja, mint a bölcsészek a magukét köny-

¹⁾Oh szép Isten asszony...
Fő czélom a csalás, magad segélj raja
Fedd be éjszakával s köddel fertelmemet
Akármi bünt teszek, tartsd meg jó híremet.

veikre, melyek ép a dics megvetéséről szólnak. Tudósok és költészek nélkül nem léteznék a hősök utóhíre; Homer nélkül nem élne Achilles; a pór pedig csak azokat ismeri, kiknek képeit vendéglők czímerein kifestve látá, és ugyanazért ezek néha tovább léteznek, mintáz érczből vagy márványból készült emlékek. A becsvágy képzelődés szárnyain azon időkre is számít, a mikor már nem létezőnk többé; és ezeréves sírcsarnokokból szintúgy szól, mint azon apró kereszttekből, melyekre a ráházolt 1855.évet a legelső esső lemossa.

Legkétesebb emlékoszlopok azok, melyeket még éltében emeltet valaki magának. Napóleoné a Vendome-téren még éltében rogyott le. Már mint consul, monda titnokának: „Halhatatlannokká lettünk barátom h — Lettünk? — Igen te is, mint titnokom!” Mi volt hát Sándor és Caesar titnokaik neve? kérdé Bourienne.

Ritkának jut Lenhossek protomedicus szerencséje, kinek elhunytáról elterjedvén a hír, azt hírlapok is közlék, és érdemeiről illően emlékezének. Lenhossek tehát még éltében maga olvashatá holtá utáni dicsőítését, melyhez még néhány évig szolgáltatata anyagot.

Minden ember szívében van egy titkos vágy, síron túl is élni; és ez a halhatatlanság egyik főkezese. Pompás sírkövek, önrendelte pompás temetések, a sírkövek és emlékszóoklatok fenntartására tett alapítványok, mind arra mutatnak. A dicsvágy a tudós lámpája mellett szintúgy ül, mint trónon, vagy a halál mezején. ... *Non omnis moriar!* és azon eszme, mint nagy vagy jeles ember, a történelemben, sírontúl is élni! magában édes érzet. Az a *Relinquamus aliquid, quod*

nos vivisse testetur magában oly ösztön, miszerint sok tudós vagy gondolkodó férfiú mégis hagy maga után valami olyast, mit ez ösztön nélkül talán nem hagyandott. — Egy jó könyvnek még évszázadok múltán is lehet hatása, midőn annak írója már rég porrá lőn; — a nélkül szinte nem létezendett talán L i n n ének ler-mészetrendszere, melyben a szerző fejedelmi jogot gyakorolva a növények országában, különféle növények elnevezésével örökíté számtalan tanítványai és barátai neveit; miként a csillagászok örökíték csillagok elnevezésével a nagyhírű férfiakét.

Nem mindenki élhetvén a történetben, egyik (mi legkevesebb fáradtsággal eszközölhető) gyermekeiben, másik fák, épületek, művek, vagy könyvekben, vagy legalább is sírkövén óhajtja egy darabig még holta után neve fenmaradását. Áldott legyen az embernek megnyugtató szolgáló azon öncsalódása, miszerint magát sírontúli tartós utóhírral kecsgetteti! — De a halandónak sorsa , felejtetni az élőkét! — Mindennapi tapasztalat szerint feledjük a megholtakat, miként a vendégfogadás felejté elutazott vendégeit (ha tudniillik nem maradtak adósai), és azon férfiú, kinek új sírja fölött nemzetek könyeznek, annyira felejtve lehet idővel, miszerint egykor a történetekben búvárkodó tudós is büszkélkedhetik kevéssé ismert nevének tudásában.

Béketűrés.

A béketűrés erény, azért önmagában érzi jutalmát. Marc Aurél császár sokszor monda, miszerint Caesar kardja, Augustus örökség, Calligula atyja érdemei, Néró zsarnokság, Ti tu s Judaea meghódítása, ő maga pedig alacsony származása mellett egyedül béketűrés által jutott a birodalomhoz. A béketűrés a szó szoros értelmében szenvedő természetű lévén, oly önzést nem ismerő készséges jó barát, mely nélkül boldogságunkban könnyen ellehetvén, ekkor nem is mutatja magát, és egyedül viszontagságos balsorsunkban nyújtja nekünk baráti segédkezét.

Kitartásban, azaz béketűrésben fekszik tulajdonképen a génie ereje, s egyedül kitartóssága által hozza létre remekeit Idővel és béketürelemmel lesz eperfalevélből atlacz vagy bársony; kitartóssággal egyenítünk hegyeket, korlátozzuk a tengereket, készítünk kövekből palotákat, városokat, erős roppant bevehetlen várfalakat; de erősb az, ki önmagát, mint ki a legerősebb várfalakat legyőzi.

Jób, hajdan istenfélő e mi r Idumaeaban, ki néhány óra alatt gazdagságát, minden vagyonát, sőt gyermekeit is elveszte, s még a legrettentőbb fekélyekkel is küzdött — tartatik a béketűrés legnagyobb példányának; de még hívebb jelképe ennek a juh, mely elnémul nyírója

előtt, és egykedvűségét még akkor sem veszi el, midőn elveszik tőle fiát, mi minden állatot megbőszít.

Vajmi sokat tanulhatunk barmoktól! Ha a kolompos vezérürü átugorja az elébe tartott botot, utána az egész nyáj szinte azt cselekszi, még bot nélkül is. Ha két kecske keskeny ösvényen találkozik, nem löki le egymást, hanem egyike lefekszik, hogy a másik kényelemmel átléphesse. Emberben ily béketűrés csak természeti adomány, vagy tulajdon lehet, mely mindenek felett csendes vért igényel: és ha ez meg van, az idő munkája nagyobb csodákat művelend, mint Hercules érczbuzogánya.

Felices illos, qui ferre incommoda vitae,
Nec jactare jugum vita didicere magistra.

Békével várakozni! — a béketűrés e jeles gyakorlatát leginkább nőktől tanulhatjuk. Az ember egész élete csupa várakozás, és a várakozni tudás képezi az életbölcsesség a-b-c-jét. Béketűró betegek hamarabb gyógyulnak mint a békétlenek, és balesetekben is könnyebben segít magán az ember, ha a lélek megtartja egyensúlyát.

Vince Deos animae patienti adversa ferendo.

Colo n (Columbus) és Gam a, mint a béketűrés különös példái, megérdemlik, hogy valamennyi nemzet tengerutazói nekik szobrokat állítsanak.

Házasságban, a háziasság homályában tanítják a nők a béketűrést, és egy szép kedves, ideggyöngye, vagy éppen viselő nő maga az élő föltétlen parancsoló mód. Nők után legjobban tanítják azt Themis fiai, ha valaki szerencsés volt kezeik közé jutni; de mégis legnagyobb béketűrésre van szükségök azoknak, kikről írva nagyon: *Quem Dii odere, paedagogum fecere*; és minél

eszesebb a tanító, annál kevesebb béketűrőssel szokott bírni, mivel boszantja őt a tanítványainál tapasztalt nehézség, annak felfogása s megértésében, mi neki magának oly könnyűnek tetszett.

II. József nemeslelkű növendéke s unokaöccse Ferencz császár, huszonnégy évig volt béketűrőssel, és nagy lón érette jutalma. A közönséges béketűrés többnyire érzéketlenség.) tunyaság vagy gyávaság; egyedül azon béketűrés, mely a körülmények nyomásának eszélyesen ellenhatva megvárja az időt, míg bátorság és erő czélhoz vezérelhetnek — valódi erény, mely megjutalmazza önmagát.

Grata superveniet quae non sperabitur hora.

Hasztalan mondja Orlando, hogy a béketűrés csak gyávának való eleség, mert bizony az az élet minden helyzetében nélkülözhetlen. Alkotmányos nemzeti gyűléseken jaj az elnöknek, ki elégséges béketűrőssel nem bír, minden esze, tudománya s tapintata mellett is boldogulni nem igen fog az ellenzékkel; és némely országgyűlési elnöknek gyógyíthatlan epelázt okozott már honunkban is a béketűrés hiánya. Hát még a szónok, kinek beszédét nem örömet hallgatják! Az 1828-ki országgyűlésen egy káptalan követé ily modorban jegyzé naplóját a zöld asztalnál: *Dixi haec et haec — murmur! respondit nuntius Comitatus Borsodiensis — vivat! — rursus refutam illum — iterum murmur! et semper murmur!* Az angol parlamentben divatos azon tanácskozási modor, miszerint mindenki papírról olvassa rendesen igen hosszú beszédét, kétségtelenül több béketűrést igényel, és a hallgatóra nézve unalmasabb, mint a hol könyv nélkül tartatnak a szónoklatok, és rög-

tön viszont meg is czáfoltatnak. Megyei közgyűlésen egy tömérdek ismereteket tanúsít, de czélt tévesztett szónoklatot az utána következett szóló e sírköfelírás szavaival jellemzé: *Hic jacet memoria praestolans iudicium*. De Cicero azt mondja: — jegyzé meg a megtámadott — „*Tantum scimus, quantum memoria tenemus.*”

Nélkülözhetlen továbbá a béketűrés fejedelemnél és minden nagyoknál, kik audiecziát adni szoktak; de azoknál is ám, kik audienciára menni kénytelenek. Ha egyebet nem cselekesznek is a nagyok annál, mint hogy fogytig meghallgatják a folyamodót, minden kelletlen félbeszakasztás nélkül, már is bizalmat gerjesztettek az előadóban; de midőn a folyamodó a nagy urat, kinek ügyét vagy peres állapotát előadja, figyelmetlenül nyugtalankodni látja, akaratlanul is elmondja magában: „Te sem születtél nagy úrnak.”

Általán a nagyvilágban! élet is jó iskola a béketűrés megtanulására. Nagy tökélyre vivé e részben, *qui injurias ita f erre novit, ut eas non sensisse videatur*.¹⁾ „Ki bogarat egyik orrallyukán be, másikán kibocsátani nem képes, a nélkül hogy orrát ne fintorgassa, még nem remek udvaronc”, úgymond Kotzebue. Azonban a katonaságnál talán mégis legjobban meg lehet tanulni: *Fair bonne mine au mauvais jen*.²⁾ A közlegény néha csekélységért (tisztá magyarsággal) kifaszolja ütleget, és még meg is kell köszönnie azo-

¹⁾ Ki a méltatlanságokat látszólag úgy tudja tűrni, mintha nem is érezte volna.

²⁾ Ügyesen rejtegetni kedvetlen érzelmét.

kat; altiszt a közlegényt, a fiatal hadnagy néha a koros altisztet szidja, és kurtavasra vereti; a kapitány a hadnagyot, törzstiszt a kapitányt, és ismét a tábornok a törzstisztet küldi profószhoz; nagyobb a kisebbet lefordja, s néha igen érzékenyen valamennyi füle hallatára inti tisztére és fegyelemre, és azt mind arczfintorítás nélkül békével tűrniök, sőt még a kegyes büntetést meg is kell köszönniök; szerintem ez utóbbi talán az önlemondás, vagyis a katonai fegyelem legeslegje.

A kolostori élet, kivált a trappistáké, szinte sokbékétűréstigenyel. *Patientia, barráttancz!* Honunkban a még néhány évtized előtt divatban volt előfogatokkali utazás, mit a földnépe tiszta magyarsággal rospontnak nevezett, gyakran szinte nagy próbára tévé az utas béketűrését. Esti hét órakor érkezvén Párkány helységébe (Esztergom megyében), a kisbíró erősen fogadta dús borraivaló reményében, hogy félóra alatt kiállít fogatul négy pihent hámos lovat, el is hozá szokás szerint rögtön a háموkat; bekövetkezvén a 9. óra, az éjjeli őr hintóm mellé állt, s elkiáltá szokott verseit, minden órában másmás rímekkel, míg végre ezt dallá:

Éjfélt után óra kettő
Dicsértessék a teremtő,
Mert ha ő hozzánk nem jó,
Erős bástya sem elegendő.

És én dicsérem a teremtőt, hogy megérkezvén valahára lovaim, tovább utazhattam.

Aspettar e non venire,
Star in letto e non dormire,
Ben servire e non gradire,
Son tre cose a far morire. ¹⁾

¹⁾ Várni s nem jönni, ágyban feküdni s nem aludni, jól szolgálni s nem haladni: három halálra untató dolog.

Bajnál is nagyobb baj, békével nem tűrhetni a bajt. „Isten van a békétűrővel”, azt mondja a Korán; és II. Fülöp azt monda: „Az idő s én, mi ketten vagyunk a leghatalmasabb fejedelmek!”

Belgium.

Ezen ország, melynek területe nem több, sőt éppen annyi mint Bihar, Szabolcs, Heves és Szathmár megyéké, azaz $542\frac{1}{2}$ □ mfold, Európának legfiatalabb és legirigyeltőbb álladalma. „Európa szellemi ingerültségének közepette Belgium már bírja azt, mi után más népek még csak törekednek: szabadságát! — Boldognak és büszkének érezve magát, hogy a legszabadabb elvű intézvény kifejlődésének csend és rend fentartásával párosításában dicső példát mutat Európának!” E szavakkal kezdé a belga kamara elnöke a királyhoz intézett újévi kívánatát 1848-ban. A bár legtisztább democratiának szellemileg még meg nem érett népe hasonló ahhoz, ki vakon születnék a paradicsomban; de a demokratiai alapon nyugvó monarchiái alkotmány elve, a belga álladalom legújabb történetében dicsően állá ki a legnagyobb tűzpróbát. A szép kis szomszédnjába századok óta szerelmes, vele szüntelen kaczerkódó, s birtoka után sóvárgó franczia hét ízben ostromlá, és szorítá őt már forró kebléhez, és mind-

annyiszor siettek németek és- angolok annak karjai közül kiragadására.

Spanyol, osztrák és hollandi uralom alatt, az ősi intézményeire öntudatában büszke belga, csak ritkán balga nép, különféle erkölcsöket és szokásokat tőn sajátjává. Spanyol uralom alatt úgy látszott, mintha nemzeti nemtője elhagyta volna, míg 1596-ban spanyol Fülöp a német alföldet Isabella leányának, osztrák főherczeg Albert nejének adományozá hűbérileg; — a reformatio háborúiban a képdúlóktól kirabolt egyházai ismét megteltek remek festvényekkel, háromszáznál több emeltetett ismét fejedelmi fényre, és a belga művészet Rubens vezénylete alatt ekkor ül legszébb diadalát. Albert halálával ismét hanyatlott művészete, még inkább kereskedése és szerencséje.

Maria Theresia és II. József a nép szellemi műveltségét és anyagi jólétét emelek ugyan, de Joyeuse entrée cím alatt ismeretes, még a 13-dik századból származott alkotmányos okiratukat nyirbálni kezdek. Jelenleg a joyeuse entrée ¹⁾ csak bizonyos brüsseli nagyszerű intézetekre nézve áll, melyekhez hasonlók Pompéjban is léteztek, hol nemrég ástak ki ily épületet, melynek czímere egy kőből faragott fél-öles Priape körirattal: *Semper idem!* — Míg a bekövetkezett francia forradalom vandal kegyetlenkedéssel elpusztítá e belga honnak valamennyi remekműveit, s fertőzteté egyházait, Napóleon uralkodása alatt az alkotmány és kiváltságoknak minden nyoma elenyészett. A bécsi congressus Belgiumot összeolvasztá Hollandiá-

¹⁾ Örvendetes belépés.

val egy királyságba; de e vegyes házasságot a sors megáldani nem akará, miután mindegyik házastárs szigorral ragaszkodott maga vallásához és nyelvéhez, s miután a férj nejének (Hollandiának) évenként 8 millió adósságát elvállalni, a nő ellenben férje végvárainak fenntartására megkívánt s milliókra menő költségeihez járulni szinte vonakodott — a nő édes apja, a király, hol csak teheté, maga embereit tukmálá a nemzetiségét és vallását féltékenyül őrző vejére: — 15 éves szerencsétlen házassága után eltökélé magában a férj, hogy nejének papucskormányát tovább túrni nem fogja, és tőle örökre elváland, leginkább ösztönző barátainak, az erélyes és hatalmas katolikus papoknak közremunkálására számítva.

Midőn a király a nemzetörököt lefegyverezteté, és születési napja ünnepélyes megülésére (1830. aug. 24.) készületek történtek, miután ép ez napon esküdött meg Vilmos király 15 év előtt a belga nemzet mindennemű szabadságainak fenntartására — falragaszok ezt hirdetek: „Hétfőn tűzijáték! kedden illuminatio! szerdán revolutio!” — Azon ismeretes közmondás daczára: *”A néma gyermeknek anyja sem érti szavat”* 1830. aug. 25-kén a porticii némának (ily czímű daljáték) e szavai: *Amour sacré de la patrie* ¹⁾ melyeket a nézők egész torokból segítvén énekelni, s a színház előtti roppant tömeg mennydörögve viszhangoztatá — tüzek ki a forradalom zászlóját. Miután Hogvorst, Rogier és Jolly sept. 24-kén igazgatási bizottmány név alatt tudaták a néppel, hogy Brüsszel vá-

¹⁾ A haza szentelt szerelme!

rosa bevételéért a seregnek két órai zsákmányolás ígérletett legyen (mi magában csak költött hír volt), a különböző polgárok is fegyvert fogtak. Az ideiglenes kormányban Potter, a pénzügy fölött dicsően Coghén, a hadseregnél Van Halen, Mellinet Nielon és Késsel szerencsével működtek, — míg végre az öl nagy fejedelmek conferentiája következtében a hollandok saját földükre visszavonultak. A választott 200 követ nemzeti congress nevezet alatt egybegyűlvén.) ügyöknek kedvező vala azon két körülmény, miszerint Angliában a Wellington-ministerium megbukván, helyébe a Grey-ministerium lépett, és Varsóban a lengyel, meg ittott német államokban is kitört a forradalom.

A nemzeti gyűlés, miután febr. 7-kén már bevégezte az alkotmányt, szótöbbséggel a nemoursi herceget választá királynak; de Lajos Fülöp határozottan azt felelé, hogy XIV. Lajos és Napóleon példája neki elegendő indokul szolgál, miszerint óvakodjék fiai számára trónokat keresni. Anglia ajánlatára tehát megválaszták Szász-Koburg Leopold herceget örökös királyuknak, kinek házassága Lajos Fülöp leányával, Franciaország segedelmét Belgium önállására nézve biztosítá. Ekkor valamint honunkban^ úgy Európának minden részeiben a vegyes házasságok meg nem áldása lévén szőnyegen, habár Leopold nemzete kívánatára beleegyezett, hogy gyermekei a katolika hitben neveltessenek, mégis Lajos Fülöp leányávali összeadása szinte nem az egyházban, és megáldás nélkül tartatott. Midőn Franciaországban a vihar kitört, önmegtagadólag nyilvánítá Leopold, hogy azon-

nal kész letenni koronáját, mihelyt a nemzet azt kívánni fogja; mert miatta, úgymond, mégcsak egy csép vérnek sem szabad folynia. De a belga nép jól felfogá, hogy Leopold minden időben lélekismeretes, alkotmányos fejedelem lévén, trónjának hanyatlása legszélesb democratiai alapon nyugvó alkotmányát, önállását, nemzeti szerzéseit és népszerű szabadságát okvetlen romba dönténé, s így mint szikla állott köröskörül dühöngő vérszek közt.

Miután a belga alkotmány szakértő statusférfiaklól annyira magasztaltatik, legyen szabad lényegesb pontjait megemlíteni: 6. ez. Az álladalomban nincsen rendek közti különbség. 7. ez. A személybátorság biztosítatik. Elfoglalásnak csak indokolt bírói ítélet folytán lehet hely e, mely azonnal, vagy legfeljebb 24 óra elforgása alatt közlendő, kivéve ha valaki tetten kaptatik. 10. cz. A lak sérthetlen, csak törvény-engedte esetekben és morderban lehet megmotozni valaki házáat. 12. cz. A jószág-elkobzási büntetést behozni nem lehet. 13. cz. A polgári halál eltöröltetett. 14. ez. Az isteni szolgálat szabadsága és annak nyilvános ülése biztosítatik; úgy szinte a szabadság, véleményét minden anyagok (Materien) fölött közölhetni; sértetlen maradván az e szabadság gyakorlatában elkövetett bűnök miatti bírói üldözés.

15. cz. Kit sem lehet kényszeríteni arra, hogy az isteni szolgálathoz tartozó cselekvések és szokásokban magát bárhogy részesítse, és annak nyugnapjait megtartsa.

16. cz. Nincsen joga az álladalomnak a papok kinevezésébe vagy hivatal-bevezetésébe avatkozni, vagy azoknak felsőbbbségéveli levelezéseit és aktáik (Acte) kihirdetését megtiltani, ez utóbbi esetben sérthetlen marad-

ván a rendes felelősség sajtóügyekben. A polgári házasságnak mindig meg kell előznie az egyházi megáldást.

18. sz. A sajtó szabad; censurát sohasem lehet behozni a szerzők, kiadók és nyomóktól cautiót kívánni nem lehet. Ha ismerős a szerző és Belgiumban lakik, a kiadót, nyomot vagy közlőt bepanaszolni nem lehet.

19. ez. A belgáknak joguk van békében és fegyverek nélkül összegyűlni, ha az ezen jog gyakorlatát szabályozó törvényeknek hódolnak. Ezen rendelet nem alkalmazható szabad ég alatti gyülekezetekre, melyek tökéletesen a rendőri törvényeknek alávetve maradnak. 22. cz. A levéltitok sérthetetlen. 26. cz. A törvényhozási hatalom gyakorlata közös a király, képviselőház és senatus közt. 27. cz. A kezdeményi jog mind a hármukat egyaránt illeti. 36. cz. Ha az egyik vagy másik kamarának küldöttje a kormánytól fizetéses tisztviselővé neveztetett, és a hivatalt elvállalta, azonnal megszűnik a kamara tagja lenni, és csak újabb megválasztása után léphet ismét be. 47. cz. A képviselői kamarát közvetlen polgárok választják, kik a törvényes censust fizetik, mely nem lehet 100 forintnál nagyobb és húsznál kisebb, direct adóban. 49. cz. 40,000 lakos a legnagyobb szám, melyre egy követ jó. 51. ez. A képviselők négy évre választatnak. 52. cz. Minden követ havonként, míg az ülés tart 200 forintot, ki helyben lakik mit sem húz. 55. cz. A senatorok 8 évre választatnak. 56. cz. Hogy senatorrá lehessen és az maradhasson, 40 évesnél idősbnek kell lennie, és Belgiumban legalább 1000 fit adót fizetnie. 57. cz. A senatorok sem fizetést, sem napibért nem húznak. 68. cz. Kereskedelmi szerződések, és olyanok, melyek az álladalmat terhelik, vagy a

lakosok egy részét kötelezik, a kamara beleegyezését szükségelik. 75. cz. A királynak joga van nemesi címeket osztani, a nélkül hogy ahhoz bármi kiváltságot csatolhasson. 91. cz. A király a semmisítési legfőbb törvényszék által elítelt ministert csak egyik vagy mindkét kamara kívánságára kegyelmezheti meg. 99. cz. A béke- s törvényszéki bírakat igényesen a király nevezi. A feltörvényszékek tanácsnokait, az első törvényszékek al- és elnökeit a király két jegyzékből nevezi, melynek egyikét a senatus, másikat a semmisítési törvényszék készíti. — Ezen alkotmánynak szerkezete 8 címet és 139 cikket tartalmaz.

E legfiatalabb, 1830 óta fennálló királyság a néhai osztrák alföldet képezte Flandria, Hennegau, Namur grófság, brabanti herczegség, Mecheln és Antwerpen markgrófságból, Limburg, Luxemburg és Geldern herczegség részeiből, továbbá a néhai lüttichi érsekség, stabloi apátság, reckheimi grófságból és a kisbouillon herczegségből áll.

Összesen 4,400,000 lélek lakja; Flandriában néhol 13,000 jó egy □ mföldre. A népnek $\frac{5}{8}$ -da német eredetű (flamandiak, vlaemek); $\frac{3}{8}$ -da francia sat. eredetű (wallon ok). A népesség $\frac{19}{20}$ része r. katolikus, a többi protestáns, és zsidó. A kath. egyházat 1 érsek és 5 püspök kormányozza. A protestánsoknak csak 28 papjuk van, A kath. papok befolyása erősebb, mint bárhol a polgárisult világban, mivel az a néppel szorosan összeforrvá, valósággal nemzeti papság. Az érsek évi fizetését a kamara néhány évek előtt 30,000 frankról huszonegyezerre szállítá le. Egy lelkésznek évi járandósága 718 frank, ezenkívül az egyház még tete-

mes jószágokat és tőkétet bír, melyek 1830 óta több millióval szaporodtak, ajándékok és alapítványokból. Összesen 4420 plébánia, 150 férfi- és 260 női kolostor van Belgiumban, utóbbiakban 90 ezer leány ingyen nyer oktatást.

Belgiumnak jobbadán róna földje nagyon, hegyei alig 300 öl magasságúak. Hydrographiai körülményei igen kedvezők a hajózásra, a Maasz, a Scheide s Y s e r folyása szabályos. Határainak megőrzése számos jól ellátott várakat szükségei. Tüzérsége legjobb szervezetű egész Európában. Katona-tanodákban a számok, görbék, szögek, légszeszek és savak főszerepet játszanak, de a többi emberisülési tanulmányok csaknem egészen kizárvák. A belga katona szorosán alkotmányos szellemű. Átalában a belga takarékos, kitartó és munkas, vállalatokra hajlandó, tántoríthatlanul ragaszkodik papjaihoz és régi nemes családaihoz; a w a l l o n eleven, fúrge és eltökélett, ő adja a tónust az egész országban, francia modorban.

Az európai szárazföldön Belgium a legiparosabb, legéletrevalóbb álladalom, hol a néperő és munkásság ropant nemzeti vagyonnak tekintetik, jeles földmívelése világhírű, természetményeinek mindenütt kelendősége s jó ára van, mindenki jól megélhet, csak a napszámos nem, mivel napszáma mint hajdan, most is 24 pkr, holt minden élelmiszerek ára egy harmadával feljebb ment; azért is — rendkívüli baleseteket nem számítva — a proletariátusnak szükségképen elhatalmaznia kell. Egy ország sem bír annyi közlekedési módokkal. Az országutak hossza 1842-ben 900 □földet tett, a hajózható folyóké több mint 120, a csatornáié 96, a vas-

utaké 112 □ föld. 1842-ben volt itt 250,000 ló, 930,000 szarvasmarha, 780,000 juh, 420,000 sertés. Flandriában nem csak a szarvasmarhát, hanem a lovat is répával etetik. H e n n e g a u b a n 22 gyár foglalkozik répacukor-főzéssel. Belgium évi termelése kőszénben 4 millió tonna, vasban 335,000 tonna. A lüttichi fegyvergyárak világhírűek, úgy szinte a gépgyárak is, köztök legnevezetesebb, melyet Coche-ri 11 állított S e r a i n g b e n.

Gyáripára közt a posztó és gyapot-szövet gyártás 40 ezer munkást foglalkodtat, G é n t városában 54 pamutfonó, 19 szövő, 5 nyomógyár, és 8 gépműhely volt gőzerőre. A vászonipar egyik legfőbb és régihírű ága a belga iparnak, 45,000 hectar föld lennel van borítva. Mióta az angolok a fonógépeket feltalálták, mire Napóleon egy millió talabért tett, a régi jobbféle lenvászon-gyártás Belgiumban tetemesen megcsökkent; habár tagadhatlan, hogy a szabad kézzel fonott szálakból szőtt vászon minden tekintetben jobb és tartósba géppel készülnél, mivel géppel csak úgy lehet megfonni a lent, ha előbb tépés által pamuthoz hasonlóvá tétetik; s hogy így a len természeti erősségéből tetemesen veszít, világos.

A hajdan híres b r ü s s e l i csipkék divatból lassankint kijővén, kelendőségökből sokat vesztek; azonban mégis Brüggeben 9000, Ypermben 6-700 nő foglalkozik csipke-, és 40,000 nő till-gyártással. Kitűnő szőnyeggyárak vannak Brüssel, Antwerpen, Gent, Brügge, főleg Tuornaiben, melyek számára Rubens, Raphael es más híres képírók készítettek rajzokat. A szalmafonás annyira honos, hogy egyedül L ü t t i c h tartományban 6000 lakost táplál.

Végre megemlíthető könyvkereskedése különösen Brüsszelben, hol jelenleg a számos nyomdák egyike egy hét alatt annyit nyom, mennyit a francia kormány alatt valamennyi összesen sem nyomott egy évben. A belga könyvkereskedés e rendkívüli felvirágozását jobbadán a Francziahonban megjelent munkák utánnyomásának köszönheti, melyek természetesen olcsóbb, sőt gyakran fele árán lévén itt megszerezhetők, ez az olvasó nagy közönségre nézve ugyan üdvös, de mégis orzásnak neveztetetik, és a vargák patrónusa sz. Krispin tettere emlékeztet, azon különbséggel, hogy a brüsseli utánnyomók mellette meggazdagulnak, Krispin pedig ingyen készítő szegények számára saruit.

Belgium kereskedési mérlege így állt 1842-ben: a bevétel 78, a kivétel 93, az átviteli kereskedés pedig 16 millió tallért tón. Ekkor 452 hajója volt 61,553 tonna teherrel.

A belga hadsereg 101,400 emberből áll, ennek fele szabadságon van; a nemzetőrség egy harmada 200 ezerrel mozgóvá tehető.

Az oktatásról 4 egyetem, 4 műakadémia, 3 zeneconservatorium, 2 tengerészeti, bányászati, ipar, mérnöki és kézmives iskola működik. Mindez papi kézben, s az iskolaügy általán szomorú állapotban van.

122 hírlap közül L'Independance a liberal, Journal de Bruxel a kath. párt lapja. Mióta a bélyegdíj egészen megszüntetett, naponkint növekedik a hírlapok száma.

A 63 festészeti academiának 7000 növendékei vannak. Számos jeles művész került ki a 3 conservatoriumból (Vieuxtemps, Servais sat.). Ki csőd útján el-

nyeri a zenészet díjt, 10 ezer frankot kap négyévi utazásra.

Nevezetes Belgium vasút-hálózata, melynek szerencsés kivitelét igen segíti a föld lapossága. Az utazás vasutakon igen olcsó, egyegy állomásra csak 6 pkrtr számítnak.

Főfigyelmet gerjesztő Belgium jeles községrendszere. A községek önálló, saját érdekeiket szabadon intéző autonóm hatóságok.

Az adó nem szerfelett terhes, azonban a pénzügy gazdag forrásokat igényel; statusadóssága 626 millió frank. Flandriában, hol 13,000 lélek jő egy □ mér-földre, mióta a fonógépek behozattak, 200,000 ember szorulván segélyezésre, 1847-ben harmadfél millió frankot adott nekik az álladalom. — A budget 80 millió körül forog.

Figyelmes pillanatot vetve vissza minderre, nem lehet meg nem ismerni a belga álladalmi s népélet sok-oldalú gazdag tartalmát, és csodálni épen nem lehet, miszerint tapasztalt a világnak jobbadán valamennyi fővárosait és azokbani életet jól ismerő férfiak állítása szerint, minden körülmények összevetésével, tekintve a kényelmet, vagyon- és személybátorságot, anyagi és szellemi élvezeteket, szóval kellemes lakást, Brüsszel jelenleg a világ valamennyi fővárosai közt elsőbbséggel bír; és Belgium kétségenkívül azon európai példány-status, melyben az újszerű constitutionalismus békés továbbfejlését legnagyobb hihetőséggel várhatni.

Biblia.

βιβλος görög szóból eredeti, mi tulajdonképen azon lágy fahéjat jelenti, melyet a régiek írásra használtak. Nyugoton biblia az, mi keleten a Z i n d, Schon-King és Alkorán. Egy könyv sem íratott le, nyomtatott, fordítottatott és magyaráztatott a világon oly sokszor, mint e könyvek könyve. Magyar fordítások közül Káldié, s báró Szepesy Ignác pécsei püspöké a katolikusoknál, Károlié pedig a reformátusoknál használtatik. Luther Márton német fordítása a legszebb német nemzeti ő s művek sorába tartozik.

A biblia egyszerű kifejezései, eszme-magasztossága és képeivel minden költészet, és ábrázoló nézetek forrása, szabálya s célja; oly nagy históriai érdekű, a kedélyes, gondolkodó emberre nézve oly vonzó erejű, hogy még felsőbb sugallás iránti hiedelem nélkül is bölcsök örökké tiszteletben tartatni fogják, az igazság és erény barátainak pedig örökké kézikönyve maradand. Voltaire mivel sem tanúsítá annyira felületességét, undort, megvetést gerjesztő kedélytelenségét, a keleti szellem és formákban járatlanságát, mint a bibliának ily című munkájában magyarázatával: *La Bible enfin expliqué par un Annonier de Sa Majesté le roi de Prusse.*

Miként a régi görögök Hornért, úgy sokan tud-

ják könyv nélkül a bibliát; habár napjainkban mindinkább ritkul is azoknak száma. Alcibiades azt, kinek Homerja nem volt, arczon üté; szintúgy hajlandók volnának a methodisták így banni mindenkivel, kinek bibliája nincsen, és ismételni bánásukat, ha valaki elfogadni nem akarná az ő bibliájukat! Azon időben éltek pedig a legjobb keresztények, mikor njég szerkezve nem volt a biblia. Népkönyvvé leginkább a reformatio tévé; pedig szorosán véve népkönyvvé sohasem lehet az, mert a nép — nem érti; és ím ebben rejlik az ok, hogy fájdalom! a biblia sokat tön bolonddá. A bibliának is meg vannak a maga bálványozói, és ezek közt kitűnők az angol methodisták. Csodálja ugyan és tiszteli a bölcse a vallási érzelem hatalmát, de a vakbuzgalom — vak buzgalom.

Sokan, még pedig nem értelmetlenségből, akként idézik a szentírást, mint az ördög, ki kihagyá azt, mi Ínyére nem volt. Ügyes papoló mindenre lel alkalmas vezérszót a bibliában, *pro et contra*. Ma: „Add meg az Istennek, a mi az Istené, és a császárnak, a mi a császáré.” — Holnap: „Leveszem a koronát érdemetlen fejedről, és teszem érdemesebbnek fejére.”

Mayer József ismeretes, felettébb ügyes pesti vendéglős, étlapjaira e szavakat nyomata: „*Venite, qui stomacho laboratis; et ego restaurabo vos.*” Más pedig szállodájának kapuja fölé: „Maradj nálunk Uram! mert alkonyodik és leáldozott már a nap.” Volt, ki fekete selyem dominót öltvén magára, e szavak után: „*Beatus qui moritur in Domino!*” megfordult ágyában és meghalt.

Palóczi László országos híró ékes pohárfelköszöntéseiben ügyesen tudta alkalmazni a biblia szavait.

Egy angol falusi prédikátor látván, hogy hívei közt csak kevés biblia létezik, Londonba ment, s miután az e részbeni szükség pótlása fölött többekkel tanácskozáék, eszköz lőn arra, hogy 1804-ben britanniai és külföldi bibliai egylet nevezet alatt oly társaság alakult, mely céljául tévé, előbb Britanniában, azután pedig a világ minden nemzetei közt, terjeszteni a bibliát. E példa sok követőre találván, már 1815-ben Britanniában 484 bibliai egylet volt. De nemcsak Britanniában, hanem Német-, Porosz-, Orosz-, Svéd-, Holland-, Dán országokban és Helvetiában mintegy 600 hasonló társaság alakult. Egyedül a londoni bibliai egylet kiadásai 1821-ben 500 ezer tallérra rúgtak, mivel a föld minden részeiben utazó ügynököket tartott, kiknek tisztók volt kikémleni a legjobb módokat a bibliák terjesztésére, miután már száz nyelvre lefordított bibliákból néhány millió példányt nyomatott.

A petersburgi egylet szinte 30 nyelvre lefordított bibliáit az orosz birodalom népei közt ingyen osztatá ki. Már Éjszak-Amerikában is kétszáznál több bibliai egylet működik — úgy szinte déli Afrikában és Indiában is néhány 5 egyedül Olasz, Spanyol és Portugallon maradt e részben egészen hátra, és Bajorország meg az osztrák birodalom is csak keveset tőn. Miután a bibliai arab és chinai, sőt még oly nyelvekre is fordítottat, melyeken eddig még úgyszólván írva nem valának, a keresztény vallásnak a pogányokkal megismertetésére, s terjesztésére üdvös hatása leend. És ha a bibliai társaságok elérik céljukat, hogy t. i. mindenkinek meg legyen a maga bibliája, még csak akkor kezdődik majd annak értelmezése fölött az igazi zavar.

Bohózat és bohócok.

Póréletből kölcsönzi anyagát a bohózat; alkatrészei tehát durvák, tárgyai pedig igazsággal szembe-
szökő darabos cselekvések, és vastagabb hibák; és
szükségképen olyasoknak is kell lenniök, hogy vasta-
gabb érzék azokat felfoghassa. Hol a finomabb bohózat
legfőlebb is csak mosolyog, ott az aljas kaczag, és hang-
meg taglejtés, és furcsa alaktól támogatva hahotát ger-
jeszt, mert a nagy tömeg vastagabb étkekkel és na-
gyobb részletekkel szeretvén élni, egyedül aljas bohó-
zatra szorítkozik, míg a míveltebb kedvderítésre csak
néha-néha használja azt. Mámoros úr míveltebb ember-
ben undort gerjeszt, de neveti a baktató részeg drótost
vagy katonát, és pórszájból mulattató néha a tréfa,
melyet mívelt emberéből kellemetlen volna hallanunk.

Az aljas bohózatnak is vannak fokozatai, első a
jellemekben és előadásbani túlzás, mit torzításnak is
tievezünk:

Úgy pislog behullott szeme két téjéka,
Mint a kocsonyába fagyott varasbéka.

Ebben néha a képtelenség is nevetető, például:
miután Plautus jobb és balkezét vizsgálá annak, kit
tolvajnak tarta, azt mondja: „*Ostende tertiam.*” Vagy:
„Holnap hat vendéget várok, öljétek hát meg a borjút”
— De uram hat emberre egy borjút! — „Hát csak

felét öljétek meg.” Második fokozatát képezik a pórélet túlzással festett jelenetei. Végre a harmadik és legaljasabb, midőn a szólás vagy írásmód is közelít az aljas pór hiedelmet és fület sértő csintalanságai-vagy ép trágárságaihoz. Catullus ily szavakkal festi Frerius szegénységét:

Nec toto decies cacat in anno
Atque id durius faba atque lapillis.

Nem sokat enged ennek maga nemében Mihály Vajdának Erdélyben készült e sírkőfelírása:

Hic jacet ille ferus, latro merus, et Nero verus.
Atque malus Dacus, scelerum lacus ille Valachus.
Hic qui transibis, bis terque cacabis et ibis.

Úgy szinte elég darabosak azon versek, melyeket haragjában egy békétlen költő egy hontmegyei táblabírónak írt ajtajára, kinek ökör van nemesi czímerében:

An bos an taurus sis, die mihiquaesio Georgi!
Plebs taurum vulgat, nobile stemma bovem.
Es taurus, multas saepe violasti juventas,
Sed castratus honos te jubet esse bovem!
Bos és, séd per quern dispar male fertur aratrum.
Ergo nefanda lues, sit tibi furea quies.

Midőn Pesten még a hajdani kerekded formájú német színházban a Csörgősapka adaték magyar nyelven, szinte igen darabos bohózatot nyilvánította az, ki, midőn valaki lábára hágván egy ebnek, az kegyetlenül elordítá magát, azt kérdé igen fenhangon: „Ki beszél itt — oroszul?”

Francziák az aljas bohózat e nemét *le genre pois-sard*-nak nevezik.

Torzképek, melyektől a gyermekek félnek, tarkázott szitkolódások és ütlegek, melyek, színpadon ki-

vált, csak a pórnak tetszenek, néha akaratlanul nevetést okozó érzelmeket gerjeszteni, kivált ha pathosszal jönnek ellentétbe, így csakugyan nevetséges, midőn bizonyos szomorújátékban az asztalon levő két lecsapott emberfőt (az asztalon kerekre vágott lyukon két alatta ülő egyén átdugja fejét) nagy pathosszal megszólítván a szomorkodó hős, ezek egyszerre tuszkolni kezdenek.

Átalán legbiztosabban hat az aljas bohózat oly egyénekre, kik vagy nagyon könnyen, vagy nagyon ritkán kaczagnak: ifjakra, nőkre, komoly, száraz, nehéz-kés, kevés eszmékkal bíró férfiakra, minők rendszerint az emlék-tudósok; unalmas tárgyakkal, számolással gépileg foglalkozó hivatalnokokra sat. Azért is leginkább a tömegben leljük fel a legvígabb kedélyű embereket, és csapszékek, istálók és mosóházakban ritkán hiányzik a bohóc. Miként a teve is vígabban lépdél és üget, ha szép szót hall, szintúgy tapasztalat szerint mezei munkák, kapálás, töltés, szőlőkötözésnél sat. szívesebben, sőt serényebben is dolgozik a nép oly csoportokban, hol bohóc mulattatja őt, s hol gondolni lehet, hogy a trágárkodás sem marad el. A népélcz oly viszonyban áll a mívelt élczhez, mint inas az urához; és miként a szolgák rendesen néhány fokozattal durvábbak és szemtelenebbek, úgy áll ez élczükre nézve is. „Jaj meghal szegény asszonyunk! — monda Marcsa Julcsának — folyvást hány.” — „Oh te bárgyú te! hát nem ütötte meg orrod a borszag?” — „Ebugattát hagyj fel már valahára korhelységeddel”, pajtásának ezen intésére így felelt Marczi: „Hiszen csak azzal mutatja az okos ember, hogy nem barom, hogy akkor is iszik, mikor nem

szomjazik, még pedig bort és pálinkát iszik, és folyvást menyecskez.”

Már Cicero monda: *Qmd potest esse tam ridiculum quam sanio? ore, vultu, imitalis moribus, voce denique et corpore ridetur ipso.* Minden nemzetnek megvan a maga kedvencz San i ója, s ennek is mindenütt meg van a maga nemzeti nevezete; még pedig különös, hogy jobbadán a nép egyik kedves étke után nevezetik: Hollandiában Pickelhering, Franciaországban Jean Pottage, Angliában Jack-Pudding, ¹⁾ Olaszországban Maccaroni, németeknél Hans-Wurst, Oroszországban Kapusztnik, honunkban, leginkább bábok közt Paprika Jancsi az ő neve. Franciaországban még most is él Roquelaure (†1683), nem ugyan mint hadvezér, herczeg és Pair, hanem mint S a n i o, kinek neje kettős gyermeket szülvén, miután azok igen hasonlítottak XIV. Lajosra, s ő e felett bosszankodnék, Lajos azt mondá neki: „*Jevous fats Due*”, és ő kérdé: *et Pere?* (Pair) — „*et Pair, mais faites mieux a Vavenir, joublie le passé*” ²⁾ Roquelaure haza menvén, nejéhez is szintúgy szólott: *Madame je vous fais Duchesse; foublie le passé mais faites mieux a l'avenir.*

Olasznak mindene a Policinello — a nemzet jelképe, s az olaszok bohózkodása még törvényhozásban is mutatkozik. Foote-nak bohózatai, mérges, kit sem kímélő élcei († 1777) még századok múlva

¹⁾ Pottage-leves, Pudding-gombóc. ²⁾ Herczegé teszem önt. Atyává is? (Pere) — Pairnek is, de jövőben okosabban cselekedjék ön; feledem a múltat.

is élni fognak Angolhonban. Sandwich-nek, ki őt keseríteni akará e kérdéssel: „Akasztófán-e, vagy buja kórságban fog ön meghalni?” — azt felelé: „Attól függ mylord, hogy önnek elveivel-e, vagy kedveseivel fogok-e megbarátkozni. Úgy szinte a bécsiek előtt is felejtetlen marad az úgynevezett Kasperer színház, mely most tulajdonosa után Carl-színháznak neveztetik; mely most eredeti jellegét megváltoztatta ugyan, de azért bohóc pantomímiáit, és bohóc dararabjait bécsi dialectusban nagy tökélyvel adja.

A paródiának, mely a nép szójárásait és cselekvéseit istenekre, vagy nagyokra ruházza, szinte meg van bohózos hatása; például: midőn színpadon Juno s Pallás fonás közben dalolgatnak, Venus pedig, ki lábvalót foltozgat, azt mondja: „Ne költsétek fel Amor fiacskámat; és Jupiter az aranyalma-perbe vegyülve nem bírván köztök nyugalmat eszközölni, elküldi Parishoz Merkúrt, és azt üzeni, hogy mihelyt megitta kávéját, őt rögtön követendi.

Amerika szabadsági háborújában sikerrel paródiázták a királyi parancsokat és proclamatiokat. — Honunkban pedig az úrbéri törvényczikkeket, meg tartva jobbadán a törvény szavait, ily modorban: „A telkekre nézve (mindig a nőé) átalános kulcsot találni annál kevésbé lehet, minél bizonyosb, hogy a telek gyakortai mivelés által kiterjedésében ugyan nyer, de minéműségében vesz.” Továbbá: „Tartozik naplementétől napfelkeltéig, még pedig jóféle szerekkel meg tenni munkáját, mert ha hanyagul járna el, az ő költségére fogadott munkás azt még egy napi munkával pótolni fogja s a t.

Napoleon mint consul dísz-kardokat, sőt dobo-
sok számára dísz-dobverőket is adott; mire Moreau
szakácsának, fényes ebéd után szinte dísz-serpenyőt
ajándékozott ezüstből. E paródiát később, kivált bukása-
kor számtalan más követé; így lehete ez árverési cik-
kek hirdetését olvasni a hírlapokban: „*Az igazság keze
aranyból, mely csak ritkán, sőt alig lőn használva;*
továbbá: *Értekezés a postakocsik használatáról ka-
tonai visszavonulásokra, s a t.*

A republikánus hősök jel szava: *Guerre aux cha-
teaux! paix aux chaumiére* ekként paradiáztatolt:

Fehde dem Schloss, das Wohlstand verkündet!
Friede der Hütte, wo man nichts findet.

Saphir pedig Luther Márton ismeretes ver-
sét így paródiázta:

Wer nicht liebt Wein, Weiber und Gesang,
Behält Verstand, Gesundheit und seines Geldes Klang.

és ismét Schillert:

Zwei Blumen blühen für den weisen Finder,
Sie heißen: schwarzer Frack und Cylinder!

Der Mann muss hinaus ins feindliche Leben,
Die Frau will im Haus Studenten-Clubbs geben.

Seid umschlungen ihr Millionen!
Und sagt, wo die Zwanziger wohnen?

És ki nem ismeri Blumauert († 1798)? Bo-
hózatának nemcsak a hős Eneás, de még oly tárgyak
is szolgáltak anyagúl, melyekről különben fel tenni sem
lehetne, hogy erre méltó tárgyak lehelnének: mint a
bolha, szamár, úrszék s á l.

Dagályos vagy szokatlan kifejezések is szolgáltatnak néha bohózatra anyagot. Azon kifejezés például: „Egyik lábbal már a sírban van” ismeretes; de szokatlan mit egy delnő mondott: „Az idei farsangon egy lábbal Kassán, másikkal Eperjesen leszek.” Mire B a s-sompiert utánozva azt monda valaki: „Akkor én Lemesánban fogok tartózkodni (az említett két város közti állomás).

Időtöltés végett nem rossz mulatság, ha ketten élvezik a hírlap néhány számát, és külön külön kiki szám szerint néhány szót jegyez fel belőle papírjára; egyik felolvassa a magáét, másik pedig folytatja szinte maga jegyzeteivel, ez furcsa bohózatokat szül néha véletlenségből, például:

1. Boldogult prelátus úrnak könyvtárában van — 100 palaczk francia pezsgő, és ugyan annyi tokaji és ménesi aszú bor.

2. Tegnap lépett fel először színházunkban az új énekesnő — szomszéd faluban is meghallák ordítását.

3. Néhány kaluger zárdában — valósággal kiütött a marhadög.

4. Kinek N. gróf úron követelése van — a nagy harang jelt fog adni.

5. Egy izmos fiatal legény, ki már mint házkenet (Hausknecht) szolgált — elúzi a v a p e u r ö k e t és hisztérikus bajokat rövid idő alatt.

6. Városunkban múlt évben 120 törvénytelen gyermek született — ingyen kaphatók.

Néha a legiszonyatosb balgatagságnak is van némi bohózatos ereje p. o. a francia forradalomban így

szavalt egy népszónok: „Igenis, polgártársaim! kész vagyok üstökömnél fogva ragadni meg fejemet, azt lecsapni és e szavakkal gördíteni a zsarnok elébe: így cselekszik a szabad ember!”

A magyar forradalom alatt egy kormánybiztos, ki azelőtt színész volt) népgyűlést hirdetvén az alföldön, midőn különösen készített szószékére felállván, nagy hang- és taglejtéssel szónokolna: közben így szóla együgyűségből egyik a hallgatók közül szomszédjához: „*Pajtás! ügysegéljen ez most mindjárt megöli magát! Már háromszor láttam a pesti színpadon és valahányszor így tett mindig megölte magát.*” — Olasz operában a tenor és sopran kettős énekét, a kar kíséré, folyvást e szót hangoztatva: *basta! basta! basta!* (elég) „*Hallja e káplár uram?*” kérdé együgyűségében a fiatal huszár, — *Hallom bizon, elég gyalázat, ebugattát!*

Néha festvényeken az anachronismus kész bohózat; p. o. „*Látod édes Jézuskam, így szenvedett ki érettünk Krisztus urunk!*”

Mulatsági hajlam s unalom, más alkalmas időtöltés nemeinek, minők napjainkban a kártya, művészet, színház, könyvek, dohányzás s a t. nemléte, ezek hozák létre legelőször is keleten a bohócok, vagy is udvari bolondok rendszerinti alkalmazását. Később keletről a keresztes háborúkkal e szokás nyugotra is átszivárogván, csaknem a múlt század derekáig nem volt fejedelem, sőt vagyonosb ember sem, ki nem tárta magának udvari bolondot. Valamint a szokás természeté, úgy vált az ily bohócok tartása nélkülözhetlen élvezetté a nagyoknál. Egy régi krónika a német vitézrend szegénységét a t h o r e n i ütközet után (1466) nem

bírja erélyesebben kifejezni mint avval, hogy még maga a nagymester is alig vala képes magának bolondot tarthatni, holott azelőtt minden közép keresztesnek is megvolt a maga bolondja.

Isteneknek a biczegő Vulkán szolgált bohóczul; a régi görögöknél lakomát képzelni sem lehet a nélkül; a parasiták, miként nálunk a tányérnyalók, hizelgéssel és bohózáttal fizettek jó ebédért; Aristipp és Hóracz, Dionisius és Augustus udvaránál szintoly szerepet vittek, mint Voltaire és más francziák II. Fridriknél. Scurranak nevezek a rómaiak a bohóczot, innen ragadt Ciceróra a Scurra consul áris gúnyos nevezet.

Már Atilla is tartott udvari bolondokat, nem anynyira maga, mint inkább vendégei kedvére.

Minő az úr olyan szolgája; eszes úr rendszerint eszesb bolondot is tartott; és így bizton gazdájuk ész-mérőjének leheté őket nevezni. A nagymogul udvari bolondja egy ízben az udvarnáli meg nem jelenhetését azzal mentegetvén, hogy kénytelen vala hajtószert be venni: a nagymogul bizonyos számú heterákat küld szállására oly parancscsal, hogy egész szobáját tele rez..ék; mire így szólt a bohócz: *„Cselekedjetez miként meg lőn parancsolva; de jaj annak ki túlmeme a parancson, elől locsogni, vagy hátul fecsegni is merészelne!* — és így tisztán maradt szobája.

A szent-galleni apát (1296-an) kérdé udvari bolondjától: *Ha a zürchi tó tejjé válnék, mit aprítnál belé?* *„Barátokat — úgymond — meg apáczákat és aztán meg etetném e tejelevest az ördöggel.”* — És

engem is? „Bizonyosan! legzsírosb falatját hogy is engedné másnak az őrdög?”

A ferrarai herczeg udvari bolondja G o n e l l a anynyira ment bohózatával, hogy urával elhagyatni akarván ijedség által hidegglélését, őt a Pó vizébe löké. Ez pedig részéről szinte azzal ijeszte rá, hogy pallosra ítélte; meg parancsolván hogy kardcsapás helyett egy rocska hideg vizet öntsenek rá; de ijedtében szegény G o n e l l a agyon halta magát!

I. Miksa császárnak gyakran kifogyván apró pénze, miután túlságosan ingerlé *Kuncz von der Rosen* udvari bolondját, e szavakkal végzé enyvelgését: *Halljuk csak, hogy fog most engem kifizetni. „Ments Isten — felele ez — hogy én fizessem ki azt, ki senkinek sem fizet.”* Mint rendszerint minden eszes bohóc, úgy Kuncz is sok jó tanítást ada urának; de ha néha tekintélytelen grófocskák ingerkedtek véle, azt szokta volt felelni: *„Én egyedül a császárnak, nem pedig minden bolondnak akarok bolondja lenni.”*

Mussig kehrten zu dem Dichterlande
Heim die Gotter, unnütz einer Welt,
Die entwachsen ihrem Gängelbande
Sich durch eig'nes Schweben hält.

Istenek e példáját követve, a korszellem változtával a bohócok is visszatértek oda, honnan származtak — keletre, hol, különösen Persiában, jelenleg is divatoznak. De a zsidók azzal is bizonyítják keleti származásukat, hogy lakodalmaikban, legalább faluhelyeken, ritkán hiányzik a bohóc.

A múlt század vége felé udvari bohócok helyett szomorú pótlékul szolgáltának a rendesen vén arczú,

unalmas törpék, kikben többnyire csak hasonszenvi lélek rejlik. Még Batthyányi bíbornok is tartott egyet, és huszár-köntösben járatá. — 1713-ban nagy Péter czár nővére Natália, összeházásítván egy párt, lakadalmukra egybegyűjté az ország valamennyi törpéit, összesen kilenczvenkettőt; mondják, hogy a nő valóperbe idézé férjét: *Ex caplte praepotentiae*. Törpék közt ritka tünemény a 21 éves és csak tizennyolcz hüvelyk magasságú mívelt kis Tompouce, kinek pantomímiai előadásáiban a világ gyönyörködik.

Bonmot.

Rögtöni elmés feleletek, idő s körülményekhez alkalmazott mondatok, mint mondani szoktuk szeget szeggel: az eszmék egész sorozatáni átszökellés ábránd szárnyain.) ellenesünk fő eszméjének megsemmisítésére, vagy a fennhéjázó gúnyolódónak nevetséges vonással! lefegyverezésére — ezt nevezzük bonmotnak, mire egyedül a francziának, mint e részben legnagyobb mesternek, van sajtáságos szava. Azt nevezzük pedig jó bonmotnak, mi felett kissé többet kell gondolkodni, mint mondani látszik, és ki kell találatni, a nélkül hogy azért még talányt képezne. Lassú ész ennek ritkán barátja. A bonmotok oly süteményhez hasonlók, melyet melegében kell meg enni, s mivel a mondónak arczvonásait le nyomni nem lehet, nyomtatban olvasva sokat veszítnek, mint szinte unalmas vagy rősz előadással is; és az a p r o p o s itt is eldöntő, mint az élet legfontosabb történeteiben. Közel rokonságban áll a bonmot az enyelgéssel, de nem minden bonmot enyelgés, kivált ha csipősb természetű.

Legszomorúbb nemei az ügy nevezett családi bonmot-k, miket udvariasságból kell meg kaczagunk; ezeket követik a kölcsönözött és ügyetlenül felhasznált már ismeretes bonmot-k, melyeket szinte udvariasságból úgy kell meghallgatnunk mint a legújabbakat. Ki sze-

rencsétlenségére bomotista hírre kepül, el lehet rá készülvé, miszerint rovására gyakran hamis pénzek, azaz sok rossz eszmék jönnek forgalomba. A szellemi, és vagyionhitel egyaránt hat, és minden híres embernek meg lesz a maga Aurifa berje ki Luther Mártonnak jó s rossz asztali bonmotjait egybegyűjté!

Régiek közt a Spártaiak valának rövid mondataikkal a bonmot-knak leghíresb mesterei. Midőn az Athenaiakkal közös ügyben követeket küldenek Tissuphernehez és az Athenai hosszas beszédet tárta, a Spártai egyedül két vonalt húza bizonyos pont felé, egy egyenest és egy görbét, mondván: „Válassz!” — Fülöp király e fenyegetésére: „*Ha Lacedemoniába jövök, tűzzel vassal pusztítandok*” csak ezzel felelének, „*Ha!*” — Phocionis kedvelvén a laconismust, Demos then esnek, ki őt figyelteté: „*Hogy az Athenaiak — úgymond — megölnék téged ha megbőszülnek*” azt felelé: „*Téged pedig, ha eszükre térnek.*”

Suvarow Prága bevétele e szavakkal jelenté császárnéjának: „*Hurrah Prága!*” aláírván nevét; mire a császárné így felelt: „*Bravó Suvarow tábornagy!*” *Katharina m. k.* — E három szóból állott tábornagi diplomája.

Nagy úrhoz sokkal jobban illik bizonyos laconismus, mint a bőbeszédűség; nyomatékosabb, és parancsra alkalmasb a rövidség, a könyörgőnek ellenben igen megbocsátható a terjedelmesség.

Kitűnő jelenetek voltak e részben az egy időben élt II. József és II. Fridrik fejedelmek. Elmés ötleteik többszöri kiadásban is megjelentek. Mindkettő maga nemében dicső fejedelem, és játszi eszű, jeles nagy férfiú

lévén, bonmotjaik rendszeren talpra estek. Mind a két fejedelem gyakran határozataiba is bele szöve élczés gondolatait.

József egy faárúsna, ki a posta-hivatalnál kérése alkalmazást, folyamodványára e szavakat írta: *"Fiat ex ligno Mercnrius."* — Egy gyámokéra pedig, ki azért kért előlegezést a fejedelemtől, mivel — úgy mond — gazdag neje nem akar neki kölcsönözni; ezt: *„Én is a nővel tartok."* — Migazzi bíbornok kérésére: hogy a római pápának Bécsbe érkeztekor a város valamennyi harangjait meghúzathassa, azt felelé: *"Miért nem, hisz harangok képezik a papság tűzéségét."* Midón Kaunitz ellenezvén a Schelde-háborút, azt monda: A hollandok löni fognak! A császár pedig: *„Nem fognak!"* Később e szavakkal tévé jelentését a császárnak: *„Mint Felséged a mellékletekből bővebben meg érteni méltoztatik, a hollandok lötek."*

Fridrik egy törzstisztnek, ki egy a király vadaskertében meglőtt szarvasért száz tallért volt kénytelen fizetni, s a fejedelem kegyevesztésétől is tartott, folyamodványára e szavakat írta: *„Egyébiránt ez áron még több szarvas is szolgálatjára áll önnek"* — Az academiának e kérdést tűzvén ki a fejedelem: *Mért ad tisztább hangot a pohár, ha pezsgővel, mint ha burgundival töltik meg?* Sulzer tanár azt felelé: *Az académia tagjai csekély fizetések mellett nem képesek tenni ily költséges kísérleteket.* — Az ermelandi püspöktől elvévén jövedelme két harmadát, azt monda egy ízben neki a fejedelem: *Önnek palástja alatt talán én is beosonhatok a paradicsomba.* *„Nehezen — felele ez — mivel Felséged mód nélkül meg-*

nyírbálá palástomat.” — Neheztelvén József császár, hogy követül udvarához csak kapitányi ranggal bíró egyént küldje, midőn a küldött követ megbízó leveléből látá, hogy ez XXXIX R e u s s K ö s z t r i t z herceg, monda neki éles hangon: *Ön számozva van, mint a bécsi bérkocsisok.* „*Igen is* — felele ez — *ez családomnak a királyokkal közös sajátságai* — De L i g n e hercegnek narancs, gránát, babér és citrom fáit mutatván potzdami kerteben, monda: *Mennyi pénzemben vannak már e fák, és mily satnyák!* — *”Les lauriers Sire!* — jegyzé meg de Ligne — *et puis trop de Grenadiers mangent tout.*”¹⁾ De Ligne herceg finom élcei és bonmotjaival időszakot képeze.²⁾ Fér én ez császár hajdani nevelőjének H o c h e n w a r t grófnak, már mint sanct-pölleni püspöknek arczképét írószobájában tartván, egy ízben rámutatva kérdé Hochenwarttól: *Tudja e ön ki ez itt?* — *”A sanct-pölleni püspök* — felele ez — *Felséged után legjobbakaróm.*” — „*Nem jól tudja ön, ez a bécsi érsek és az én legjobbakaróm.*” Ekként nevezé ki őt bécsi érsekké a császár.

Udvaroknál képeztetik ki leginkább a bonmot; azért is ott, a diplomatikai testületeknél is becsben áll, és már némely követ megmenté finom jó bonmottal fejedelme és nemzete becsületét. — IV. Henrik hajdan a spanyol követnek monda: „*Én hadseregemmel Milánóban reggelizni, Romában misét hallgatni és Napol-*

¹⁾ A borostyánok, és aztán a sok gránátosok (gránátfák) mindent megemésztenek.

²⁾ Lásd e cikket: Élcz.

ban ebédelni fogok” — ”úgy tehát — felele a követ — még Siciliaba vecsernyézhetik is Felséged” Diplomatiában a francia nyelv használtatik, ez pedig bonmot-kra különösen alkalmas. Forradalom alatt midőn' a nép le akará rombolni egy aristocratának lakát, e bonmot-val menté meg őt valaki: *„Mit akartok cselekedni polgártársaim? lerombolni házát? azzal hitelezőit büntetnének; meglőni őt? Kár volna rá vesztegetni a lőport! gyermekeit? nem övéi! nejét? ez közbirtok!”*
— A nép elkaczagá magát, és nyugalmasan szét ősziek.

Néha egyetlen anekdotája vagy bonmotja jobban jellemzi és festi a nagy férfiút, mint az életírók minden mestersége, és már gyakran célhoz is vezet e némely szerencsés bonmot; például: Galiani, kit kellemes társalgásáért kézen horda az olaszvilág, XIV. Benecze pápának egy kis láva gyűjteménnyel kedveskedék e szavakkal: *„Változtasd részemre kenyérré e köveket szent atyám!”* és jövedelmes kanonoksággal változtatá azokat jóízű kenyérré a pápa.

Egy theologiai candidatus, ki jobban érthetett bonmot-khoz mint a theológiához, a kérdésre: *Quid est Fides, Spes, Charitas?* — azt felelé — *Fides: quod non vides — Spes: futura res — Charitas: in mundo raritas;* és ezzel megtevé szerencsését. Nem említem azon ismeretes bonmot, miszerint egy nevendék pap a püspök e kérdésére. Lehet e levessel keresztelni? — azt felelé: — *Oly levessel, minővel püspökök élnek, nem lehet: de olyannal minőt nekünk adnak a seminariumban bátran lehet mert — tiszta víz.”*

Bölcészek.

A bölcészek vagy is észművesek azon híres férfiak, kikről Cicero mondja — *Nihil tam absurde dicipolest, quod non dicatur ab aliquo philosophiorum* és Varro még keményebben: — *Nemo aegrotus somniat tam infundum quod non aliquis dicat philosophus.* — És ezek képezik a negyedik kart (facultas), kik ha nem ép fizetéses tanárok, erdei vadak módjára gondoskodhatnak élelmökről, miután sem a lelket, sem a testet, sem pedig az erszényt *ex professo* nem zsarolhatják, és még az élet mesterségét is csak ritkán értik.

Sok régi bölcészeknek az ép elmét is megzavaró szabályos balgatagságaik hasonlók az újabbkori bölcészek balgatagságaihoz, mivel ugyan nem magát a philosophiát, de önmagukat tevék nevetségessé. Ilyen például: az én és nem én; az eszményzet; az atomusok meg annyi forgatyúk, vagy örvények; *finomanyag*, és *molusok* rendszere; továbbá e kérdések vitatása: váljon oly embernek, kinek csak fél lelke volna, lehetne e egész gondolata? mi nyelven beszéltek az angyalok? — váljon a malacgot, melyet kötélén visznek vásárra, a kötél tartja-e, vagy a kéz? — A legújabb bölcészek egyike Herbert állítja, hogy a butának talán épen nincsen lelke, hanem csak tényező teste, minő a reteké, vagy káposztáé; —

e bölcsésznek köszönhetjük azon felfedezést, hogy a lélek testünkben az agy és a hátgerincz közt lakik, de innen a testbe sétákat is tehet.

Pithagorás a philosophiát lábtóhoz hasonlítja: *”Nem kell sem legalsó fokán megállanunk, — úgy mond — de nem is legmagasb és végső fokára jutni akarnunk”*. Pithagorás volt az első, ki magát nem bölcsnek, mint valamennyi, hanem szerényen csak bölcsesség kedvelőjének nevezé; — utódai megtarták ugyan e szerény nevezetet, de nem szerénységét.

A valódi bölcs imádva a természet alkotóját, szellemét, szívét képezni, és véletlenség-jelölte helyét jól betölteni igyekszik: felhagyva ott a kétkedéssel, hol az okok célra nem vezethetnek. A valódi bölcsesség oly okos önviseletben áll, miszerint kiki maga is boldog legyen, és másokat is boldogíthasson; azaz hogy józanúlj értelmesen, kellemesen és erényesen éljen, senkit se bántson, és a társaság hasznos tagja legyen.

A tudományos életbölcsesség annyira van az észhaladó (transcendentalis) szédelgéstől, mint E p i c u r t a n a a csupán testi philosophiától; amaz egyesíti, egyéni s rendezi elvekbe, mit az érzéki világ elválaszt a megzavara. Ily viszonyban igen is tudományok tudománya és bölcsesség a philosophia. — Csaplovics a metaphisicát cigány miatyánknak nevezé, melylyel holt napjáig elbibelődhetik, ki el nem tud menni rajta. Francia s Angolhonban, hol a tudósok többnyire világ-, ravaló emberek, az észhaladó kémlélések sohasem tévők meg szerencsájüket; ellenben német honban Kant, Fichte, Schelling, kik az eszmehiányt tudományos szavakba burkolni tudják, számos imádókra, és kö-

vetőkre találtak; és nem hasznosb leendett-e egy kis értekezés a marhadögről, a hernyók vagy más ártalmas férgek pusztításáról, némely vastag könyveiknél? kérdik a francziák.

Az emberek szerencsését egyesítve e három esz-közli: okos politika, vallás, és a philosophianak azon valódi neme, mely tisztítja a két elsőnek forrásait; mire azonban az iskolai philosophia oly kevéssé alkalmas, mint Csaplovics cigány miatyánkja, vagy Swedenborg nyolcz negyedret kötetből álló munkája: *De Arcanis coelestibus*. A cselokoskodók (Sophisták) komoly czáfolat helyett csak gúnyt érdemelnek; miként azon apa cselekvék épen az egyetemből megjött tudós fiával, midőn boszankodására, hogy csak három tojás jöve asztalára, fia ura megbizonyítja, hogy nem három.) hanem öt a tojás; mivel — úgymond — hol három van, kettő is van, kettő és három pedig öt; — az apa kivévén hármat, a képzelt kettőt reménydús bölcsész fiának hagyá.

Saját lelkünket sem ismerjük, és a világ szelleme az Isten, és a mindenség fölött akarunk okoskodni! hollott sem az isteni Plató, sem az istentelen Spinoza nem valának képesek meghatározni: váljon mi létezett e-lébb, tojás-é, vagy tyúk? Kantt bebizonyítja, hogy szint-úgy bolondot üznek az észből az eszmék, mintáz érzékiség és szenvedélyek; észre akará ugyan hozni az észet, de az emberi szellem kezdet óta legszívesebben kétes világban szállongott. Legnagyobb helytelenséget követett el Kant serege az igenleges (positiv) tudományok álmódott reformjával.

Minél többet eszmélkedik búvárkodva a bölcsész az emberiség felett, annál inkább veti meg azt, gögössé s

közönbössé válik; nem atya, sem testvér, nem polgár, sem ember, hanem — bölcész. Kik egyedül könyvekből ismerik a bölcseséget, és egyedül könyvek közt laknak, nem igazi bölcsek; mert bölcseségre egyedül a felvilágosodott emberész, öneszmélet, gyakorlati világlelet, és a történet tanulása vezérel. A valóságos bölcs nem szól előbb Isten, gondviselés és világról, míg jól nem ismeri a természetet; nem politikáról vagy törvényhozásról, ha nem ismeri a történetet, a társaságot^ és a dolgok folyamát.

Az anyaghitűség (materialismus) világosan lealacsonyító, miként francziahon szellemes férfiait is lealacsonyítá; ellenben az eszménykedés (idealismus) emeli az ember természetét, bár mennyire korlátolt legyen is az érzékfelettiekröli ismeretünk.

Csudálkozást és mély tiszteletet gerjesztöleg hat e két dolog az emberi kedélyre t. i. a csillagos ég felettünk, és az erény törvénye bennünk.

A csillagzat szemlélete, az emberkének álmodott fontosságát megsemmisíti, és eszébe juttatja, hogy nem egyéb kis pontocskánál a földön, mely ismét csak pontocska a mindenségben; — hogy csak arasznyi időt él és ismét összevegyül azon elemmel, melyből származék. Az erkölcsi elv érzete pedig felemeli az állatot az értelmiségre és az érzéki világtól független életbe helyzi. Tévedéstől egyedül a valódi philosophiai vegytan képes megóvni az embert, elválasztván t. i. a tapasztalgalatásl (empirismus) az észimádástól (rationalismus). Figyelemre s tiszteletre csak ily bölcészek méltók, és csak ily értelemben *Medicina animae* a philosophia.

Socrates égből hozá le a philosophiát; az újabb

korúak ismét vissza akarák röpitni. Socrates megvalla, hogy tulajdonképen mit sem tud; ellenben azok mindent, mindent tudnak és gúnyolják az életbölcseiséget, minek az ember legjobb hasznát veszi.

Dat Galenus opes, dat Justiniamis honores.
Sed genus et species, cogitur ire pedes.

Boszorkányok.

Az en dori boszorkányt, ki Sault elcsábítá, már a régiek is ismerték; úgy szinte a héber hitregét is A s módi gonosz lélekről, ki Sárának egymás után hét vőlegényét megölé, de kitől Tóbiás ima, három napi megtartóztatás, szívre tett halmáj, és angyala segítségével által megszabadult.

Lamiae, Strigae, és Sagae a régieknél, úgyzint a későbbkori boszorkányoknak is kedves foglalkozásút volt égi háborút, és különféle bajokat előidézni, báj-italokat készíteni, gyermekeket váltani, megbénítani a vőlegény bizonyos tagját, és azáltal megszomorítani a szép arát, láthatlanokká tenni magukat, és megjeleni rögtön távol vidéken. Rendesen seprőn, vasvilán, vagy lidérczen nyargaltak tánczvigalmakba a sz. Gellért-hegyére, hol különösen a fekete bakkecske czi-rógatásában gyönyörködtek. Mai boszorkányaink kényel-

mesebben nyargalnak férjeiken, bevárva magukhoz a bakkecskét. Különös, hogy a boszorkányságminden időben egyedül nők kiváltságának és előjogának tartalék.

A boszorkányok létezésének hite kétségtelenül pogány októl származik. Már a salicus törvény szól arról, hogy: *Stria quae hominem comederit* 8000 fillér bírsággal büntetessék; de a formás nyomozatok ellenök még csak a XV-ik században VII. Incze pápa bullájával 1484-ben kezdődtek, mely szerint a pápa Sprenger Jakabot és Institoris Henriket, nyomozó bírói hatalommal felruházva, ajándékozta a németeknek; ők készíték *Malleus maleficarum* cím alatt az eljárást szabályozó azon könyvet, mely az emberi esztelenség legborzasztóbb emlékei közé tartozik. E bajon a reformatio sem segített, sőt a protestánsoknak, jelesül Luther és Kálvinnak még több bajuk volt az ördögökkel és boszorkányokkal; mi nem csoda, miután maga a pápa is hitte. Minden, mi rosszul történt, az ördögnek tulajdonítaték, kinek többek közt dohány és búrót gyártáshoz is kellé értenie, mivel 1684-ben azt a papok közvetlen ördög mívének hirdetéék egyházi szószékeikről, erősen buzgólkodván ellene.

Az ördögöknek, mivel nem győzik rendes munkáikat, provisorius segéd kezekre lévén szükségök, a boszorkányokat alkalmazák, és egyúttal definitív ágyasaikká is tevék; ezeket tehát ki kellé pusztítani. E pusztítással legtöbb bajuk volt a németeknek; a 17-ik század közepe táján a bambergi püspök 600-at, a Würtzburgi pedig 900-at, köztök egy szegény histerika apácát, égettetett meg; és ép akkor Scotiában is így bántak egyszerre sok bűnössele, mindenütt azt hívén, hogy még

jót tettek szegényekkel, mivel szerintük csak ez által üdvözülhettek! Bajor honban égetés előtt még az universitást is meg szokta hallgatni a kegyes bíróság.

Honunkban sz. István király kormánya alatt a boszorkányokat vallási oktatás végett papokhoz küldöttek; másodízben rajtérve, izzó templomkulccsal vállukon mégis bélyegeztettek; harmadszorra megégetés végett bírói kézre adattak. Kálmán király alatt 1100-ban hozott azon törvény: *De Strigis quae non sunt, nulla questio fiat*; melyhez hasonló még akkor Európában nem volt, s bölcs elődeinknek méltán becsületökre válik, de később az említett pápai bulla ismét divatba hozá égetésüket, habár tövényeink közt sem ördög sem boszorkányoknak nyoma nincs, ha kiveszszük Verbóczi I. 58. hol ez mondatik: *Solent nonnulli bona amta saepe malitiosius pariter et cooperante diabolo exquisitis coloribus obligare.*

A horvátok már kipótolák municipalis statútumaikban 163.610. e hiányt és rendelik a boszorkányok elfogatását és büntetését. Szegeden 1728. jul. 23. hét boszorkányt, köztök egy testes nőt, ki bírói vizsgálat után csak másfél lat nehézségű volt, és egy bábát, ki 2000 gyermeket ördög nevében keresztelt légyen; továbbá hat bűnöst, köztök egy 82 éves aggot, ki az előtt városbírája volt, égettek meg három máglyán a Tisza partján.

A legeslegelső írott boszorkány-pert B a r t o l u s közli 1350-ből; honi és külföldi levéltárakban akár mennyi van,— miként tojás tojáshoz, úgy hasonlít valamennyi egymáshoz. Zemplin megyében különösen létezik egy 1703-ról, melyben egy 40 éves aggszűz arról

vádoltatva, hogy a boszorkányoknak a tokaji hegytetőn tartott fényes táncvigalmában szinte részt vőn, erősen tagadá hogy tánczolt; vallomásához a tollvivő megyei jegyző Keresztes Ferencz azon jegyzést írta: *hogy 40 éves szúzzal még az ördög sem tánczolhatott.*

Megfoghatlan, hogy egy bírónak sem juta soha eszébe, miszerint ha a boszorkány hip-hopjával ide-oda tudja vala magát varázsolni, és ha kéményen is kiszállhatott, sőt még kulcslyukon is át bújhatott volna, bizonyára mindenek előtt börtöne kulcslyukán bujandott át, és hip-hopját saját menekülésére használandotta. De a boszorkány-vallatónak rendes fizetése nem járván, csak minden elítélt egy egy boszorkány után 4 tallér,— ha nem lopok, nem élek! — szégyenére vált volna egyetlen egy boszorkányt is szabadon bocsátani; azért alkalmazák szarvas-okszerkezet gyanánt a vízpróbákat és kőpadokat.

Midőn honunkban már felhagytak véle, még német honban folyvást, sőt Glarusban még 1782-ben is, és így 37 évvel későbbben égettek boszorkányokat. Valóban, Weyers dr. Spee jesuita, s Tomasius tanár tiszteletére minden rút banya oszlopot emelhetne.

Most honunkban már csak a pór, különösebben az oláh és orosz pór hiszen boszorkányt, s jobbadán a bábák tartják fel az igézés és boszorkányság iránti hiedelmet; és az ól barmai körül történhető boszorkányságok elhárítására használják még ittott a fekete bakkecskét, mivel ez oly viszonyban áll a boszorkányokkal, mint delej a vassal.

Végre még a hóhérokat tartják ittott bűvös mestereknek. A 30 éves háborúban a passauai hóhér, jó fi-

zetésért összesodrott papirkákat osztta ki harcosok számára, ki azt lényeié, mentesíté magát a harci veszélytől, — de miután egykettő felbontatván csak e szavak valának bele írva: „*Gyáva gazember véd megadat*” — ezek is végkép elveszték hitelüket.

Bull.

Így nevezik a brittek azon beszédeket, melyek könnyedén és megfontolás nélkül ejtve, okszerűt mondani látszanak, holott magukban csak neveltséges képtelenségek; például: „*Kisded koromban igen szép gyermek valék, hanem mint mondja anyám, kicserélt egy cigány asszony.*” Ilyen azon két utas közti egyesség, kiknek csak egy lovuk volt: „*Ha én ülök a lovon, te gyalogolsz; ha pedig te gyalogolsz, én ülök a lóra*” Johnson pedig monda egykor: „*Ha kénytelen leendtettem mind eddig Scotiában lakni, már rég meghaltam volna.*”

Ilyetén mondatokat az angolok, scottok, vagy írek rovására költenek; miként 1825 előtt a bécsi-ek a magyarok rovására szokták volt árulni bizonyos élczés gondolataikat. Egy scotiai szobaleány szép költeményt olvasván asszonyának a napról, azon észrevé-

telt tévé: *hogya hold még is kedvesebb, mivel — úgy-
mond — setétben világít; ellenben világos nappal
könnyen nélkülözhetjük a napot. — „Óh! nevezetek
nekem — úgymond sopánkodva egy scott — oly
országot, hol meg nem hal az ember, azonnal oda
vándorlok és ott élem le napjaimat”* Egy wallisi tü-
zér pedig a londoni temetőben egy hangművésznek e
sírkő-felírását olvasván: *„Itt nyugosznak N. N. tete-
mei, lelke pedig ott mulat, hol még szebb harmóniák
környezik”* szinte magának is ily forma sírkő-felírást
készítetté még éltében: *„Itt nyugosznak N. N. tűzérnek
holt tetemei, lelke pedig ott mulat, hol még hatal-
masbb tűzijáték környezi”* A bőradó felett nagy vita
támadván, A. így szólott: *Mindenki áldozza fel utolsó
fillérét, hogy megmenthesse egyéb vagyonát.* B. meg-
jegyzé: *hogya bor-taxa leginkább a csupasz labúákat
fogja terhelni. Hiszen ok — monda — C-fából is ké-
szíthetik talpbőrüket.*

Az írek minden nyomoruk daczára víg kedélyű,
elmés, jó emberek, és felettébb kedvelik a túlmagasztos,
erélyes kifejezéseket; például remekül festett arczképről
azt mondják: *„Felséges! még az eredetnél is hasonlóbb!”*
Bizonyos ostrom alkalmával pedig: *„E helyet csak ak-
kor adandjuk át, ha mindnyájan már romjai alá te-
metve leszünk!”* A bull szó még bikát is jelentvén,
egy angolnak e kérdésére: miért csinálnak az írek
annyi bullt? ezt felelé az ír: *Nejeitektől kérdjé-
tek azt.*

Frankhonban Rippermont báró kapott híre
szórakozott illetén kérdéseivel: *„önnek nincsenek gyer-
mekei? nemde családi hiba ez? talán ön édes anyja-*

nak sem volt soha gyermeke? — Miért mászkáltak az angyalok fel s alá Jakab lábtóján, holott szárnyaik lévén repülhettek volna? Mivel akkor alkalmasint vedlettek. — Egy ízben panaszkodék: „Annyi bolha s bűdösféreg volt — úgymond — ágyamban, hogy egész éjjel állva valék kénytelen feküdni ágyamban.” A királytól pedig ajándéku kapván egy pár szép lovat hintostól: „Már addig el sem megyek ablakomból — így szóla örömében — míg magamat elkocsizni nem latom az ablak alatt.”

Czigányaink is mondanak elég bulit: *Jaj ne akaszsanok fel arczczal az országút felé, mert bizon meghalok szégyenletemben!*” és közéletben hányszor hallánk már ilyforma mondásokat is: *Bárcsak adna Isten már valahára vetéseinkre csendes meleg száraz esőt!*

Fiának helytelen cselekvésére mondván egy apa: *”Már én ezt nem merészlettem volna cselekedni édes apámnak” — „Ugyan derék ember is lehetett ám ő kelme,” — mond a fiú. „Semmirevaló, csak neked volna olyan derék édes apád, mint nekem volt!”*

Mindezekről jobbára áll a: *Si non e vere, e ben trovato*; néha pusztá ráfogások. Így ráfogákegy okos de különcz papra, hogy gyónószékében így szólítá meg gyónóját; *Nagyméltóságú főtisztelendő bűnös!* — Másra pedig, hogy háza ajtajára egy kisebb és mellette nagyobb lukat vágata; azt macskák, ezt ebek számára. Úgyszinte egy kolostori könyvtárnokra: hogy egy héber bibliát így ír be a lajstromba: *„Egy könyv, melynek eleje hátul van.”*

Néha ily furcsa tévedésekbe, még humor is vegyül. *„Mit tett értem az utóvilág, hogy én annyit áldozzam*

érette? Így szóla azon vagyonos úr, kitől nagyobb szerű alapítványtételt vártak; —; és egy oskolamester kérdezte: mi az „*opus posthumum?*” — *Oly munka,* — felele — *melyet valaki holta után írt.* — Ezen oskolamester igen jól értvén az értelmezéshez, különösen úgy értelmezé a sót: „*Oly fűszer, mely elrontja az ételt, ha benne — hiányzik.*” Ennél nem sokkal okosabb vala azon városi delnő, ki monda: *Már ma oly gyálázatos rossz idő van egész nap, hogy falura sem illenék be, azonban még az a rossz idő is jobb a semmi időnél.*”

Egy vadász embernek egypár borzkutyája lévén, kérdek tőle: „*miért van oly szerfelett kurta lábuk?*” hej! felelé ez: „*hajdan jó agár volt mind a kettő, de annyit nyulásztam velők, míg végre majd nem egészen el kopott a lábuk; már most csak borzra járok velők.*”

Csók.

A csók oly ványak ¹⁾ (dolgok) sorába tartozik, miket érezni igen, de értelmezni bajosan lehet. Eszünk iszunk és beszélünk a szájjal, de kaczagunk is, és csókolunk. Háromféle csókot ismertek a régiek: *b a s i a*, *oscula*, *svavia*, a rokon és baráti, a tisztelet, és szerelem csókját; ez utóbbik természettan-villanyossági kísérlet lévén, a csókolódzó olly természetbúvár, ki a külszinnel be nem érve, a vány fenekére jutni igyekszik. Már az ó szövetség és a legrégebb Hiob könyv is szentesíték a tisztelet csókját. Hajdan csókokat küldenek az isteneknek, és mivel néha szinte isteneknek tartattak a nagyok, térdeiket, lábukat, a papoknak pedig rendesen kezüket csókolák. A szolgallelkű keletiek még most is arcra borulva csókolják a nagyúr köntöse szélét, és azon helyen, melyen áll, a föld porát. Még néhány német császár is csókolgatá lábát, habár I. Miksa és V. Károly komolyan tiltakozának ellene, mi nagy becsüle-

¹⁾ E szót a Pesti Napló 1854. 134-ik számában indítványozá valaki, helyes philologiai okoskodással fejtegetve a deák *res*, és ebből származó szavak magyarosítását. A különben is kétértelmű *dolog* szót sehogysen lehetővén idomítani, hogy használhassuk a *reális*, *realitás*, *reálisai* s a t. kifejezésére: indítványozá a *vány* szót, és ha elfogathatnék, akkor lenne a *res=vány*, *reális*, *ványas*, *realitás* *ványiség* *reálisal* *ványasit* s a t.

tükre válik. Jelenleg már csak a romai pápák csókolatják lábukat, vagy mint modosítani szokták, a papucsukra hímzett keresztet. Legkevésbé vágyik erre IX. P i u s pápa, sőt mint mondják, ellenére is van.

Kezdve a czártól, valamennyi orosz csókolja a pap kezét, midőn öt szentelt vízzel behinti, igazabban ömlesztli, mert előkelő főnek félmesszely is jut egyszerre belőle; és akkor a pap a czárnak és nagyhercegeknek viszont megcsókolja jobbukat. Ezt tévé Sándor és Miklós czár is Magyarországon keresztül utaztában minden falusi pópával, ki öt egyháza előtt várva megáldá. Átalán kedvelik a csókolódzást az oroszok minden alkalommal; különösen húsvétkor is csókkal és e szavakkal üdvözlik egymást még a hadseregnél is: „*Krisztus feltámadt!*” erre a felelet: „*Valósággal feltámadt*” és ismét egy csók. Szinte ezt kellett volna felelnie egy közvitéznek is tisztje illetén egélyes köszöntésére, azt monda töprenkedve zsidó létére: „*Megkövetem alásan nem merek én tisztetnek olyat mondani, mit bizonyosan nem tudok.*”

Ama római magas családból származott pápai testőr százados, ízletes egyenruhájában, ki Rudnay Sándor számára hozá Romából bíbornoki kis kerek fővegét, Esztergomban kezét csókola minden veresövesnek.

Nemrég hunyt el honunk egyik nagy tekintélyű fija, két megye örökös főispánja, kinek személye iránt oly patriarchális kegyelettel viseltetek a számos és vagyonos nemességgel díszlő két megye közönsége, miszerint tisztviselőik, alispántól kezdve, még 1820-ban is csókolák, vagy csókolni akarák jobbját; de ő rendesen elvoná azt, és ölelésével viszonzá a megtisztelést.

Napjainkban világi urak és nők legfeljebb még korosb püspököknek csókolják jobbukat. Világi embernek átalán szükséges, tapintattal bírnia a kezscókolásban is,) mert ez néha tisztelet, néha meghittség jele lehelvén, szintoly rősz néven vehetik levését mint elmulasztását.

Tiberius átalán tilalmazá az oscula quotidiana-kat, még pedig azért, mert ragályok idején, a kehelynek egyházbani közös használata ellen is buzogtak az orvosok. „*Os-culum dedit*” veszedelmes kétértelműség deákban. C a t o ellenzé, hogy a férj, leánya szeme láttára, megcsókolja nejét, mi ugyan igen természetes leendett, ha ezt francziaul mondja vala; mivel e mondat szorul szóra francziára fordítva: meg csókolá nejét = „*il a baise sa femme*” — egészen mást, és olyant jelent, mit csakugyan leánya szeme láttára nem teendene senki. A franczia megcsókolja neje kezét, de midőn őt magát csókolja, — *embrasser* — azaz „*megöleli*” szóval él; és ez minden esetre illemesb kifejezés a csóknak ama pajzán összehasonlításánál a ház csengőjével, melyet akkor húznak meg, ha azt kívánják hogy megnyíljék az ajtó. — Franczia nevelőnök ez illemre oktatják fiatal nő növendékeiket: „*Ha tisztes úrnő meg akar csókolni, csak arczadkat nyújtsad oda csókra, és ha már megcsókolt kézscókkal viszonzod irántadi kegyét*” — minek szokatlansága soknak visszatetszik. Francziáktól veszik szinte származásukat az illemcsókok, például érkezés, elmenet, fölkelés és legnyugváskor, vagy pedig köszönetül az éledeletért. E szokás először német udvaroknál utánoztatott, és innen ment át a közéletbe.

A már megemlített csók nemeihez tartoznak még az ünnepélyes hódolati kézcsókok; — hivatalos csók, melylyel például a fejedelem rendvitézeül, vagy a felszentelő püspök áldozárul, a dékán pedig academiái csókjával tudorrá avat fel valakit; — az engesztelő csókok; — továbbá a kémcsokok, annak megtudására: ivott e bort? úgy szinte az éjszakamerikai szabad államokban divatos törvényes biblia-csók, miszerint ha valaki azt állítja: „*Ez nekem száz dollárral adósom*” s erre eskü gyanánt megcsókolja a bibliát, és a dolog valódiságát megerősítő két tanú szinte ezt cselekszi, megítéli a bíró a követelt száz dollárt; — végre a békecsókja, melylyel szent Pál szokta volt rendesen befejezni leveleit; és az alázatcsókja, midőn fejedelmek vagy püspökök, lábmosás alkalmával nagy-csütörtökön mosás és csókolják a szegény aggok lábaikat, követve Krisztus példáját. Nem említjük a fertelmes Júdás-csókot. Két különböző nemű csók fűszerezi a férfi életet t. i. a nő-csók és a kan-csók.

A britt és hollandi bizonyos fertelem képzelete miatt, csaknem gyalázatnak tartja férfiak közt a csókolódzást; e helyett férfias szíves kézzszorítással jelentik örömüket, baráti érzetüket. Hála az égnek, hogy közéletben nálunk is mindinkább ritkul már e szokás, vesztegetni mindenkire, néha csaknem egészen idegenekre a rokon vagy baráti érzet e nyilvánítását.

Enyimnél gyakorlottabb és remekebb ecsetet ígérenyel a szerelem- vagyis a csók-csókjá.

Czímek

Mundus titulis titillatur. A császárok és királyok hármas: nagy, közép, és kisebb címet használnak és az elsőben még oly országok címeit is elősorolják, melyeket nem bírnak, és valósággal sohasem is bírtak. A chinai császár magát a menny szentséges fiának, és a föld egyedüli kormányzójának nevezi. Keleten a fejedelmek egyike a nap és hold rokona, királyok királya, valamennyi arany ura; — másik a fő ördöggel viaskodott 190 csorbájú pallos, és a teremtéssel egykorú pálmafa tulajdonosa, ki véka számra szedi be arany adóját; — harmadik az édes víz, lég és felhők ura, kinek egyik szeme naphoz, másik holdhoz hasonló, lehelete illatos mint benzoe, és mirha. Legnevezetesebb a birmanok királyának címe: *„A fehér elefánt és a föld valamennyi elefántjának ura, ki a királyok valamennyi X. tisztét teljesíti: jótéviségét — mindennapi imát — kegyelmességet — egyedül a tized beszédését — igazságot — harag nélküli büntetést — béketűrést követve a föld példáját mely hordja a teremtmények összeségét — eszélyes parancsnokok alkalmazását — jó tanács követését — és minden gőg mellőzését”* E jeles cím Európában is megérdemli a honfiúsítást.

Honi királyaink Árpád véreből Illustris Dominus Rex; második korszakban, Károly és Lajos királyok, Serenissimus címmel éltek. Mátyás volt az első király, kinek Pál pápa a *Majestas* címet adta; 1470-ben még egyedül V. Károlynak adaték, napjainkban minden királyt illeti; egyedül a török császár nem neveztetik így, hanem, magas portája után, diplomacice Ő magasságának. Az angol királyok közt VIII. Henrik, ki Luther Márton ellen „*De septem Sacramentis*” írt munkájaért nyere a pápától a „*Defensor fidei*” címet, legelső élt *Majestas* címmel; és furcsa, hogy utódai, kik a katolika vallást kiűzék Angliából, ezen *defensor fidei* címet folyvást viselék. Victoriának minden aranyán látható a D. F.

Az északvidéki s tiroli, Istenét és fejedelmét Tevel szólítja; hol ugyan azután a király atyai kérdésére: „*Mit kívántok tőlem gyermekeim?*” néha furcsa őszinteséggel azt felelik; „*Atyánk, mi mit sem kívánunk tőled, csak te ne kívánnál tőlünk*”.

A legfőbb egyházi címek: a római pápáé *Sanctissime Papa*, vagy *Pater*, a bíbornokoké *Eminentissime Cardinalis*. I. Pál, a 95-dik pápa vala az első, ki a *Pontifex maximus* címet kezdé használni. Druszája V. Pál szépítvén Roma városát, és különösen sok pompás kutat készítetvén, a rómaiaktól *Pontifex maximus*nak neveztetek. Abibornokoknak VIII. Orbán pápa (1623-1644) adá az eminenciás címet

A patriarchák, érsekek, püspökök, apát vagy prépost, és legfőbb rendeletnél fogva néhány évtized óta a superinlendenséké is *Reverendissime*, egyedül arisztocratiai elemű honunkban neveztetik a püspök *Illustris-*

simusnak, hanem titkos tanácsos, mivel azt *Excellentissimus* cím illeti. Olasz- és francz honban a püspököt sőt érseket is — valamint rövideden a hercegeket is *Monsignor*, *Monseigneur*-vel szólítják. Büszke honi nyelvünk tulajdona, hogy a magyar a *Sacratissima Majestast* Felséges urának címézi.

Uralkodó házból származott hercegeket *Serenissimusnak*, fenségesnek, *k. Hochheit*, *Durchlaucht* — egyéb hercegeket *Celsissimusnak*, kegyelmes hercegnek, *fürstliche Gnaden*; a titkos tanácsnokokat *Excellentiasnak* címézik.

Oroszthonban minden tábornok rávágják e címre, miként a nagyvárosi polgár a német *von*-ra. Előkelő bécsi szabó vagy schuster mértéket sem igen vesz, ha így nem szólítattik.

Paduaban e sírköfelírás olvasható (1708) *Serenissimi Ferdinandi Caroli Gonzaga Ducis Mantuae etc. clementissima viscera*.

A német köznép azt hiszi, hogy az nem is lehet igazi *Excellenz*, ki excellens asztalt nem tart. Midőn egyszer a víg kedélyü *Batthyányi* bíbornok Pázmádon meglátogató özvegy *Kempelen* bárónét, kinek deli két leánya volt, tiszteletére fényes világítást készítete, hol e sorok valának olvashatók:

Ihre Excellenz macht Seiner Eminenz ein' tiefe Reverenz!

Und empfiehlte ihre zwei Lamperln

In Sr. Eminenz ihre Kramperln.

Egyidő óta a török basákat és követeket is excellenciázzák diplomacice. E címnek különös sajátsága, hogy nőkre, különösen főudvarmesternőkre is ruháztatik, kiknek férjeik nem titkos tanácsosok. E címet, melyet ugyan már *Cornelius Nepos* „*Vita excellentium Imperatorum*” munkájából ismerénk, középkorban la-

nárok, különösen orvosok viselek; és ezek meg is érdemlék, ha a felgyógyult nevezé őket így.

Rostopschin gróftól kérdé egy ízben a czár „Miért nem herczeg ön?” Annak, felele ez, a tél az oka, Felséges Uram!” Hogyhogy? „Édes atyámnak választására bizatván Petersburgban: a herczegi cím, vagy egy felettébb drága nyusztos bunda, mivel ép akkor kegyetlen szigorú tél volt, a drága bundát választá atyám.”

Valamint hajdan a romaiaknál Scipio *africanus*nak neveztetek, úgy nyerének Napóleon tábornokai herczegi címeket *in partibus*. Augerau *castiglioni* — Kellermann *valmyi* — Ney *elchingeni* és *moskwai*, — Oroszhonban szintúgy Dibitseh *Zabalkanszky* — Kutusow *Szmolenskoj* — Paskievits *Warschawszky* herczegi címet. E címeknek osztása is, nyerése is tagadhatlan nagyszerű.

Van érdem kitüntetés nélkül, de nincs kitüntetés némi érdem nélkül; miben természetesen sok függ a kitüntetett érdem minőségétől és fogalmától. Átalán, a kormányok szintúgy nyomják bélyegöket emberekre, mint a pénzekre, szabad teszések szerint határozván meg kelendőségüket; a világ pedig kénytelen mindkettőt forgalmuk, nem pedig belértékük szerint fogadni el. így áll ez a címekre nézve is. Van akármennyi tanácsnok, kilől tanácsot kérnek, és tud is adni; olyan is van elég, kiklől ugyan nem kérnek, de tudnának adni; de meg olyan is ám, kitől kértek, de nem tudott adni; sőt végre még olyan is, kitől ugyan nem kérnek, de ha kérnének, sem tudna adni.

Az érseki és püspöki címek *in partibus infide-*

lium, úgy szinte különösen honunkban a nagy számú préposti és apáti címek abban különböznek egyéb világi címektől: hogy püspök főveg és pálcza, arany kereszt és gyűrű, fényes öltöny és ily küljelek által is megkülönböztetvék; habár ezekről egy olasz pap azt monda, még pedig a bécsi nunciatúra tagja, *Sunt sicut genitalia in mudis, quae nullum producunt effectual*.

Egy vegyes polgári s katonai bizottmány tagjai Bécsben (1736-ban) nem akarának a zöld asztalhoz ülni, sőt az udvari bizottmány szét is oszlott, mielőtt dolgához fogott volna, mivel a tagok nem tudtak abban megegyezni, rangjához és címéhez képest ki hová üljön, minre VI. Károly külön kéziratával e szabályt adá: *Der Hofrath wird sein der jüngste General-Major; der Hof-Secretair der jüngste Obristlieutenant; der Hofconcipist der jüngste Major. Das übrige Gschmass kommt ohne dies nicht in Anbetracht. Carl m. p.*”

Honunkban a hajdani helytartótanács, nádor vagy cancellár hivatalos leveleikben használt címzéseivel legfeljebb csak a mágnások voltak, vagy lehettek megelégedve. Hajdan csak a királyi tanácsnokok és megyei alispánok, később táblabírák is éltek a *tekintetes nemes nemzeti és vitézlő* rövidke címmel; napjainkban a tekintetes vagy *Tens Úr!* címnél már alig van kissebb. A néhány év óta divatos *kegyed* és ön-nek tagadhalanul igen igen jó hasznát vesszük: de valamint Angolhonban ugyszinte hazánkban is a tapintat és modor, melyet valaki címzéseiben, és kivált úrnők címzésében tanúsít, társas míveltsége hévmérőjének tekinthető.

Angliában a királyi család, Canterburyi érsek és lordcancellártól kezdve lefelé a mesterember és nap-

számosig 62 címfokozat divatozik. Az érsek vagy püspök neje nem viseli férje, hanem saját családja nevét, és My Lady címmel tiszteltelik meg; de már a fiúk apjuk nevét viselik. Ki hinné hogy okos férfiú vagy nő az által, hogy igényé alóli kisebb címmel szólítják, elhangoltatik? és még is úgy van. *Mundus titulis titillatur!* Maria Theresia egészen meghódítá Pompadour nőt, midőn levelében őt *Ma Consine*-nek szólítá. Festetics György gróf hajdan mindenkinek egy fokozattal magasb címet szokván adni, egy kapitánynak czimezett főhadnagy megjegyzésére. „*Én nem kapitány vagyok kegyelmes herczeg! hanem főhadnagy*” — azt monda — „*De már rég megérdemlette volna, én azonban csak szegény gróf vagyok, kit nem illet a herczegi cím.*” — „*De már rég megérdemlette volna Excellenziad!*” monda neki viszont a főhadnagy is. Hiszen még vendéglőben is szívesebben, gyorsabban szolgál a pinczér annak, ki őt nyájasan főpinczérnek nevezi.

Még a francia s magyar forradalom férfiai is, Mirabeau, e szellemdús democratá, úgyszinte nálunk is néhány valaki, kegyetlenül lehordá cselédjeit, ha házon kívül grófnak, vagy méltóságos úrnak nevezék; a háznál pedig szinte lehordá, ha nem így szólíták meg. Világosan káprázlatá mind két Napóleon szemét a császári cím; az élőnek annyival is inkább, mivel Isten kegyelméből és a nép akaratából lelt azzá; és az első sz. Ilona szigetén kellemesebben létezik vala, ha a *Generális* címhez tudott volna szokni, visszaemlékezve, hogy akkor volt legnagyobb, midőn e címet viselé, de saját emberei itt is folyvást *Sire!*-el szólíták.

A sept. 25. 1852. elhunyt Wellington herczeg czíme következő volt: Wellesley Arthur, wellingtoni herczeg és marquis, Wellingtoni gróf, talaverai algróf, douroi marquis, Waterlooi s sciadaolrodrigui herczeg, első osztályú spanyol grand, vittoriai herczeg, torres-vedrasi marquis, rimierai gróf; a hannoverai Guelph, orosz sz. András, porosz fekete sas, spanyol arany gyapjas, dán elefánt, a két siciliai sz. Ferdinánd érdem, és a sz. Januarius, a bajor Miksa József, az osztrák Mária Theresia, a svéd kard, a francia sz. Lélek, a portugalli torony és kard, a piemonti Annonciade, és a németalföldi Vilmos rendek nagy keresztese; tábornagy a britl, osztrák, orosz, porosz, portugál, hannoveri, és németalföldi seregekben; tábornok-kapitány Spanyolországban; Victoria királyné ő felsége szárazföldi haderejének főparancsnoka; a testőr gránátosok ezredese; a karabélyos dandár főezredese; a Tower és a doveri vár constablere; az öt kikötő őre, cancellárja s admirálja; Hampshire s Tover-Hamlet lord-helytartója; az oxfordi egyetem cancellárja; a királyi katonai főiskola és a kir. katonai kórház biztosa, a Trinityhouse mestere; a skót hajós akadémia al-elnöke; a londoni királyi, s a charter-housei főiskola egyik kormányzója; a hunterian museum egyik igazgatója s a t. — *jam satis!*

Közéletben, tagadhatlan igen jó hasznát vesszük azon már csaknem százados divatnak, miszerint francziaul czímezzük kívülről leveleinket; nem tehetvén arról, hogy aztán néha furcsábbnál furcsább czímetű levelek iratnak; például egy fenyítőház igazgatójának; *A monsieur N. Inspecteur des filous de Sa Majesté;* fenyítő törvényszék ülnökének: *Conseiller des cri-*

mes des S. M. — Legfőbb törvényszéki elnöknek: *President du dernier jugement.* A vígkedélyű, derék, finom Schedius egyetemi tanár maga beszélé, hogy neki egy ízben postán ily felirású levele érkezett: „*A monzsurovi monzsnrovi Pan Schedinsovi Professorovi*” Sokat tanulhatunk e részben a francziáktól, kik kalapjuk, pálczájuk, és felsőruhájukkal czímeiket is az előszobában hagyva, egyedül mint társalgók lépnek a társaságba; úgy szinte francia nőktől is, kik férjeik nevét igen, de annak hivatali czímeit nem osztják. Mi nevetségesen hangzik a tábornokné, alezredesné, haditanácsnokné, elnök vagy ülnökne, tanácsnokné, titoknokné; hát még az udvari trombitásné, porkolábné, vagy írnokné asszonyom, sőt találkozott ki így írta magát alá: IV. *Francisco, cs. k. hivatalnok testvére*

II. Fridrik egy czímkóros tiszteletbeli tanácsnokot valóságos tiszteletbeli tanácsnokká, és szintoly kóros udvari trombitását titkos trombitásává nevezé.

A tanárok tanácsnoki, a tanítók rendes tanári, a mesterek pedig tanítói címre vágynak napjainkban, a zsidó korcsmáros szívesen nevezeti magát árendásnak; a szabó ruhakészítőnek; a szatócs kereskedőnek; a boltoslegény magát kereskedési segédnek, gazdáját pedig főnökének, a mesterlegény mesternek, a szemfényvesztő természetes bűvészet tanárának, a bakó pedig gyepmesternek. Romában oly büszkeséggel nevezi magát az olasz pápai szoba-seprőnek (scopatore) mint a hindu szolgálja a Nabob pipahordójának.

Hollandiában a disznó-herélő a világért sem fogna munkájához, ha őt máskép szólítanák, mint Operator

vagy Castrator Úr! Egy ilyen operator az egyetemben tanuló fiának szívesen megfizette sok adósságait, midőn kinyomatott tudorati értekezését (dissertatio inauguralis) édes apjának ily czímmel ajánlá: „*Rerum Westphalicarum indagatori sagacissimo.*”

Egy nem rég báróvá leli nyalka úri ember igen picziny lovon nyargalódván, azt monda róla egy elméncz: „*E lovacskat én még kutya korában ismertem, csak mióta báróvá lőn gazdája, visel paripa czímet.*”

La t i n o v i t s néhai helytartói tanácsnoknak, meghagyatván legfelsőbb helyről, hogy B. városa tanácsát Ő Felsége nevével királyi biztosi minéműségben keményen dorgálja meg: miután ünnepélyesen fogadtatva a varashoz teremében elfoglalá az elnöki széket, *con-Heuere ornnies intentiqne ora tenebant!* elkészülve a hosszú feddő beszédre. Ő pedig így szóla hozzájok deák nyelven: „*Nemde kigyelmetek e czímmel élnek: prudentes et circumspecti? de ez esetben sem pni-detiter semcircumspecte. hanem igen Stolidide cselekedtek kigyelmetek. és ez másszor meg ne történjék mert—ezzel oda hagyá a teremlet.*”

Hajdan a bécsi vámnál az érkezők neveit igen módos rendőri altiszt szokván följegyezni, midőn az érkezőnek czímét kérdé, s azt hallá, „*Én magam ura ragyok*” — rendesen azt szokta volt mondani: „*Ennél szebb czímet nem ismerek.*”

Dancoskodás. Trágárság.

A dancsos (cynikus) bölcsészek felekezete Anlist h en es. Diogenes, Monimus, Crates és Menippus, híven követve Socrates erkölcsanát magaselvök mellett: *Naturae convenienter vivere*, minden szemlélkedést (speculatio), mesterséget, illedelmet és külviseletet megvetének. Habár azon állatokból melylyek után nevezettek t. i. ebekből csaknem malaczokka váltak is, ne (éledjük, hogy az ő iskolájokból került ki a komoly (stoicus) bölcsészet. Nevethetjük ugyan őket, hogy megyeiének mindent mi szép; de ki a szemlélkedési bölcsészek balgalagságai fölött komolyan bős-zankodott tisztelni fogja ez ebeket, kik haszontalan ábrándok helyett erkölcsannal foglalkozának. Antigon király egy cynikusnak, ki tőle drachmát kért, azt monda: *királytól ez kevés; — Adjál hat talentumot — "cynikusnak ez nagyon sok."*

Az aljas bohózat egyik főágát képezi a dancsoskodás (Cynismus), mi nélkül bohós költészet sem igen képzelhető. Valamennyi valódi komikus, ha nem aljas, kissé dancsos volt. Az aesthelicus dancsoskodásnak három neme van: a nyers szerelmes (eroticus) — második a trágárság — harmadik, mely természe-

tes de oly nemtelen dolgokkal foglalkozik, melyeknek érintését az Hiedelem tiltja. Mi piszkos, az ugyan szép sohasem lehel, és minden, mi az erkölcsi gyöngédséget sérti, és azon finom fátyolt, melyet erkölcsi érzés a testi kéj éldelete körül szövött, szél lepi, undorító; — de a bohós élcz, mely a gyöngédtelen anyagot előadásában szépíti, nagy előjogokkal bír, és az el nem fojtott természet fölötté mindig kaczagni fog; mivel a dancsoskodók melegágyán néha legszebb virágok teremnek, ha azokat a szellem termeli, külön bűz nélkül.

Gyakran ép azok, kik gyöngédtelen cselekvéseket visznek véghez, szóbeszédben leggyöngédedebbek. Némely nő oly szabad könyvet, melyet társaságban többekkel maga is szidott, még azon estve meghozatá magának, és örömmel olvasá titkon szobájában, A finom dancsoskodás rézhez hasonló, melynek szabad légben rozsdája szép zöld színű; míg a régiek vastagabb dancsoskodása ólomhoz hasonlíta, mely megfeketedik, de fekete színe nem mérges, mint a zöld rézrozsdá. Egy nő hízelgve monda *Johnson*-nak: „*Igen szép, hogy ön szótárából valamennyi piszkos kifejezéseket kihagyá.*” — „*Ezt csak kutatásból tudhatja ön*” felele az őszinte britt. Bizonyos nők, kik németül és francziául beszélnek, sokért ki nem mondanák *Confutz* a nagy sinai bölcsész nevét, pedig ez ép olyan, mintha magyar nő vonakodnék kimondani a *Malespina di Fasdinovo* grófi család nevét.

Igen természetes dolgoknál a túlszemérem — fiatal szüzeket kivéve — jobbára csak szenvelgés (*affectatio*). Azonban a figefalevél sehol sincsen annyira helyén, mint *in puncto puncti*. Egy szemérmes nő

váló pert folytatva férje ellen, megkéré bíráit, hogy szabad légyen írnia, mit szemérme élőszóval megmondani tilt; — s író asztalhoz ülven, kezébe veszi az író tollat, és a nélkül hogy tentába mártaná, folyvást ír. „*Hiszen nincsen tanta a tollúban*” — monda a bírák egyike. „*Hiszen csak is abból áll az én egész panasom!*” felelé mosolyogva a nő — és megértették. Az érzéki kéjek mindennemű kifestése magában minden mívelt emberben undort, de a nyersben érzéki-séget gerjeszt. Cicero a trágárságot így értelmezi. *Illiberale, petulans, flagitiosum, obscoenum jocandi genus*, és igaza van. Valamennyi trágárság egy tengely körül forog, melyet a legrégebb allegória almában és kígyóban ábrázol; a pór pedig „*szegény ember pecsenyéjének*” és az élczes francia *des bijoux indiscrets*-nek nevezi.

Catullus, Propertius és Martialis nagy trágár hősök voltak, noha az utóbbik azt állítja: *Lasciva nobis pagina, vitae proba est.*

Ovidius finomabb, de épen azért vonzóbb és annál veszedelmesebb, habár ő is így szól:

Crede mihi, mores distant a carmine nostro;
Vita verecunda est, musa jocosa mihi.

Maga a bölcs Seneca is trágárkodik.

A csupaszság magában nem trágárság, egyedül a befödöttnek leleplezése teszi azzá. Napol királyság egyik zugában, Iserniában, a Priap isteni tisztelete, mint mondják, más nevezet alatt máig fenn áll. A görög vérből származó nem, sz. Cosimo napján azon tagot, melyet ott Cosimo nagy-lábujjának neveznek, viasz-

ból készítve, szokta áldozat képen bemutatni. A sorsával megelegedő nő viaszáldozatát e szóval mutatja be: *Ti ringrazio* (köszönöm); — a hajadon: *St. Cosimo, tale, quale*; — szerény szüzek pedig: *St. Cosimo, mi recommendo*.

Középkorban a nagyoknál oly becsben állott a trágárkodás, mint jelenleg nálunk a mívelt élcz; a csemegek és sütemények nevei és formái ugyanez anyagból készültek. Ki hinné, hogy erre anyagot szolgáltatnak a casuisták, mindenek felett Sanchez spanyol: „*De Sacramento Matrimonii*” Antverp. 1607, írt munkájával, melyre a pápai censor e szavakkal ír helybehagyását: „*Legi et perlegi maxima cum voluptate!*”. Greccourt († 1743), Frankhon Anacreonja, a rút trágárológiának tudora és tanára, örömezt trágárkodó földiéinél nagy hírre kapott. Kétségkül a francia nyelv sajátságos kifejezéseiben fekszik, hogy mi francziában koránsemfülsértő, mint például e kifejezés: „*bijoui ndiscret*” fordításban csaknem botrányossá lesz. Ez a sorsa Greccourt műveinek is fordításban. A francia nyelv a deáknak leánya lévén, e részben gyöngéd vonású édes anyjára ütött. A másik leánya (olasz) forróbb éghajlatot lakva, még inkább trágárkodik számtalan műveiben.

Miután az óriásnak is meg kell egyszer halnia, egy ily) a legrégebb és leghatalmasabb Priap családból származott érdemdús óriást ünnepélyes szertartással temettek francia országban, a hullát vállon vitte hat szomorodott nő, oldalához a becsületrend szalaga vala tűzve, környezve borostyánnal. Pompejiben nem rég házat ástak ki, melynek czímere egy kőből remekül kifaragott

öt lábnyi Priap, e felírással: “*Semper idem*”. Magyar nyelvünkben a trágárság jobbadán B. durból hangzik.

A dancsoskodás harmadik nemét képezi a testnek azon tiszteletes része járúlványaival, melynek még fejedelmek is ülést kínálnak; és melyet a közember gyakran búvóhelyül is ajánl, de még ki sem fogadta el az ajánlatot. Különös, hogy éppen a leggyöngédedebb modorú és beszédű finom francziák, urak is nők is. minden tartózkodás nélkül használják a *cul* szót, és azt különféle szólamaikban alkalmazzák: *Cul de verre; cul de lamp; cul de four; — il y va de tete et de cu; il montre le cul; il fait le cul de poule; cul de Paris; il demeure le cul parterre — ce sont deux culh dans une chemise!*

Omne trinum perfectum, nyílt fő, nyílt szív és nyílt alfél; mely utólsótól függ az első kettő, mivel ennek szorulása — kedvetlenséget, álmatlanságot, hypochondriát, örültséget idézhet elő. Azért, kinek nagy úrral reggeli órákban, kivált kegyelmétől függő ügye van, ha lehet, tudja meg előbb komornikjától, meg volt e már reggeli széke; mivel ezután, valószínűleg nyájasabb leend; — ez a természetben fekszik. Bizonyos tót falu lelkésze haldokolván, káplánja ráfogá, hogy ágya felett csüggő arany óráját néki ajándékozá, be híván betegágyához a tanúkat, nógatta a szegény haldoklót, hogy csak a *hogyinki* (órácska) szót mondja ki — mire a pap öszveszedvén végső erejét monda: *ho — ho — hocno*; és meghalt.

Accessorium sequitur suum principale; és így ennek az *accessoriuma* az a furcsa valami, mely a sötétséget kedveli, titkon cselekszik jót az emberrel, ha szabadon engedik szeszélyét és járását; de felettebb

káros és ártalmas, ha útját álljak és visszazavarják. A legfinomabb társaságnak egyik része bizonyára akaratlan is kacagni, vagy szinte neheztelni fog, ha ez magát hangosan emancipálja.¹⁾ Moslemek és zsidók szerencsétleneknek érzik magukat, ha ily hang lepi meg őket imájukban; az arabok azt, ki társaságban cselekszik ilyesmit, annyira becstelennek tartják, hogy kénytelen oda hagyni a vidéket. Ezeknek valóságos ellenlábasaik a dancsos régiek, szintúgy mint a mostani olaszok és francziák napjainkban.

Rákóczi Ferencz egy elmés kis huszárfiút tarta, kinek sokat engede néha. Midőn ez ura széke mögött állván ily hangot hallá, rögtön maga is hallata egyet; miért is boszus szemet vetvén rá a fejedelem, azt mondta a ficzkó: „*Felséges Uram! nem akarám lokaj nélkül bocsátani a levegőbe.*” Olaszokról mondják, hogy szabad könyöktől függ az, mit másoknak a jötevő természetűtől várniok kell; miről már sz. Ágoston is azt mondja (Civit. Dei 14. 24) *Nonnulli ab imo ita numerosos pro arbitrio sonitus edunt, ut cantare videntur.* Egy olasz bohóc, kit szinte hangázmesternek lehetne nevezni, vendéglőkben és kávéházakban sok pénzt kérése mesterségével; miszerint hóna alá dugott tenyerével utánoza hercegnőket, komornákat, apácákat, és parasztnőket, férfiakat, fiatalokat és öregeket, jellemezve minden rendet. És ki hinné, hogy ama komor

¹⁾ Egy törvényszéki előadó a nyilvános ülésben olvasás közben elszalasztottá a papyukját; mire őt az elnök hivatalosan megdorgálá, mondván: *Figyelmeztetem a tisztelt referendarius urat, hogy önnek van ugyan itt ülési joga, de szavazati joga nincsen.*

Angolhonban egy hűbéresnek abból állott hűbéri tiszte, hogy a király előtt új évkor megtenni tartozott „*unum saltum — unum ructorem — et unum bumbalum.*”

Bizonyos mezei gazdatiszt kis időre gyermekeihez küldte egy parasztot, hogy kissé vigyázna rájuk; visszatértekor kérdé tőle: miért oly mosolygó arcza? „*A kis úrficskák és kis asszonykáknak valami csekélységgel kedveskedtem, miben nagy örömük telt*” — „*No de minek okozott kend jó ember magának költséget! köszönöm édes atyámfia.*” Este meghallá gyermekeitől: hogy Kondor Bálint csak jó nagyot dur ...

A nagy természetben akár felső akár alsó szél tisztítja, — itt a felső is, alsó is rontja maga körül a léget, mint minden, mi bűzös. 1848-ban, midőn felettébb megromlék mindenfelé a lég, tüzetek ki azon jutalom kérdés: „*Melyek azon tárgyak, melyek Európában legnagyobb büzt terjesztettek*”? a jutalmat e német nyelven szerkezeti felelet nyeré el, mely az európai eseményeket időszámilag ekként szorozá elő: 1. *Der Abtritt Ludwig Philips.* 2. *Die Retirade Carlo Alberto's.* 3. *Die Umwaelzung des paebstlichen Stuhles.* 4. *Der Durchfall des teutschen Reichstages.* 5. *Das Aufgehen lassen Teutschlands in Preussen.* 6. *Die Haufen der Insurgenten.* 7. *Das Abführen der Honveds.* 8. *Das Übergeben von Komor n.* 9. *Der D... den wir von den Errungenschaf ten haben.*

A francia irodalom e részben sem maradt hátra: *L'art de péter 1776.* — *La crepitanie 1815.* (magyarul *ökröndologia*). — *Eloges du pet 1798.* — *Berthe ou la pet memorable 1807.* — És még egy

tudós társaság is: *La société des Franc péteurs*. Sz. Ewremond elfojtott sóhajtásnak nevezi; és ki ne egyeznék bele a Cepritomania szerzőjének magamagának készíttette sírkő-felírásába:

Un pet fin fut son premier plaisir
 Un pet aussi fut son dernier soupir.
 O vous, amis! qui lisez son histoire
 Donnes de grace ut pet á sa memoire!

Ki nem tudja, hogy azon orosz tengerész főtiszt, ki magára vévén azt, mit Erzsébet cselekvék, s ezért a császárné lábaihoz borula és bocsánatért esdeklék — másnap e szavakkal lőn hajóhad-parancsnokká nevezve:

„*Oly tengerész, ki kedvetlen szelet is oly ügyesen tud felhasználni, megérdemli hogy parancsnok legyen, mivelé önt ezennel kinevezem!*”

Luther Márton is igen jól értett a dancsoskodás minden nemeihez, mit úgy nevezett asztali beszédeivel eléggé tanúsíta; sokakat megtisztelt dancsos czímezéseivel és viszont meg is tiszteltetek többektől, de leginkább Páter Weiszlinger jesuitától, ki Luther asztali beszédeit elősorolva, egy hitszónokának feleletére hivatkozik, melyet az uralkodó száz herczeg asztalánál e kérdésre adott: *Mikor legolcsóbbak az olvasók? — Mikor a cseresznye s meggy érik; mert akkor út melletti árokban is elég található.* Piha!

Mint mindenben, úgy itt is sok függ a szoktatástól. Van ki már meg sem hajolhat a nélkül, hogy hangos jelét ne adja, hacsak csap nem fedi az ágyú torkolatát; mit egy tisztos úrnő is szokván rendesen alkalmazni, egyszer komornája, vétségből a kis csap helyett, kis csont sípocskát alkalmazza helyére tévedésből, melylyel őt

szokta volt hívni asszonya. Képzeljük minő zavarba ejté a szünet nélküli füttyülés a tisztos nőt!

Bizonyos nagyúrnak kínálkozván szolgálatába egy kengyelfutó, azt kérdé tőle amaz: tudsz e jól futni? — Igenis tudok. Erre a nagyúr felemelkedvén kissé székeről és hangot hallatván, — úgymond: *Fuss utána, utol éred-e?* A kengyelfutó kiszökvén az ajtón, s egy idő múlván visszatérve: „*Még az utca végén fogtam meg*” — úgymond — *itt van*” és visszaadá tulajdonosának, miért meg is lón fogadva.

Ist der Laut, der ihm entfuhr
Nicht auch Stimme der Natur?

D á n o k .

Dániát 1031 □ mérföldön 1,220,000 népessé-
gével a bécsi szerződés által (1815) megerősített bé-
kekötés politikai jelentéktelenségre kárhoztalá, s elsza-
kaszta tőle Norvégiát. 1000 lakos közül 489 földmí-
velő, 181 gyáros és mesterember, 114 napszámos,
38 nyugdíjas és tőkepénzes, 35 koldus, 35 kereske-
dő, 27 hajós és halász, 24 álladalmi szolga, 20 pap és
tanító, 4 tudós, tanuló, vagy művész, 3 katonatiszt, 8
altiszt vagy közkatona, 4 matróz, 9 bizonyos kereset
nélküli; egy pedig fogoly. 12 % millió tallér értékű ki-
vitelének fele gabonára, % vajra, % marhára % sajtra
esik, mihez még a kikészített bőrök és besózott halak
járulnak. Dániának 668 nagyobb, és 914 kisebb hajó-
ja; béke idején 30,000 öszvesen 58,500-ból álló had-
serege van.

A Dánok csak abban különböznek a németektől,
hogy nedves országuk őket hidegebbvérűekké teszi, és
szigeti állásuk őket tengerészeire és tengeri kereske-
delemre hajtja; és mivel nemzetet képeznek, jó kedé-
lyük mellett a hazaszeretet jobban hevíti keblüket; sző-
röstül bőröstül átadják magukat fejedelmüknek — és
dicséretökre szolgál, hogy ők hozák a szerencsen rab-

szolga-kereskedés megszüntetésére az első törvényt. Irodalmuk gazdag, habár sajtószabadságnak csak a neve van is meg náluk. Felettébb kedvelve a címeket és bókot, számos köztök a minden névvel nevezett tanácsnok; és a kereskedőnek legalább is Ágens címet kell bírnia, — mi a kormánynak szépen jövedelmez, miután még ez imádo is létezik köztök. Mint egy időben honunkban a protestánsok közt, úgyszinte e tisztán lutheránus országban is nagy divatban vannak az ó testamentomi kereszt-nevek, Mózsés, Ábrahám, Isák, Jónás, Nebukadnezar, Rebeka, Sára sat.

Dánia bírja a 25 fárói szigetecskéket, Islandiát és Grönlandiát, de ereje jobbra a Schlesvig-holsteini és Luxemburgi herczegségeken alapszik. Annyira meredek a fárói bazalt hegyek, hogy a lakosok, ha tengerre szállnak, köteleken bocsáttatnak le, és vonatnak fel. Nagyobb részt egyszerűen füstölt hússal, tejjel, hallal, és kásával élnek; régi éjszaki harcziás dalokkal, és schakk játékkal mulatják magukat, és e melleit aggkort érnek. Az éjszaki madarászok, kik a tengeri madarak tojásait, és a dunna-ludak pelyheit szedegetik, nyaktörőbb mesterséget űznek, mint a zerge-vadászok, vagy palaköfödők. A többi egész Dánia, vagy legalább a hajóhad harisnya-kötői, adójukat gyapjúval, tollúval és bőrökkel fizetik. Legkülönösb háziszserük a mécses, melyet akként készítenek, hogy a vészmadaraknak hátulról belsejeken keresztül egész orrukig mécsbélrt húznak; zsírok soká élteti a lángot.

A még hidegebb Island, ötvenezer lakóival, meleg forrásaival, tűzokadó hegyeivel, és jégmezeivel még érdekesebb. A földnépe az ott nagy mennyiségben ter-

mő h a l á p p a l (Lychen ishindicum) él, mit kenyér helyeit használva, tőle meghízik mint az iram- szarvas; természetnének ugyan burgonyát, répát és káposztát is, de szívesebben élvezik a tenger adományait, és telen a vajas ombolyt (Meergras) szintoly jó ízűen eszik, mint mi a savanyított káposztát.

A Grönlandiak szántóföldje a tenger, és annak gyümölcse a tengeri borjú (*Phoca vitulina*); húsát eledeül, zsíráját italul, húrját fonálul, bélét ablaknak és ingül, gyomrát hordóul, csontját vasúl, vérét levesül, bőrét köntös, takaró, és ágyúi használják; szakálszőre oly vastag, hogy fogvájónak lehet használni. Mi nekünk a juh, Arabnak a leve, Australiaiaknak a pálmafa, az nekik a tengeri borjú; azért is legnagyobb géniének azt tartják, ki legtöbbel bír fogni; ők az európai esquimók; szintolyan külsejük és nyelvök; ok képezik az átmenetet Európából Amerikába, sőt az átmenetet az emberről a jeges medvére. Bálbi őket Amerikához számítja. 800 év előtt e két honban nagyobb műveltség székel; ennek maradványai a hazai történetek, és a schakk játék kedvelése, és azon diák mondatok, melyekkel még a legcsekélyebb is élni szok: Salve Domine! Bona dies! Gratias, proficiat, Dominus lecum, vale. A gönczi törpéket hideg ellen a természet kövérséggel látla el; kipárolgásuk felettébb forró; kedélyük pedig a természet minden mostohasága mellett is vígabb, mint a keleti rabszolgáké, cziprusaik alatt.

Dániának négyszáznál több apró tavai vannak, mi kiessé leszi az országot. Csatornai közti legnevezetesebb szép zsilipjei és hídjainál fogva a Schlesvig-holsteini;

mely egybeköti az éjszaki és keleti tengereket. Fővárosa Kopenhagen, szép fekvése, szabályos építése, tudományos intézetei, és különösen 14 tudományos társulatairól nevezetes.

Dániának Ázsiában, Afrikában és Amerikában is vannak telepei, melyek öszvesen 21,315□ mfldre terjednek 2,200000 lélelkel.

Divat.

A divatot értelmezni bajos, mivel a divat magamából eredő szörnyeteg, mely mint Satum u s, saját gyermekét emésztí meg, mielőtt még jóformán megláthatnók, milyen leendett az a drágalátos rajkó.

E szörnyeteg Frankhomból származik; istenének Frivolite. főpapjának Capriccio a neve; temploma Paris, temetője pedig a zsibvásár; igazhitűek benne egyedül a francziák, a többi nemzetek csak convertiták. Ez istennőnek néha dancsos szeszélyei vannak; mit kedves színei: Caca Reine, Caca Dauphin, Merdd'oie, de kivált a divatárusoktól nagy falragaszokban hirdetni szokott ál-keblek és farok (cul de Paris) is eléggé bizonyítanak. Midőn egy pár évtized elölt férfiaknál, de kivált katonáknál divatban volt szerfelett magasra kitömní mellüket, — mit ugyan huszárjaink is utánozlak, — egy fiatalka kisasszony látván ily kitömnött mellű tisztikart, kérdé mamájától: *Mért viselik mamám e tiszt urak mellükön a Cul de Parist?*

A szépnem előtt a piperének szent fegyvere az öltözet, melyet harczosként csak akkor tesz le, midőn megadja magát; szentélye a szépség; és álladalmi ügyeiben legfontosabb országlár a szabó; osztály-főnökök a divatárusnő, és komorna.

Nők mivé volt a Lajosok udvaránál a divat, mely mint Colbert monda. Frankhon kincsbányájává vált. Egy gazdag hímzetű lyoni ruhának árán házat lehetne venni. A divat a férfiaknak néha sok mély sóhajukba, nőknek pedig álmukba kerül; gyakran felbontja a barátságot, és titkos epelázt forral. — Valamennyi testi bűnök fele a divat rovására Írandó. Találkozik oly piperés nő is, ki a férfit pőrére vetközteti, hogy maga amúgy divatszerűn öltözhessek.

Galotti Emília szerint a gyöngyök könyeket jelentenek; azért is arának nem illik gyöngyökkel ékeskednie; de megfordítva is áll, könyek gyöngyöket és egyéb divatcikkeket is jelentenek, melyeket t. i. a férj neje kívánatára megvásárlani vonakodik. A szerencsenők gyöngyök helyett párducz fogakat viselnek, minek eszméje férjeik és férfi rokonaik bátorságára mutat.

A régi görög szépek vernyeges-sárga hajukat arany-porral hintek be, mi előttünk nevetségesnek tetszik; pedig még nevetségesebb a tisztabúzából készített liszt-por. Ki e hajporzást (1593. Parisban) feltalálá, ha nem balga fő, de alkalmasint ősz, vagy veres hajú lehetett. Minő istentelen pazarlása volt ez ép a legbecsesebb liszt lángnak! készítették ugyan burgonyából is hajport, de nem volt benne köszönet, mivel mint mondják, lakókkal népesíté a főt.

Mily szerepet játszottak a magukban haszontalan,

nevetséges, és sok költséget okozott rőfös fodros parókák, melyek nélkül hajdan nagyot, jognudost, tanárt és református papot képzelni is alig lehet! Egy fodrász, boltja czímeréül tanulságul fa-ágról haján csüngő Absolon esetét festeté e szavakkal: «*Mért nem viselt parókát! úgy ez vele nem történendhetett.*»

Korunkban csak kopaszfejű férfi visel vendég-hajat; nem úgy a nők. Egy falusi plébános, ki egyházi felsőbb-sége kétrendbeli körlevelét hirtelen elvétele úgy olvasá, hogy csak ötven éves parókát, és egyedül csinos, barna, kerekded gazdasszonyt szabad tartania, monda: *”Hisz a gazdasszony fölött nem búsulok, de hol szerzek én szegény kopasz fejemre ötven-éves parókát!”*

Üstökös eleink nem viseltek parókát, hanem divat szerint hol csomóba köték üstöküket, hol oldalt fityegni hagyák. Így hagyák később honfiaink hátul egész 1807-dik fityegni a czoffot.

A forradalmak, többek közt, szőrrel bőrrel is foglalkoztak. A francia forradalom elnyírá a czoffokat, a magyar forradalom ellenben megnöveszté a szakálokat, és Bécsben a bajuszokat, melyeket már ismét békelábra kezdenek állítani, holott Maria Theresia idejében egyetlenegy magyar nagyúrnak sem volt bajusza. A szép magyar bajuszt nem bírják külföldön utánozni, különbözik ennek formája minden egyéb nemzetek bajuszától.

Napjainkban a pirosító már nem igen divatos, pedig annak is megvolt a maga jó oldala, mivel nem látzott meg a nőknön, midön imádójuk hízelgése, néha talán arczátlanságai felett elpirultak; a mindig változtatlan arcszínök, kellemes homályba helyezé érzelmüket.

Hajdan a delnők oly hatalmas tollas szalagos fövegeket és czipőiken oly magas sarkokat viseltek, hogy arczúcskájuk az egész alaknak csaknem közepére jutott, és a férfiak ily patagoniai nők mellett, csaknem törpéknek látszottak.

Mennyire különböznek a mostani divatos gyermekjátékok a régiekéitől! néha koros ember is elmulathatja magát ezekkel; és mennyivel ízletesebbek és czélszerűbbek a most divatban lévő öltözetek mindkét nembeli gyermekek számára.

A mi csupasz korunkban volt már ember, ki oly teli alabástrom kebel fölött sóhajgott, mely Parisban készült, és a vállalkozóbb szellemű Seladont kaczagásra bírta volna.

Egy magas delnő új komornát fogadván szolgálatába, s lefekvéskor eléhozatván véle az ezüst tálczát, s arra előbb hajfürtjeit, azután szegélyezett fogait, végre porcelánból készült egyik szemét tévé; ijedtében majd lerogyolt a fiatal komorna a mint ezt látá, s mert nem bírt a tálczával állóhelyéből mozdulni, kérdé grófnéja: *mire vársz még?*— „*Még a másik szemre*” felelé szegényke zavarodásában.

Ismeretes tréfa, miszerint egy estélyben a vígkedvű tréfás háziasszony oly piperőcz úrfival beszélgetve, ki német ízlésű nagy lábikrájával kevélykedék, elejti mintegy véletlenül gombostűkkel telt ezüst tálczúcskáját, s míg a földről a gombostűket szedegetek, a háziasszony az úrfi lábikrájába egy tuczat gombostul dugdos, mit az úrfi észre sem vőön, mivel — ki volt tömve.

A gyémánt ékszerek és brüsseli drága csipkék jóformán kimentek a divatból. Marie Antoinette

királynénak csipkéit nyolcz millió frankra becsülék! Kimentek továbbá divatból a tüsszenés utáni köszöntés, és ebéd után a vendégeknek, a háziúr vagy háziasszony általi megkövetése, és a „kedves egészségére” kívánás is. Remélhető, hogy a szükség nélküli fertelmes lorgnettirozás, kivált az úgynevezett félszemű *Monocle* is kimennek már valahára a divatból.

O curas hominum o quantum est in rebus inane!

Dohány és Burnót.

Miként Amerikát fölfedezőjéről igazabban Columbiának, úgy a dohányt igazabban Pane-ről kellene nevezni, mivel Pane Román spanyol szerzetes volt a legelső, ki e növényt, melyet St. Domingo őslakosai tabaknak neveztek, 1496. ott megismervén, Európába hozá. Tabago szigete e növénytől, nem pedig a növény a szigettől, vevé nevezetét. Nicot francia követ Lisabonban lelvén azt, magvát elküldé Parisba; innen van herbanicotiana deák nevezete.

Schwartner szerint honunkban az első pipára 1663. az érsekújvári táborban akadtak; már 1667. Gömörben, 1675. pedig Zemplinben megyei rendeletnél fogva tiltatott a dohányzás. Azon növény, mely most a kormányoknak milliókat jövedelmez, mindenféle üldözésre és tilalomra talált; még Erdélyben is a dohány-termesztőt 1689. jószág-elkobzással, a dohány-

zót pedig 200-300 forint birsággal büntette a törvény. Oroszthonban, hol a *drasticus* szereket jobban kedvelik, 1634. orr vesztéssel büntették a dohányzót. Bernben pedig a tíz parancsok hatodikát így hirdetek: „*Ne paráználkodjál és ne dohányozz*” VIII. Orbán 1624, később XII. Inc z e pápák egyházi átokkal sújták; míg végre 1740-ben Benedek pápa maga is megkedvelvén a dohányzást, megszünteti a tilalmat; és jelenleg, minden egyedárússág daczára, csak Európa 250 millió fontot emészt. A dohánynak is az a sora, mi azon angol kelméknek és árúknak, melyek Angliát sohasem látták: mennyi valódi virginiai, marylandi, havannai, és általán amerikai szivar készült szent-andrássi vagy roffi dohányból. Európában a dohánytermesztésben, mind mennyiségét mind minőségét tekintve, Magyarországnak van elsősége. Mielőtt 1850. az egyedárússág behozaték, 600,000 mázsát termesztett évenként, melyből osztrák gyáraknak $\frac{2}{6}$, külföldre $\frac{1}{6}$ adott el; $\frac{3}{6}$ pedig maga elemésztett, miután honunkban a dohány csaknem első szükségletű czikké vált a népnél. Füstölni a vitnyédil Sopronban, verpelétit, debróit Hevesben, ribait Nógrádban, v ékít Komáromban, glugováczil Aradban, pereszlényit, k ó spa l l a g i t, és fűzes-gyarmatit Honiban, ja n o s h a z i t Vasban, pálfalvit és faddit Tolnában, csestnekít, dulkánil Gömörben, rátkait Zemplinben, passabit, rakamazit Szabolcsban, szendrőit Borsodban legjobbnak tartják. Dohánykereskedők 4-6 féle vágott dohányt keverni, és isteni-vegylet (Götter-melange) czím alatt szokták volt árulni; most jobbadán csak a

rother, schwarzer 3 König, ungarischer, vagy türki-scher járja. Burnótnak a szabolcsi, torontáli és tolnai legalkalmasb. Még mielőtt Magyarhonba behozták az egyedárússág, az osztrák birodalomnak 16-17 millió p. forintot jövedelmezett. Termesztenek ugyan dohányt Gallicziában, Tirolban, Nürnberg, Hanau és Speyer vidékén is, de a hollandusok, hamburgiak és brémaiak legügyesb termesztők és gyártók.

Magában furcsa szokás a dohányzás, és burnótolás, de a szokás természeté válik; azért is sokan, kik megszokták, nélküle sem írni, sem olvasni, de még helyesen gondolkozni, a közember pedig dolgozni sem tud. Miként az iszákos keze reszked, míg pálinkát nem iszik, sok kész koplalni is, csak dohányozhassék. Keletiek általában legtöbbet szokván dohányoznia török követ Berlinben színházi páholyában is rágyújtott, mit elnéze ugyan a rendőrség, de midőn nem átallott földszínre le is pökni, figyelteté őt, hogy a magas porta képviselőt illedelmen túl terjeszti.

Igazi dohányos mihez sem fog, míg pipáját meg nem tölti, még óhajtvá várt levelét sem bontja fel, míg rá nem gyújtott. „*Mindent maga rendiben, de elébb a pipámat.*” Előőrsöt képező huszáraink rágyújtva orrboszantójukra, neki vágatnak az ellenségnek, úzik, és még égő pipával térnek vissza rendeltetési helyükre. Az igazi tengerész pipázva szok meghalni, elébb élet világa alszik ki, később pipája. Mint mondani szoktuk, hogy két vagy három puska lövésnyire van tőlünk, akként határozza meg a német alföldi a távolságot pipaszámra: „*Míg kettőt vagy harmat kiszívok, oda érek*”

A pipa legjobb társalkodó; pipázva lehet dolgozni,

gondolkodni, szórakozni, beszélni vagy hallgatni, csak nem melázva schakkozni, vagy nagy pénzben játszani, mivel e közben rendesen kialszik a pipa. Egyik orvos, ki az ugorka salátát maga nem eszi, azt állítja, hogy az ugorka saláta csak akkor nem ártalmas, ha levét kinyomva, vékony szeletekre vágva, megsózva, és paprikázva az ablakon kihajítják; — más orvos ellenben, ki maga is kedveli, pártolja, mivel úgymond: *ha ki nem nyomják levét*, (mi az emésztést elősegíti) *igen egészséges eledel*, így áll a dolog a dohányzással is. Ha igaz, hogy a dohányos kevés étellel, következőleg mértékletesen él, nem csoda ha nagy kort ér; azért is baj környezi az öreget, midőn már nem jól esik neki a pipa. Nőtlen urak büszkén tekintenek diadal jeleikre: nőkéz-hurkolta, kötötte vagy hímezte dohányzacskóikra, és szivartartóikra. István nádornak körútjában a Jászok többek közt egy pompás, ritka szépségű honi dohányzacskót ajándékoztak, melyet szemérmes nő igazi nevéen nevezni nem mer.

Annyi bizonyos, hogy nagy pipás, kivált a pökdőső, ritkán képes lakját csinosan tartani; azért is igen őszintén monda egyik előkelő, látogatójának „*Uram nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jőj, mert az bizony galád és bűzös*”.

Mondják, mióta Angolhonban alább hagytak a dohányzással ¹⁾, még inkább lábra kapott az öngyilkosság. Fél míveltségű népeknél a nők, sőt gyermekek is dohányoznak.

Néhány évtized előtt még számos tajtpipa gyűj-

¹⁾ melynek különösen Palmerston rendkívüli ellenzője.

teményeket lehete honunkban látni; az európai híru Nagy János metszete tajtpipáinak formáját külföldön sehol sem bírák utánozni; jelenleg jobbára csak szivarcsutórák vannak divatban.

Lichtenberg, a híres természet tudós és legelőkésebb német írók egyike, nem akara szellemdús férfit ismerni, ki dohányos lett légyen; de megczáfolja többek közt öt nagy Péter czár; földiéi közül pedig Klopstock és Kánt. — Csodálni nem lehet, hogy külföldön, hol az előkelőbbek mindenféle bűzös szerekkel páczolt amerikai vagy knasztert színek, — melyet egy időre árnyékszékében tartani és érlelni szoktak, — a nők ki nem állhatják a bűdös dohányfüstöt, mely sokkal bűdösebb a mi kapadohányunknál is. Ha már azelőtt is tartottak itt-ott vendégek számára különös dohányt, minők lesznek ott most a vendég-szivarok? Hivatlan vendégek számára készítvék azon talán úgynevezett vexir szivarok, melyek néhány szippantás után nagyot durrannak. Az egyedárusságnak talán csak az az egyedüli jó oldala, hogy a pipás nemesember nevezetet megszünteti, s talán a kormányt is ez bíráhozására!

„Kávédohány nélkül, étel só nélkül”, ezt tartja az arab, és jóformán a magyar dohányos úr is.

Gyűlöljön bár sok finnyás orr,
Édes pipám! tégedet,
Hű vitézed én, mindenkor
Pártul fogom ügyedet.
Te vagy életem kísérője,
Egészségem hévmérője,
S játszi bodor füstöddel
Búmat vígan úzöd el.

Ha egy úrfi pézsmán hízott
 Felfurtozott üres kép,
 Szűk elméjű, de elhízott
 Nagy gőgösen hozzam lép,
 Magát, javát fitogatja
 Drága időm elragadja:
 Fegyver léssen pipámból
 Kifüstölöm szobámból.

De ha jó egy lelkes magyar,
 Szívcsereére kész velem,
 Szembe nem méz, hátul nem mar
 Nyíltan leli kebelem';
 Sokat ugyan nem adhatok,
 Legfeljebb egy dalt mondhatok,
 De fel csapván jobbójával
 Megkínálom pipával

Némely szépek idegenhez
 Másképp nem idegenek,
 Csak a szegény pipafüsthoz
 Oly igen kegyetlenek;
 Pedig mennyi gazt táplálunk!
 Én úgy vélem, dohány nálunk,
 Bárki mit állítana,
 A legjobb indigena.

Kisfaludy Károly.

Mi katonának és parasztnak, mesterembernek, tudósnek és falusi nemesnek a pipa, az az udvaroncznak és delnőnek a burnót-szelencze, minek még két évtizeddel ezelőtt bizony csak tubák-pikszis volt az ő becsületes neve. Sok, ha elvinnék szelenczét, nem tudna mit mívelni ujjaival, mint ama szónok, ki végkép fenakadt beszédében, mivel tréfából kilopták titkon zsebéből azon madzagot, melyet beszéd közben ujjaira sódorgálni vala szokása.

A burnótnak régtől fogva mindig schwartz-g e l b,

azaz vagy fekete vagy sárga színe volt. A fekete bármi névvel nevezett burnótnak két főneme van: a savanyú, és úgynevezett neutral; az első többnyire Grand Cardinal, Doppel mops, Sanct-Omer, Sanct Vinzent, Gentleman Snuff nevezet alatt jelenik meg kereskedésben; szabályos savanyu izület csak hosszabb fekvés által nyerik.

Nagyobb divatban van a neutral párisi vagy francia rappé; a Virginie és Amersfort nevezet alatti; magában kifejlődő salmiak-szaga által orboszantóbb, és a főt nem fogja el annyira mint az elsők. Újabb vegytani vizsgálat után, legnagyobb ható erejű a nicotin, mi magában véve ugyan méreg (melylyel Beaucarmé gr. megölte sógorát) de gyártás, vagyis bizonyos mártalék vegyülete által elveszti nagy erejét. Az osztrák császári gyárakban készültek közül, szamatuk után megkülönböztetve legjobbaknak tartatnak: a galíciai, mely ha egy ideig rhu mos hordóban állott, albániaiinak neveztetik; a sanspareil, stiroli, és haimburgi.

Sárga burnótok közt a spanyol első rangúnak tartatik; honunkban a füzes-gyarmati s petrei legnagyobb hírűek, papoknak rendszeren legjobb sárga burnótuk van, melyet jobbadán eddig maguk készítenek.

Midőn hajdan Ambrus főherczeg primás Nyitra megye közgyűlésén részt vőn, és a katonallítás kérdése felelt nagy zaj támada; felkelt ülőhelyéről egy veres öves úri ember; azt hívén a főherczeg, hogy a dologhoz szólani kíváAn, bajosan ugyan, de még is csendet eszközle, Azonban tisztelettel oda nyújtá a főherczegnek arany burnót-szelenczéjét, s így szóla: „*Serenissime Archidux amim demisse praesentare e propria frabrica!*” mi-

re nagy kaczagás után a szőnyegen lévő tárgy csodakép jobb fordulatot vön.

Fejedelmek ajándékba leginkább arany burnót-szelenczét szoktak adni. Alig találkozik követ, ki legalább 6 arany szelenczével ne dicsekedhetnék. Én ugyan követ nem vagyok, de a sardiniai király nekem is kegyeskedék küldeni egyet, szép levél kíséretében, mely a fejedelmi ajándok becsét nem kevésbé emeli. II. Fridrik csak felettébb csekély belértékű szelenczét szokván ajándékozni, annak becsét e szavakkal pótolá: *L'amitié augmente le prix*".¹⁾ Az arany szelenczét burnót helyett aranyakkal szokták néha megtölteni. — Egy kormány sem osztja bőkezűbben ezeket, mint a britt. 1818-ban az alsóház előtt 22,500 font sterlinget hoztak számadásba burnót-szelenczékért, melyeket a világ minden részeiben osztta ki a kormány!

Százféle furcsábbnál furcsább modora van a szipákolásnak; sokan nagyúri módon föltartják orrukat és parancsoló állásban; mások letartják fejüket és akként szaglálnak, mint a „suchverloren uszkár!” Ezt követi zseb-kendő segélyével a trombitahang utánzása; kár hogy kiment divatból a szelencze tetejének kedélyes háromszori megkopogtatása, minek hallására gépileg vévé ki zsebjéből kiki szelenczét. Vannak, kik talán fukarságból maguk nem tartanak szelenczét, de örömet szipákolnak másébol, még akkor is, midőn nem hallanak koppantást; ilyennek monda egyszer Le Bievre: *Vous prenez du tabac? Oui monsieur — „Et moi, je l'achète”* ²⁾ Közhelyeken vendégek számára rendszeren

¹⁾ A barátság emeli becsét.

²⁾ Vészen ön burnótot? — Igenis — Én pedig vásárlom.

készen áll egy burnót szelencze. G. Széchenyi István ada egy ízléssel ezüsből készülttet a pesti nemzeti casinónak, melybe egy font burnót fér; ehez „*Örök időre gr. Desewffy ajánlja a burnótot.*” Gr. Desewffy Sámuel e szavai a részesülők szíveikbe, de a nagy ezüst szelenczére is, vésvék.

A szipákolással is sok idő telik. Egy angol látván, hogy a munkában álló kőműves kiveszi zsebéből burnót-szelenczéjét: felfogadott hogy míg elvégzi szipákolását és ismét munkájához fog, addig ő meg iszik egy egész palaczk pezsgőt — és megnyeré a fogadást.

Napóleon is erősen szipákolott, járkálva rendszeren bal markában tarta burnót-szelenczéjét; 1812-1815-ben belőle sok oly szippantatot vőn, minek egyedül francziában van „*pris de contenance*” nevezete.

Egy tisztos úri embertől burnót szippantatot kérvén közhelyen mellette álló gyanús külsejű szomszéda: azt felelé némi megvetéssel: *Nem élek burnóttal.* Míddőn már eltávozott, zsebébe nyúlt előveendő arany szelenczéjét, de szelencze helyett csak kártyát lele zsebében e felírással: „*Ki nem él burnóttal*» *annak burnót-szelenczére sinesen szüksége.*”

Sokan emlékeztetésül burnót-szelenczéjükbe papírkát szoktak tenni, így cselekvék azon szórakozott hidegvérű különcz is, ki megházasodván, azért tőn szelenczéjébe ily jegyet, nehogy elfelejtse, hogy megházasodék.

A szipákolónak a dohányos irányában az az előnye van, hogy bármily fényes társaságban vagy templomban is szipákolhat, és másoknak véle nincsen terhére; de ha a dohányosnak csinosságra szorgosan ügyelnie kell, még a szipákolónak is éber figyelemmel kell lennie, hogy

úgy ne járjon, mint azon úriember, kinek valaki kedvese számára nagy ügygyel bajjal készült kisdud festésű, még üveggel el nem látott saját arczképét mutatván, midőn ezt eredetijével összehasonlítaná, az orrából arra esett cseppet hirtelen letörlé kendőjével, de a törléssel elenyészteté az egész festést, tulajdonosának nem kevés boszankodására.

A nők rendszeren csak akkor kezdenek burnótozni, mikor már minden egyébből kikopnak.

E b e k .

Mindenütt, hol ember van, eb is van; faja annyiféle, mint az emberé; miként ember ember iránt, szintúgy éreznek ebek is rokon-vagy ellenszenvet emberek iránt; gyomruk, mint az emberé, mindent megemészt; boldog- és boldogtalannak egyaránt, sírjáig leghűségesebb kísérői; mit különösen a szerencsétlen Marie Antoinette királyné ebecskeje is tanúsíta, melyet mindenki ismert Parisban. Hűségüknek gyakran az a jutalma, mi az emberi hűségé jobbára lenni szokott. — Ki ne érzékenyülne el azon lovas utasnak történetén, ki elveszte úti tarisznyáját, mit kutyája észrevéven ugat, nyivog, a ló kantárszárára szökel, és gazdája mint megveszettet lelövi pisztolyával; aztán még egyszer visszanézvén hűséges uszkárára, akkor veszi csak észre, hogy nincs tarisznyája; visszanyargal, és ott leli vérében, tarisznyája fölött

kedves ebét, ki megnyalván még egyszer gazdája kezét — kiadá páráját!

Az eb háladosb mint az ember. Vénségére, 15-20 éves korában, szintúgy megtompulnak érzékei, és úgy megöszül mint az ember. Minden fajai nemcsak maguk közt, hanem farkassal, rókával és s h a k a l lal is párosulnak.

Vál-fajai: I. M é s z á r o s-e b, igen értelmes, mérész és húséges; ennél még nagyobb és sugárabb a dániai és angol faj (dogge); a vaddisznó-fürkész és a sertés-eb. II. A g á r: közönséges, borzas, ennél kisebb az olasz, bodor szőrű török, félig meztelen angol, és egészen csupasz egyiptomi; — valamennyi kevés értelmi tehetségű, csapodár, húségtelen, ravasz; szemük és hallásuk éles. III. B o l o g n i a i eb, hosszú és rövid selyemszőrű; — a máltai csak mókus nagyságú. IV. U s z k á r (Pudel), legértelmesebb, tanulékonyabb és húségesebb minden ebek közt; szaglása gyöngébb, mint más ebeké. V. V i s z l a, vagy vadász-eb. VI. B o r z-eb, egyenes vagy görbe lábbal. VII. P o m e r a n i (Spitz), fehér, verhenyes és rókaféle. VIII. S z e l i n d e k, M o l l o s s u s, nagy fejű óriási barmok, nyáluk mindig folyik, gazdájukat igen kedvelik, de kevés értelműek. A rómaiaknál közönséges barom, a spanyoloknál pedig még most is bikaharczokra használtatnak. — Ezek közt az úgynevezett M a s t i v e o r B a n d e D o g legerősebb, de csak rövid életű, szaporátlan, Nevezetesek e fajból: a borjú nagyságú, hosszú bodor, töbnyire barna szőrű sz.-bernát-hegyi-ebek, melyeket zivataros éj után az ottani jó szerzetesek szerteküldenek a havasokba, elszerencsétlenül utasok felkeresésére; — nyakukról pálinkával telt ko-

bak csügg. E fajt gróf Ma z z i n i keleti útjáról visszatertekor adá ajándékban e szerzeteseknek. Úgyszinte az úgynevezett újfundlandi hosszú, bojtos selyem, többnyire fekete szőrű, tetemes nagyságú, felettébb tanulmányos ebek, melyek a farkassal is megbirkóznak; — vízi vadászatra felettébb alkalmasok, mivel víz árja ellen is hatalmasan úsznak. E fajhoz tartozik a mopsz eb (fricador), a szelindek diminutivuma; kevés elevenséggel bírnak; egyesül bennök azon két tulajdon, melyeket a világban is rendesen együtt lelünk: ostobák és komorok, agg szüzek és matronák rendes örjei, kölcsönösen alkalmazván magukat szeszélyükhöz. IX. Juhász-eb, melyek közt a kormos szőrűek rendesen leggonoszabbak, marásuk kissé mérges, azért is nehezebben gyógyul.

A veszett-ebnek farka lekonyul és iszonyodik a víztől; —de ha egyedül ezek volnának bizonyos ismertető jelei a veszettségnek, úgy minden iszákos vén ember veszettnek tarthatja magát.

Eleink azt hívék, hogy nem vesz meg az eb, ha folyam nevéből nevezik; innen a Duna, Száva, Dráva, Tisza, Sió, Sajó s a t. nevezet. — Furcsa, midőn ebek nevei fölött oly hosszasan és komolyan tanácskoznak, mint valami keresztelő fölött. Nagy ebek néha nagy neveket viselnek, mint: Hector, Caesar, Cato, Melak, Trenk, Fox s a t.

Becsületükre válik az ebeknek, hogy egy bölcsészeti felekezet nem átallá magát rólok nevezni cynikusnak. Achilles ebek nevezé A g a m e m n o n t?, szintúgy, mint török a keresztényt, vagy angol a francziát és minden külföldit F r e n c h - Dog-nak.

A pásztor ebeire bízza nyáját; a birtokos udvarát és házal; a vak néha vezetését. — Egy vak koldust, kinek szeme különben tisztának látszott, hámbafogott hű ebe vezetgető zsinegen, megállásával értesítvén gazdáját, hogy valaki közelében van, kitől alamizsnát kérhet; — ha öreg nő ada alamizsnát, monda: „*Isten fizesse meg az ifjú úrnak!*” — ha férfi: „*az ifjú asszonynak!*” — Pajkosságból egy szabó-inaska elmelszé a zsineget, mire a vak felemelvén pálczáját, a gyerkőcz futni kezd, a vaknak hitt koldus pedig utána, míg végre sikerült a gyerkőczöt megczímpálnia.

Az eb a déli tengerszigetek lakóinak az, mi nekünk a sertés; a magas éjszak lakosainál, Obytól kezdve egész az éjszakamerikai főtengerig, vonó marhák helyett szolgálnék az ebek. A kamcsadálók megherélik, megkurtítják farkukat, mivel aztán jobban futnak, és ez különféle szórakozástól tartóztatja őket; mit mi ökreink és heréit lovainkon is tapasztalunk. Lovaknál jobban kedvelik az ebeket, mivel könnyebben átfutják a havasi mocsárt és hegyet, és beérik hallal, vagy épen csak halbelekkal, csontokkal és emberganéjjal. Az ebek lábaira rendszeren bőrharisnyákat öltenek. Az iparos alföldi német is dolgoztat, fujtat, kereket hajtat velők; angol tolvajok pedig orzásra oktatják őket.

Miként, sok embernek mégpedig nem épen legszebb szokása, hogy zenél hallva füttyörész; szintúgy némely eb vonítani kezd, sőt néha a hegedűvonót is ellopja, és ágy alá viszi. Miként az embereknek, úgy az ebeknek is különféle arczjátékaik vannak; — így furcsa azon rézre metszett rajz, mely egy buta kan mopsz-ebet ábrázol, midőn csodálkozva szemléli kölykeit, mikép lehettek

ezek pincserökké? bizonyos távolságban pedig, oldalt kifityegő nyelvvel neveti őt egy lator pincser kanocska.

Az ebek néha furcsa jelenetekkel idéznek elő; p. o. midőn valaki egy színésznek kölcsönözvén parókáját, uszkára ráismert a parókára, a színpadra szökéit, és lekapván a színésznek fejről a parókát, gazdájának aporlirozá. Egy vizsla pedig, Miklós-estéjén csodálkozva szemlélvén a piacon sok furcsábbnál furcsább áru-lás végett kiállított krampuszokat: egy ily rőfös krampusznak tulajdonosa akként enyelge a vizslával, hogy meghúzván zsineget, a kezében lévő virgással az ebre üte a krampusz; mire az eb neki szökvén, darabokra tépé az öt forintos krampuszt. Nagy vita támadván tehát az eb és széttépett krampusz gazdája közt, elő állta egy utczai gyerkőcz e szavakkal: „*Én tanú leszek arra, sőt hitemmel is bizonyítom, hogy ártatlan a vizsla, mivel a krampusz kezdte.* Mennyit ér oly uszkár, mely inas helyett bakon ülve a kocsis mellett, ugatásával jelenti, ha becsípett a kocsis;— vagy ki gazdája ágya mellett eloltja a világot, ha már elszunyadt gazdája!

III. Henrik király évenként ezereket költött honi ebecskékre, melyeket nyakába függesztett kosárkában horda, még templomban és audenciákon is; és II. Károly sohasem méne eb nélkül az álladalmi tanácsülésekre. Utódja Jakab, dühöngő vihar alkalmával kiáltá: „*Fiaim! mentsetek meg ebeimet és — Malboroughot!*” II. Fridrik folyvást 3-4 agarat tartta maga körül, ezek közül egyik kedvencz ebe, a többi pedig ennek mulató társai valának; kedvencz ebe folyvást mel-

lette feküdt még ágyában is, és eledelét rendesen királyi kezekből kapja; minden széket, pamlagot és nyugvókat összepiszkolják és rongyolják Biche és Alcmena nevű ebei; szinte véle élnek a történetben is, sírjaik a sanssoucii királyi palota sétadombján vannak; bús órájában magát is közējök akará temettetni a király. Midőn Alcmena ellenséges fogságából visszazökött, író asztalára ugorva első lábaival megölelé gazdáját; Biche pedig, midőn a fejedelem nagyon sokáig dolgozott gyertyavilágnál, két ízben is kivéve kezéből az írotollat. Fridrik példája megkedvelteté a nagyokkal is az ebeket.

I. Katalin azzal mente meg egy bűnöst, kire a czár felettébb boszus volt, hogy L i s e l l e kedves ebének nyakába köté folyamodványát, mire a czár kaczagva megadá ebe kedvéért a kegyelmet, melyet az emberiség nevében akaratosan megtagadott volt. Bécsben laktomkor uszkáromnak néha esti 10 óra után kinyitván a házmester a ház kapuját, árjegyzéket nyújta be, minden kinyílásért kétkét garast követelvén, melyeket uszkárom rendesen maga fizete meg, oda apportírozva neki a pénzt. Sok delnő szívesebben hordja ölében ebecskéjét, mint saját gyermekét, és nem bánja, ha selyem bútoraira, vagy épen zsebkendőjére gyümölcsfoltokat ejt ebecskéje. Czélszerű volna ily ölebecskéket megróni jó nagy adóval.

Még ebekre is kiterjed a divat: hol spicz, hol uszkár, hol agárka, hol pincser,— jelenleg még folyvást a hosszú selyemszőrű angol vagy dán vadász ebecskék divatosak. Gróf Illésháznak legnagyobb fajú Duna nevezetű kedves uszkára lévén, ebéd felett egy

ízben több elmés pohár-felköszöntések után, a vendégek egyike így szólott: „*E nagy férfiúnak ama nagy ebét, gazdájának öröme az úr Isten szinte éltesse.*” Hangos éljenzés közben a nagy Duna szolgálai poszturába állva, hangos csaholással köszöné meg az uraknak rólai megemlékezéseket.

Ha már Bécsben is 30,000 eb létezik, mennyi lehet még Stambulban! hol a gazdátlan ebek utcza közepén kölykeznek, és a járást is kissé veszélyeztetik. Tagadhatlan, hogy azon rendőrségi szabály, miszerint városokban és népes helyeken ebnek szájkosár nélkül nem szabad utczára jönnie, habár sok bajjal jár, és néha csak alig eszközölhető — még is igen czélszerű. „*Ép most dobolták ki*” hallám egy ízben mondani: „*hogy a kutyának be kell drótoztatni szájukat; hogy lesz már ez?*”

Azon sírkőfelirat, melyet valaki C l e r m o n gróf ebének készítette, igaz lehetett.

Ci git Citron, qui sans peut etre
Avail plus de sens, que son mailre. ¹⁾

De furcsa egy másik ebnek sírkőirata Bolognában:

Latrai a ladri, ed agli amatori taqui
Onde a messeri, e madonne piacqui. ²⁾

L i p s i u s ebecskéjének sírkőfelirata is helyes: *Sit tibi benignus frater Cerberus.* ³⁾ De még is legszebb, melyet K e l l e r m a n n készüllete hű ebének Niedernauban:

Als einst die Treue sich aus dieser Welt verloren
Hat sie zu ihrem Sitz des Hundes Herz erkoren. ¹⁾

¹⁾ Itt nyugszik Citron, ki tudta nélkül okosabb volt gazdájánál.

²⁾ Uगतám a tolvajt, és hallgatók ha kedvesek jövének, azért kedvelnek urak is, nők is.

³⁾ Legyen kegyes irániad Cerberus véred.

⁴⁾ Midőn hajdan kiköltözék a világból a hűség, székhelyét az eb szívét választá magának.

Éghajlat.

Az éghajlat avvagy légmérséklet, hegyek, tengerek, földművelés és uralkodó szelek által módosítva, embernek az, mi növénynek a föld. A boldog éghajlat legszebb fája is csepötté törpül az éjsark alatt; virágok elvesztik legszebb színöket; moh és zuzmó kúszik a földön, míg a déli részeken a pálma hatalmas toronyként égfelé nyújtódzik; a haraszt terepélyes fához hasonlít; a macska oroszlánná, tigrissé, a gyík pedig krokodillá óriásodik. Déli-Georgiában a pálmafának két nemét ismerik csak; Madagascarban közel ötezer félé. A fekete vagy barna szőrű déli állatok éjszakon fehéreké vagy szürkékké változnak, a szarvas marha elhányja szarvát, az eb nem ugat többé déli Amerikában s hangjával elveszti szőrét is; és a nápolyi nagy hintós-ló éjszakon scotiai lovacskává satnyul.

Az anya természet erre nézve is leginkább kedvez az embernek; mert ez mindenütt, aknában, legmagasabb havasokon, legforróbb és leghidegebb éghajlatban is megél és tenyészik. Szintúgy a sertés is.

Az éghajlat adja az embernek a fehér, fekete, sárgás, verősréz, vagy barna színt; az teszi ügyessé vagy restté, szellemes vagy szellemtelen teremtményné.

Már az év részeinek is nagy befolyásuk van a természet állati s egész oeconomiájára; miért ne legyen sokkal több befolyása az éghajlatnak. A délnek gazdag és szép természete, lakosait tunyábbakká, könnyelműebbekké és éledelek után sóvárgóbbakká teszi. Megengedjük, hogy az éghajlat még álladalmi formákra is hat. A gazdag terjedelmes országot monarchiára, kisebbet és szegényebbet democratiára teszi alkalmasabbá; valamint az ázsiai éghajlatnak világosan befolyása van a kényuralomra s rabszolgaságra.

Még a vallásra is van befolyása az éghajlatnak, mert melegebb országokban áhítatra hajlandóbb a lélek; sőt még a gyógyszerekre is, például: helvét gyomorhoz alkalmazott hánytató megölné a *hindut*, mint a gyöngé hölgyet, ki oly kevés eledellel él, mint kanári madárkája.

Ha az európaiak kelet-vagy nyugot-Indiába mennek, kevésbé lévén testük alkalmas a megkívántató kipárolgásra, míg meg nem ernityed, rendesen gyuladó lázba (*the Seasoning*), ellenben magas éjszokon a nagy hideg gátolván a kipárolgást, sülybe esnek. Az egyenlítő alatt, mint mondják, a holdnak is a gyöngé testekre különös hatása van; sugara főfájást okoz, szintúgy mint a napsugár. Tengerekkel határos országokban találtnak a legkorosabb emberek. A novemberi vastag ködöknek elhatározott befolyásuk van a brittek *öngyilkosságára*, s az eb-hév napjaiban Olaszthonban történik a legtöbb orgyilkosság; az állatok pedig minél inkább közelednek e vonalhoz, annál mérgeesebbek; azért az orvosnak, sőt talán még a törvényhozó- és bírónak is az éghajlatra különösen szükség figyelnie. *Na-*

poleon is eléggé érzé az éghajlat befolyását szent Ilona szigetén.

Még a nyelvre is van hatása az éghajlatnak; mert meleg légben kinyitjuk szájunkat, a nyelv magánhangzókat nyer, és ezekkel légyságot és kerekdedséget, mint például az olasz; ellenben hideg tartományokban, hol nem szívesen nyitja ki az ember a száját, ott hemzsegnek a mássalhangzók a nyelvben. Forróbb tartományokban a szenvedélyes véralkat, boszúvágy, nyúlászívűség és tunyaság iránti hajlam mindig előtűnök, miként szelíd éghajlati népeknél a mérséklet, jószívűség, szelidség, állhatatosság, vitézség, és ügyesség. A forró éghajlat a szerecsennek haját szőrré, és a juh szőrét hajjá változtatja; mintha a természet feleslegesnek tartaná ott gyapjút termelni, hol gyapot bőven terem. A francia forradalom fő időszakai, a *bastille* és *tuilleriak* ostroma, Jacobinusok győzelme és bukása, az 1830. forradalom, az év legforróbb részére esnek.

A hőség az embereket a legmagasztosb eszmékre, legnemesb ábrándokra és álmokképekre, de egyszersmind költészetre ékesszólásra, és a képzelő erő valamennyi művészeire is vezényli; ez szűli a nyugalmat, sorsábani megnyugvást, és a halál megvetését. A *hindu*, midőn az európaít tánczolni látja, dalolni és zenélni hallja, azt kérdi tőle; „*Nem tétethetnétek meg ezt szolgálótokkal?*” — A keletiek *fatuma* éghajlatból ered; az éghajlat nagy részben oka rabszolgaságuknak. Egyiptom iszapos Nil-völgye, minden egyiptomi bölcsesség daczára csak mélézőkat és dögvészt termelt: a *pharaók* alatt szintűgy, mint az *osmanok* alatt; és csak *lapponiak*, meg *szamojédok* hozhatták azt a törvényt, hogy

azon férfi, ki megöl egy medvét, egy egész hétig felmentetik házassági kötelessége teljesítésétől.

A hideg éghajlat általán kedvezőleg hat az erkölcsiségre, de ártalmasán a hideghez nem szokott ember jókedvűségére; minél ritkábban kaczag, és végre oly érzéketlenné lesz, hogy még a csiklandás sem fograjta. Orosz mondat szerint nem K u l u s o w tévé tönkre a francziákat, hanem m o r o z ó v (a fagy). Napóleonnól mondják, hogy még mielőtt megvereték, sem bírt soha kaczagni orosz éghajlat alatt, de kinek is lehetne kedve kaczagni ott, hol orrát és füleit veszélyezteti az ember; hol a pök is megfagy, még mi előtt földre potylyan; madarak megfagyva hullnak le a légből; a hús és halak órákig fölnek, míg fagyuk tökéletesen felenged; a szakái is paplanhoz fagy; és hol a kénesőt kalapácsolják! Szomorú tapasztalásból tudjuk, hogy télen hideg tartományokban legtöbb az öngyilkos. Oroszokban évenként körülbelül másfél ezerre megy az öngyilkosok száma. Az éjszak lakója meggondoló s iparos, de hideg és magába zárt; ellenlábasa minden képzemény és vidorságnak. Egy francia követtől, midőn Petersburgból visszatére, kérdé II. Frigyes: hány éves? — *Sire! ötven éves vagyok.* — „Hiszen hat év előtt is, midőn Petersburgba indult, már annyi éves volt ön.” — *Igenis, Sire!* — felele ez, — *de reménylem, hogy az úr isten e hat évet nem fogja nekem betudni koromba.*

Igaz ugyan, hogy ott sincsen az embernek sok kedve nevetésre, hol a légmérő árnyékban is 112-118 foknyi, és az üt-erek úgy lüktetnek, mint forró lázban, vagy szenvedélyben; hol viasz pecséték gyűj-

teményéről szó sem lehet; hol szántszándékkal kilyukasztják a kalapokat, hogy jobban járja a lég a főt; hol az égető szél a hullákat múmiákká szárasztja; és azon finom homok szemecskék, melyeket magával hord, minden ember szemét meggyulasztják.

Keletindiai szigeteken a hőség az Európait néhány hónapok múlva sápadttá, szikárrá és ernyedtté teszi; megfosztja minden vidámságától, és idő előtti halált hoz. B a tavi a az európainak sírja Ázsiában; miként Tamás szigete Afrika kikötőjén. Még oly országokban is, hol nyolcz fehér, és csak négy zöld hónapot ismernek, mint például Sibiriában, tűrhetlenebb a a hőség, mint a vonal alatt. Forró éghajlat leperzseli a természet virányait, az élet kiég, és a szerfeletti kipárolgás következtében ellomhúl a test, és a legszebb lelki tehetségek szunyádnak.

Egyedül a mérsékelt éghajlat kedvező az emberiség kiképezésére; és ugyan azért haladja felül az Európai a föld minden népeit szépségére, testi és ész erejére, erényére nézve. Csak a délnek egészséges legében, a legnemesb élőszerék bőségében leljük fel a mosolygó, szellemi, anda éldeleték eszményit; a dél termi a legvidorabb nevetőket; mert a mostoha természet az embert vidortalanná, és a társas élet örömei iránt is érzéketlenné teszi. A dél a megszűnés, rolhadás és örök éj eszméjét csak gyöngéden és tetszetős alakban érinti; ellenben az éjszak a képzeletet sírba szorítja; csak a boldog délen valósággal szép zöld a a zöld, és az ég valóban égszínű. Isten déli ege alatt maga a vallás is szelídebb; ily ég alatt monda Jézus a

bűnös Magdolnáról: „*Neki sok megbocsátatik, mert sokat szeretett.*”

A hegyi lakos átalán vidorabb, mint a rónaföld lakója, és különös, hogy egyedül a hegyek lakóit, kik többnyire szegényül és egyszerűen élnek, szokta meglepni távolban a honvágy; és sohasem azokat, kik gazdag termékeny vidéken lakva, pénzkeresettel foglalkoznak. Hegyes vidéken a természet egész pompájában tűnik fel; maga a tenger is magasztosb érzést gerjeszt, ha magasról szemléljük; hegyre mászik az ember, miként a gyermek székre, hogy közelebb lehetvén a végtelen anya ábrázatához, könnyebben megölelhesse piczinke karjaival.

Berge sind der Lieblingssilz der Musen,
Sind der Erde schönster Theil: — ihr Busen.

A szőlőműves vidorabb szokott lenni a földművesnél, habár az elsőt több rász év éri is; a szárazföld lakója pedig vidorabb a tengerésznél, kit az egyformaság, viharokkali küzdés, vészek és változó légmérséklet komorrá és közönyössé teszen minden iránt; habár ismét másrészt gyermekágyashoz hasonló, mert ha a veszély elmúlt, feledve nála is minden baj. Igazi tengerész tengeren születik, tengeren él és hal, és a tengerbe temettetik el.

Minden madár déli oldalra építi fészkrét, és minden finomabb létszerű emberben szinte meg van ez ösztön; mert ki nem tapasztalta annak kellemét, ha tavaszkor, őszkor, de kivált télen a déli nap lakószobája ablakára süt. Ablakból faluhelyen a mezőre vagy kertre kellemesb és felderítőbb a szép kitalás, mint az istálóra vagy trágyahalomra. Egy falusi víg kedélyü lelkész-

nek paplaka két ablakáról gyönyörű kilátása lévén a távolba, kérdé tőle püspöke: *mennyit jövedelmez plébániája?* „2280 pengő forintot” *Hogy hogy?* „*A szép kilátást ez ablakról 1000 ftba*” — *amazt szinte 1000 ftba számítom, a többit pedig készpénzül kapom.*”

Hogy is ne volna az emberre nagy befolyása és hatása az éghajlatnak, midőn még a nap részeinek is van? Reggel vidámabbak vagyunk mint estve, és rendszeren minden nyavalya estefelé súlyosodik; reggel hallásunk és látásunk élesebb; ki nagyot hall, délután még nehezebben érti meg a szót; és a vaknak tapintata délután nem oly finom, mint délelőtt. *Aurora musis amica* tagadhatlan, hogy a reggel gondolkozásra s komoly munkára legalkalmasb.

Minden genialis ember déli természetű. A hidegség pedig, emberben mint egész természetben, minden tenyészet gyilkosa.

Élcz.

E szó élcz (Witz) még alig éré el teljeskorúságát magyarban. Francziáknak máig sincsen erre saját szavuk, és habár az észet is élczel is, *e s p r i t* szóval fejezik ki, mégis sérelmesül hangzik e kérdésük: *Les Allemands ont — ils del'esprit?*¹⁾ A németek a *Witz* szót, a francziák pedig inkább magát a *vanyt* (dolgot) bírják.

Az élcz, vagyis a gazdag és ingerlékeny képzelő erő e gyümölcse egyik fő emeltyűje az életben annyira üdvös kaczagásnak. Tudás, bölcsesség, és észszel azonosíták az élczet a régiek; holott ez úgy viszonylik az észhez, mint só az ételhez, szépség az egészséghez, és külszin a valósághoz. Azonban mégis közel rokonok egymáshoz.

Német bölcsészek az élczet, lelki képességnek nevezik rejtett hasonlatok felfedezésére; az éles elme pedig szerintök a rejtett különbségeket leli fel. Az ész gyémánt, mely élczzel köszörülve kélségkívül fényesb ragyogású, de köszörülés nélkül is gyémánt marad. Az ész védő sisakunk, az élcz pedig ennek csupán színes

¹⁾ A németeknek van e élczük — eszük?

forgója, mely néha veszélyt is hozhat; az észnélküli élcz vitorlás hajó, mely egész erővel neki hajt a bérzeknek. Éles elme nélkül az élcz gyakran ál fénynyé, — élcz nélkül pedig az éles elme többször elménczkedéssé fajul. Az elmét megélesítheti a gyakorlat is, de az élcz természeti ajándék; azért is illetlennek tartják, magának élczet tulajdonítani. Liechtenberg az éles elmét nagyító, az élczet pedig kisebbítő üveghez hasonlítja; ezt szinte használják fölfedezésekre.

Az élcz egyedül szabad, gondnélküli hangulatban tenyészik, ha nyugalmas és szenvedélyektől meg nem zavart a kedély; de a búsongó szív előtt elnémul. Szép, de egyszersmind veszélyes adomány, ha a felsőbbség iránti tiszteletnél erősebb; mert az élczes emberek néha még a legveszélyesebb körülmények közt sem képesek elfojtani élczüket: *potius amicum, quam dictum perdere*, és néha csak igen későn okulnak saját kárukon.

A bécsi nép élczes ötleteivel nem kíméli sem istenét, sem fejedelmét, sem önmagát; és oly gyászos esetet képzelni is alig lehet, hogy arra rögtön számos és többnyire igen csípős élcz ne készüljön, melyek aztán nyíl-sebességgel terjednek el a városban; ámbár jobbára jellegük kissé trágár, és igen gyakran más nyelvre nem is fordítható szójátékok; például: A cserepező miUtán néhány cserép helyéből kibomlott, szerencsétlenül leesvén a császári lak magas födeléről, a bécsiek ez eseményről azt mondák: „*Das kommt von der Ziegellosigkeit, und schwachen Anhaengigkeit an das Kaiserhaus*” Az élczes fő bármi csekély tárgynak is aestheticus erőt kölcsönöz, és azt érdekessé tudja tenni, mi őt jó ízlésű emberek előtt vonzóvá teszi.

Nevezhetnök talán az élczel röviden és meglepő modorban előadott nem közönséges ötletnek is. Például mit az ember közönségesen így mond: „*Az ifjúság bujálkodásai rövidítik az életet*” — az élcz nyelvén talán így hangzanék: „*Az öregség zsarnok, ki a fiatal-kori bujálkodásokat mint felségsértést halállal bünteti.*” — „*A halál kit sem kímél*” ez mindennapi mondat; de mi érdekes alakban tűnik fel ez eszme Horácznál:

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres.

Mit Malisherbes talán még szebben francziában így mond:

Le pauvre en sa cabane, ou le chaume le couvre
Est sujet à ses lois
Ét la garde, qui veuille aux barrières du Louvre
N' en defend pas nos rois.

Napoleon így szóla Kleberhez Egyiptomban: „*Kleber tábornagy! ön nálam egy fővel magasabb; még egy hadifék elleni vétség — és nincs többé e különbség!* — Egy félszemű úri embernek véletlenségből kiszúratván ép szeme a vívó teremben, így szóla: „*Urak, jó éjszakát!*”

Az élcz só vagy fűszer gyanánt lévén használható, még koránsem genie, minek sokan nevezni szokták; mert a genie teremt, az élcz pedig csak lel. Franklin genie, Voltaire élcz. Az élcz a franczia pezsgő tulajdonaival bír; és e szállékony könnyű bájital ébreszti és élénkíti az élczet. Tapasztalat szerint az ítélő erő öregbedésével, és a jó kedv fogytával az élcz is fogy, vagy legalább kevésbé előtűnő ve lesz; de

azért mégis később vészen tőlünk búcsút öregségünkben, mint a genie emlékezet.

A spártaiak, Cátók, Senecák, Tacitusok, úgy szinte újabb korban L i c h t e n b e r g, sőt maga Kant is bizonyíták: miszerint a tudás erőteljes zivatar-felhői szinte sikerrel hullaták az élcz villanyos mennyköveit. Azonban az élcz Ámor-ként mindig elkényeztetett gyermek marad, mely az apa észszigorát nem túrve az ábránd anyához fut, ki szabályokról mit sem akar tudni.

A francziák élczesebbek más nemzeteknél; a nők pedig rendszeren élczesebbek, mint a férfiak; az élcz női sillogismus, mívelt delnő élcze előtt némely jeles ügyes fő (még annyival inkább a csupán tudós) is el némúl, miként nyírója keze közt a juh. Az újdonság ingere okozza, hogy az élcz villanyos első csapása legerősebb. Azonban, mint sok egyéb ványak, úgyaz élcz is feledés által nyer, és a valódi élczes munkákat többször is gyönyörrel lehet olvasni. Átalán oly könyv, mely másodszori elolvasásra nem érdemes, az egyszeri elolvasást is alig érdemli. Gratius úgy mond: *Aliud legunt pueri, aliud viri*, és bizonyára *aliud senes* és így kor változtával, érdekes sokoldalú könyvekben mindig új eszméket lel az olvasó.

Az élcz könnyen megérthető, rövid, és hegyes legyen. Ki vadászsza, gyakran meg is lövi. Társaságban mindenek előtt szükséges, jól tájékozni magát, hogy úgy ne járjon mint ama fiatal ember, ki szomszédjától kérdé: „*Amott ki az a majom arcú fiatal nő?* — „*Az nővérem* — „*Nem azt kérdem, hanem mellette a zöld selyem ruhást.*” — „*Az nőm.*” A felet-

több kellemes társalgása miatt közkedvességű G a l l i a n i finom élcze — úgymond S t u r c z — oly gúny volt, mely kit sem sérte, s oly könnyedén oda vetett dús ember-ismeret, mintha nem volna egyéb mindennapos házi észnél. Csak úgy lehet jól orgonázni, ha tiszta hangúak a sípok; így áll ez az élczczel is: hol tiszta a szív, ott az élesb hangú sipsorozalat a lágyabb hangúak mérséklik. Az élcznek, miként a jó lőpornak fel kell lobbannia a tenyérről, a nélkül hogy fekete pecsétet hagyjon maga után.

Élcz a szellem tűzijátéka; emlékezet és gyorsan észlelő szellem gyűjti hozzá a gyúlékony anyagokat, az ész feldolgozza azokat, és a vidor szeszély elsüti az öröm tiszteletére; de ha gonosz szeszély süti el, és rász szív kormányozza az egészet: akkor többnyire sír a nyugalom, erény és az ügygyel bajjal megszerzett jó hírnév. Már többeket veszély- sőt haláltól is megmente az élcz; például azon fiatal tarentinusokat is, kik P y r c h u s ellen sálra előtt hangosan szitkozódtak, e felelet menté meg: *„Ha több borunk leendett, megis öltünk volna.”* Néhány szellemdús szónak maga idején néha nagyobb hatása van, mint némely terjedelmes tudós értekezetnek; miként a választóvíz egyetlen csépje oly nyomot hagy az érczen, melyet a Duna egész árja sem eszközölhetne. *Der Geist blitzt.; der Fleiss sitzt; die Dummheit schwitzt.*

M e t a s t a s i o apát fogadván M. Theresiával két aranyban, hogy herczeget szürend, miután herczeg-nét szüle, azon írlapra, melybe a két aranyat burkolá, e verseket írta:

Io perdei! l' augusta figlia
 A pagar ma condannato.
 Ma se ver che a voi somiglia
 Tulto il mondo a guadagnato! ¹⁾

XIII. Lajos boszúsan tapasztalván egy tánczvilágban, hogy csaknem többet foglalkoztak Richelieu- mint saját személyével, kiléptekor a tánczteremből megkinálá Richelieut előre lépéssel; Richelieu azonban szövétneket ragad kezébe, és világít a királynak mondván: „*Csak így szabad nekem Felséged előtt lépdelnem.*”

1816-ban július 16-ára lévén jövendölve a világ végveszélye, ez élczés hirdetés deríté fel a csüggedt kedélyeket. „*A roppant előkészületek miatt nyolcz nappal továbbra elhalasztatik a nagy látmány előadása.*”

Van egy neme az élcznek, mely származására nézve kolostori élcznek neveztetetik; ez jobbára szó-játékból álló, s ennek már sz. Bernát is mestere volt, és még inkább *Pater Abraham a sancta Clara*. Mind-egyik maga nemében kitűnő kapacitás. Egy Pál estinába induló lovag, kincseit a kolostori főnöknek oly kéréssel adá át, hogy falba rakja; ²⁾ a prior velök a kolostor falait építteté, és így csakugyan falba raká azokat. II. Frigyes hajlandó lévén azon tőkét, mely alapítványul a rég elhunyt C l e v e hercezekért mondandó halotti misékre szolgált, más czélokra fordítani, kérdé a

¹⁾ veszíték! a fenséges herczegnő ítéle megfizetésre; de ha igaz, hogy anyjára hasonlít, az egész világ nyere.
²⁾ Vermauem.

guardiántól: *Mikoron lesznek már valahára véreim kikönyörögve? „Mihelyest iránta bizonyos tudósítást veszek” — felele ez — el nem mulasztandom gyorsfutár által bejelenteni Felsőgednek!*” Bonn városában egy barát monda: *„Képes volnék e város valamennyi szüzeit egy targonczán kihordani a városból”* Méltányos volt ezért valamennyi városi szépek neheztelése; de lecsilapodék boszújuk, midőn így folytatá: *„természetesen értve nem egyszerre, hanem egymás után,”* Ugyancsak II. Frigyesnek laka, midőn Sziléziában mulatott, kolostori templom tőszomszédságában lévén, a hajnali zsolozsmák néha felköltvén őt reggeli álmából, monda a guárdiánnak: *„Mivel az ordító mély hangokat annyira kedvelitek, majd én is küldök nektek Neustadtból egy pár mély hangú novitiust”* (szamarakat értett a neustadti méneséből) mire a guardian: *„Háladatos emlékezetül, egyik Frigyes, másik Vilmos nevet fog viselni.”*

Miként csalogányok a ligetben, ha többen találkoznak, versenyt hangicsálnak, úgy minél több élczes fő van együtt, annál jobban neki hevülnek, és valóban felettébb magas éldelet ilyesek társaságában mulatni; de ennél is nagyobb éldelet lehete II. Frigyes asztalánál hallgatni *V o l t a i r e*-t, kinek könnyű, ragyogó szelleme a tudás egész körét magába foglalá. Az új és szép formák, melyekbe élcze mindent ruházni tuda, hatalmasan hatottak korára, mondhatni egész Európára; azért néki sokan mindent megbocsátának, még felületességét is — csak egyet nem: — a kedély általános hiányát. A jó kedélyű élcz vidorságában oly kedves mint

a mókus: csak akkor harap, ha vastagon ingerkednek vele és mielőtt ezt cselekedne, elég soká mormol.

Némethonban, különösen Bécsben de Ligne herceget tárták a társadalmi finom élcz leggeniálisabb mesterének, kinek jelentékeny arcza, és feletébb kellemes hangú beszéde, s még az által is nagy előnye volt, hogy mint herczeg és tábornagy, az udvarnál és a birodalomban nagy tekintélylyel bírt. A németet is meglehetősen beszélé ugyan, de anyanyelve a franczia volt. Valaki túlságosan magasztalván előtte bizonyos álladalmi minisztert, azt monda neki: *Monsieur! vous êtes trompe, trompette, ou trompeur!*¹⁾ — Más miniszter ebédjénél figyelemmel szemlélvén egy ritka remek készületű arany asztali készületet (Service), melyet Napóleon-tól kapott ajándécul, a háziúr kérdésére: *Mit tartasz barátom erről?* felele: „*Service pour servi-ced*”²⁾ Midőn a bécs-neustadti csatornát építteté F e r e n z császár, egy ízben a csatorna körül találkozáván de Ligne-l: kérdé tőle: mit ítél e csatornáról? „*Felséges Uram! úgy hiszem — felele — sohasem lesz legendő vize.*” Történetesen ember fuladván a csatorna vizébe, ezt czáfolólag elbeszélé a császár de Ligne nek, mire ez úgymond: *Sire! (C'était un flateur*³⁾ — Midőn Buda-Pestet meglátogató, néhány napi ott mulatása után kérdek tőle: hogy tetszik neki ez iker-város? *Nem láttam még jól,* — úgymond — *mert valahányszor kinyitám szemeimet szemlélésükre,*

¹⁾ Ön vagy megcsalódott, vagy kürtölő, vagy csaló.

²⁾ Szolgálatért asztali készületet; francziában mindkettőnek egy nevezete van: — Service.

³⁾ Sire! ez hízelgő volt.

a porfelleg mind annyiszor újra felé horda azokat, és így kéntelen valék mind annyiszor behunyni; de, mennyire észre vehetem, Pest und Ofen leiden an Sand und Stein ¹⁾). Végrendeletében, mely már magában is felettébb kedélyes élcz, egy grófnénak hagyá kedves uszkar ebét: „*Mivel ő nekem az vala, mi én a szép grófnénak — híve!*” Midőn őt beteg ágyában meglátogató Sándor muszka czar, kérdé a fejedelemtől, meddig fog még Bécsben mulatni? — még egy hétig. — „*Úgy tehát nekem is leend szerencsém Felsőgednek nem mindennapi látványnyal — osztrák tábornagyi temetéssel kedveskedni.*” Csakugyan hatod napra valósággal meghalálózván, valamennyi akkor Bécsben lévő fejedelem kíséré ünnepélyes gyászmenetét, melyhez fogható még Bécs sohasem látott.

Megfogható oknál fogva a valódi finom élczet ügyes, sokat utazott és tapasztalt világfiáinál, diplomaták és udvaroknál leljük. Rosenkranz ifjú dán követőtől kérdvén Cromwell: *Van-e még a dán királynak honn több ily korán megért genieje? hisz önnek még alig van szakála.*” azt felelé: „*Szakálom mégis korosabb, mint önnek köztársaságai* A francia követ Mária Theresiának e kérdésére: „*Őn is legszebb nőnek tartja Bécsben A herezegnőt?*” ezt felelé: „*Még tegnap — magam is annak tartám.*” Chesterfield, kivel II. György szándékát közölvén a st. James parknak francia ízlésbei átalakítása és a nép elől elzáratására nézve, a fejedelem e kérdésére: mennyibe kerülhetne e terv kivitele? britt őszin-

¹⁾Buda-Pest kő- s homok hajban szenved.

tességgel felelé: „*Csak három koronába, Sire!*” ¹⁾ Ez élczes szó megmenté a st. James park szabadságát, és talán a három koronát is. II. J ó z s e f császár Madame Dubarrynak Versaillesben karját nyújtá; mire ez magát érdemetlennek vallván, J ó z s e f azt monda: „*A szépség királyné*” XVI. L a j o s t neje az asztalnál kenyér golyócskákkal hajgálván kérdé: „*Sire, mit cselekednék Felseged ha agyúból így lövöldöznének Felsegedre?*” „*Beszögezném az ágyút,*” lön a válasz. L o u v o i s hadügyminiszter XIV. L a j o s asztalánál Stuppa schweiczi tábornok jelenlétében monda: „*Ha kezünk közt volna minden arany és ezüst, mit e Frankhon már Helvetianak fizetett, az egész utat Baseltől Parisig dupla aranyokkal rakhatnák ki.*” „*Igen — felele S t u p p a, — és a Frankhonért ontott schweiczi vérrel csatornát készíthetnénk Paristól szinte Baselig.*”

A francziák átalán sok élczczel bírnak, tartva gazdag és szép nyelvök birtokában az élczet oly természetesnek, mint a szólás adományát. C r e b i l i o n kérdezte, melyiket tartja legjobb munkájának? felelé: „*Én csak azt tudom, melyik a legroszabb munkám*” és fiára mutata, az ismeretes sikamlós regények szerzőjére; — mire fiaura rögtön: „*És ép azért hiszik, hogy nem is ön készíté.*”

Egy fodrász, midőn a nemzeti gyűlés már megalakult, ezt írta boltja ajtajára: „*Én borotválom a pap-ságot, kívánságra megvakarom a nemességet, és mint hajfodrász, szolgállok a harmadik rendnek.*”

¹⁾így nevezik a koronás tallérokat is.

Különös neme az élczeknek *a zsidó élcz*, melynek jobbadán csak német nyelvben van becse. „*Te számár vagy*” monda a fiatal tüzes bíró egy zsidónak; mire ez: *Szebben hangzanék bíró uram „így maga számár.”* — „*Gazember néz ki szemedből is*” — „*Hát tükör az én szemem?*” — A körülállók zúgolódván egy zsugori ellen, mivel szegény embernek, ki őt a vízbe fullástól megmenté, 20 krajczárt ajándékozott; egy zsidó így szólott: „*Legjobban fogja tudni maga az úr, mennyit érő legyen.*”

Egy porosz ingerkedve kérdé az előtte ismeretlen, de tökéletes zsidó formájú Mendelsohntól: *Mivel kereskedel?* „*Mire önnek talán nagy szüksége lenne, de azért még sem veszi meg.*” *No hát mivel kereskedel?* „*Észszel.*” — Más alkalommal egy prókátor kérdé ugyancsak Mendelsohntól, ha már az atyaistenben hisznek a zsidók, miért nem adnak hitelt a fiúnak is? mire ez: „*Az atya örökké él, et viventis nulla suceessio*, azt mondja a törvény.” De egy szinte jelen volt keresztelt zsidó kalmár megjegyzé, hogy azért mégis lehet, sőt kell a fiúnak is hitelt adni, mivel a firma: *Atya, Fiú és Szent-lélek*.

Az élcz eszélyesség nélkül a legveszélyesebb csillagzat, mely alatt születhetik az ember. Egyedül azon előnye van, hogy bizonyos emberek nem könnyen merészlenek orra alatt paczkázni annak, kit élczesnek tartanak. De ha az ész frigyese az élcznek, — úgy az maga Salamon egész dicsőségében.

É l e l e m .

Az élelem vagy is életrend, melyhez étel, ital, és a régiek szerint még lég, mozgás, nyugalom, álm, és munka is számítatik: szellemi természetünk és testünk felelt egyaránt határoz. A naponként némelyeknél 24 órában egyszer, némelyeknél egész áldott nap beható élelmi szerek befolyását kiszámítani épen nem lehetne, ha a megszokás, mely mérget bevenni is tanít, ismét nem gyöngíténé azt, szintúgy mint az éghajlat. Húseledel sőt iramszarvasvér nélkül a gönczi törpék meg nem élhetnének, még akkor sem, ha kopár földjök bár mi növényeket teremne is, és forró éghajlatban az ember megrothadna növénytáp és hűvítő gyümölcs nélkül. Bölcs középutat követve, mi mindkettővel élünk.

Az egész természet országa szolgált az ember részére tápot, és úgy akará a természet, hogy lelkünk tokját naponként háromszor enyvezzük meg, hogy ősze ne roskadjon: miként tűzre fa kell, hogy melegítsen, és hamuvá ne váljék; mivé válik csakugyan végre a legjobban megnyvezett tok is. De a természet arról nem tehet, ha mértékletlenségünk miatt deák konyhára kell szorulnunk. Egyegy ember havanként több eledelt fogyaszt el, mint mennyit saját egész teste nyom. Az

ember első eledele alkalmasint gyümölcs lehetett; almával történt az első csábítás; később *Eris* arany almája gyulasztá a trójai hadat, és így *Alma volt* a legelső peres tárgy.

Gazdag és jó tápszerek mellett nemesbül az ember is, a barom is, és az étkek akként hatnak a leikre, miként megemésztett fű a tehén tejére. A pintyökének, ha csak kender maggal etetik, megfeketedik tolla; és üres gyomor mellett előbb szenved a lélek, mint a test.

Az anya- s még inkább a dajka-tejnek, bizonyára nagy befolyása van a csecsemő jövő erkölcsi jellemére, és a mi legkülönösebb, hogy köztapasztalat szerint, tejével a gyermek a dajkának nem erényeit, hanem erkölcsi hibáit szívja magába. Honunk egy előkelő nemes családjában 12 gyermek érvén nagykorúságot, midőn erről szó volt, a kételkedő családanya visszaemlékezvén gyermekei dajkáinak egyéni tulajdonaikra, tapasztalta: miszerint legidősb fiának és egyik leányának dajkája jellemtelen, tökéletlen, hazug, hűtlen, — két leányáé túlságosan érzékeny; — egy fiáé ismét iszákos; — és ismét másik leányáé különös fősvény paraszt nő volt, és így mindegyik gyermek dajkájának erkölcsi hibáit öröklé.

Napóleonnál is valósultnak tapasztalak azt, kinek Savari nevezetű dajkája még 80 éves korában is zsamokilag bánt Madame Letitiával, Napoleon édes anyjával; midőn Rómában házánál lakott, rettegé őt az egész háznép.

Hús előbb volt, mint kenyér; a legrégebb népek ebédé egyedül húsétkekből állott, miként a vadembereké és britteké; a régi nomádok valószínűleg az ál-

latok meleg vérét is itták, mint azt Éjszak-Amerikában a vademberek jelenleg is iszszák; nyersen evék a húst, miként jelenleg is sok népek úgy eszik; az egész keleti tenger körül a halakat is nyersen eszik, és e szavak: *Esquimaux* és *Samojede*, nyers-húsevőket jelentenek.

Az első kenyér.) melyet evének, volt az emberi-nem áldozása; habár deák közmondásként: *Aqua et panis, vita canis*. Azonban Európát kivéve, nem áll, hogy kenyérevő állat az ember; mert egyebütt szintoly ritkaság, és csemege a kenyér mint nálunk acassáva, banánok, rizs, és hajdan a burgonya. A kenyér feltalálásának köszönjük nemünk művelődését. Évszázadok múlhattak el, míg az ember a szembe nem tűnő búza növényre akadt, magvát megőrlé és tésztaává készítetté, és ismét más századok múlhattak, míg Ábrahám Sárája zsidó pasztával szolgált az angyaloknak. Amerika fölfedezésével csaknem nélkülözhetővé tévé a kenyeret lassanként a burgonya. Azóta többen szűkmellűségben (asthma) halnak el, kik talán éhen haltak volna meg; vagy úgy kitágulnak beleik, hogy alig jóllakathatók.

Minden burgonya egy egy liszt részlet, melyet a természet legolcsóbb zacskóba tömött; és e zacskót sülve vagy pírítva szinte jóízűen meg is eheti az ember; burgonya, hozzá kevés pálinka, a szegény ember kenyere és húsa; azértis az 1845-ben egész Európában feltűnt ragályos burgonya-betegség drágaságot, nyomort, és éhhalást idézett elő. És íme Walter Raleighnek, azon férfinak, ki e hasznos növényt Amerikából Európába hozá, 1581-ben vérpadon kellé meghalnia!

A hindunak, valószínűleg a föld legrégebb népei egyikének, főbb elesége a rizs; ez bizonyára régebbi eledel a kenyérnél, és kínálkozóbb a hajósok, vagy muszka katonák kétszer sültjüknél. A hindu egyedül vizet iszik, és általában oly mértékletesen él, hogy annyi-
val mint ő beéri, nálunk ember be nem érhetné, és épen azért ritkán beteg, folyvást egykedvű, vidám és szelíd, mint a természet fiai, kiket a kenyérfa vagy pálmafa táplál. Olaszhon egyik részében a gesztenye-puliszka ezereknek egyedüli tápláléka, és a francia hadi-foglyok Egyiptomban naponkénti tartásukra csak egyegy maroknyi pirított gabonát és 12 török szilvát kaptak; és mivel az ottani lakosok is rendszeren csak ennyivel élnek, a francziák is beérik ezzel, és megtarták mellette vidámságukat, jó kedvüket.

Gabona, árpa, zab, lencse, borsó, bab, köles képviselik a mérsékelt éghajlatot egész a hidegebbig; melegebb és forró égöv alatt terem a rizs, kukoricza, pelyhes-czirok (Holcus) és Maniok; és hol ezek hiányzanak, török szilva, szágo, cocos- és kenyérfa; magas éjszakra pedig bogycsok, halápok, és fa-héjak. Európai ízlés szerint legnemesb gyümölcsnek tartják a Kelet-Indiában és több szigeteken termő Mangustant; fája oly magas mint az almafa, íze jobb az ananásznál, és vegyülete a málna, cseresznye, szőlő és édes narancsnak. Humboldt tudósítása szerint Új-Spanyolhonban sokkal több figét termesztenek, mint gabonát vagy burgonyát; figefával beültetett egy hold föld ötven ember évi táplálatára elegendő.

Hús- és növény-eleség közt foglal helyet a tej. A lótej cholericusok, kecske- vagy juhtej sangvineusok,

szamártelj melancholikusok, a tehéntej pedig phlegmatikusok és valamennyiünk részére legalkalmasb.

A mocsár, lég, és széllyelszört tanyáikoni magánosság a hollandit és vestphalit, ki rendesen paszulylyal, igen korpás kenyérrel (pumpernikel-bon — pour-nikel), és pálinkával él, komolylyá és szomorúvá; — az erős ser, és élesztős-tészta eledel a bajort phlegmatikussá, szinte az erős ser és félig nyers hús a brittet melancholikussá, phlegmatikussá, s kegyetlenné teszi. A ser folyó kenyér, és a pálinka dicsőült kenyér; de már maga az Üdvezítő monda: „*Nem egyedül kenyérrel él az ember — bort ide!*”. Serivók napjában 20 itczét is meg bírnak inni.

Leves étkek, baromfi, fehér kenyér, és vízzel vegyített bora francziát könnyűvé, nyájassá és vérmessé teszi; valamint sajt, kolbász, fok-, és veres hagyma, retek és saláta az olaszt tüzessé és indulatossá, mint a zsidót. Angolhonban mielőtt a kakast harcra készítenékj fokhagymával etetik. Kétségkívül a kukoricza lisztből készült étkek tüzesítik annyira az olasz és oláh nőket. A tiszta jó bor valóságos panacea, és keleten bizonyára mi sem könnyíti annyira a döghalál terjedését, mint a borivás tilalma; de ott is megszűnt már e tilalom, kivált a hadseregnél.

Az európaiak többnyire hússal élnek, mi a nedvet olajosabbakká, a bőrt piszkosabbá, a test kipárolgását pedig rozszabbszagúvá teszi. Azért kevesebb hússal, több vízzel élő némely nőknek és gyermekeknek is savanyús szaguk van. Francziák, muszkák, és zsidóknak erősebb kipárolgásuk van, mint nekünk; halevők halszagúak; az olaszok pedig többnyire sajt vagy hagy-

ma szagúak. A szerencsen és vad emberek szagát már fertály óra távolságra meg lehet érezni, és e vademberek még távolabb is megérik szagát a spanyolnak.

Ivásra a vizet rendeli a természet. Sokan nem bírják felfogni a keletieket, kik annyira kedvelik a jó vizet; pedig miként minden érczes víznek, szintúgy minden kút-víznek is meg van a maga saját jellege. Forró éghajlatokban folyók, fris források vagy kutak, — hideg tartományokban pedig kandallók társítják össze az embereket. Hajdan kutak körül kötének szerelmet és barátságot, és *Rebeka* szert nem teendett *Isákra*, ha korsóját *Ábrahám* szolgája előtt meg nem hajtja, és tevéinek vizet nem merít vala. Ki városokban, például Bécsben kút, kivált csurgókút közelében lakott, módja volt sok olyast láthatni, mit egyebütt nem igen láthatott vagy hallhatott volna.

1664-dikben a kelet-indiai kereskedelmi társulat *II. Károlynak* ada ajándéku két font theát; most *Brittannia* maga többet megemészt évenként 25 millió fontnál; és még több baja van a embernek az theával *Hollandiában*. Az úgynevezett *Caravan* theát azért tartják jobbnak, mivel tengeren a thea sokat veszít ízéből és erejéből. A theának vetélytársa a kávé, és mindkettőnek az az eredménye, hogy mióta lábra kaptak, sokkal kevesebb ser és bor fogyasztatik, és ugyanazért nem ok nélkül nevezi a franczia a kávé *boisson intellectuelle*-nek ¹⁾. A kávéról a párisi *academiában* *Payen* tarta 1853-ban előadást, melyben azt mondja: a kávé tejjel vegyítve s czukrozva még

¹⁾Értelmiség italának.

egyszer oly tápláló, mint a marhahús-leves, és háromszorta táplálóbb a theánál.

A meleg italoknál sokkal ártalmasabbak az égettbor minden nemei, melyek szintúgy, mint keleten az ópium, az embereket kábákká s vadakká teszik. Edinburgban egyetlen egy serfőzőház az álladalomnak évenként 80 ezer font sterlinget fizett; és Barclay társaival, (kinek serfőzőháza 1851-ben különös nevezetességre kapott Európában) egy évben 300 ezer hordó sert főz. Mérséklettel használva, már a liqueurök nem annyira ártalmasok, mert a cukor bennök mindent jóvá tesz.

A keresztes vitézek hozák legelőször hozzánk a czukrot, melyet nádméznek nevezének. Oly tartományokban, hol nádméz terem, sohasem volt még dögghalál. Czukor az élet fűszere, és az anya természet e savát csaknem minden növénybe rejté; a bornak jósága is a szőlő czukoranyagától függ. A természet adott juharfát, mézet, czukor-répát, de az indiai nádméz még is valamennyi közt legédesb és legjobb ízű. Nádméztől még a szerencsétlen szerencsen is meghízik kevés hetek alatt, hulladékaival sertéseket és aprómarhát is hizlalnak. Mójával használva, igen egészséges, és vérhígító szer a czukor.

Chocolade ábrázolja a spanyolt; limonad a az olaszt; thea és puncs a brittel; thea magában a hollandit; bor a magyart; kávé a francziát; ser a scandinávot¹⁾; pálinka és méh-ser a lengyelt, és orosz; tej a helvetát; víz a keletit; lótej a tatárt;

¹⁾ Dán, norvég és svéd.

pálmanedv az ausztráliait; a c a savé gyökérből készült ital az amerikaiat; h a l z s í r pedig a grönlandit.

La moitié du monde ne sail comme l' autre vit! ¹⁾

A cigány a döglött malacot, vagy sült macskát oly jó ízűen eszi, mint az előkelőbb a lúdmáj-pástétomot vagy fáczánt; átalán pedig minden szárnyas állatok közt legjobban kedveli — a sertést. Nagyon éhen lehetett, ki legelső megevé a rákot. A déli tenger szigeteiben a sertés és baromfinál is szívesebben eszik az ebet, melyet egyedül növényeken hizlálnak.

Legfertelmesb a még Ausztráliában divatos emberhús-evés. A vademberek ellenségeiket nem szükségből, hanem boszúállásból falják fel; ízletesebbnek tartják a fehér, hogysen a fekete emberek húsát; nők és gyermekekét ízletesebbnek a férfiakénál és az angolokat szívesebben falják fel, mint a francziákat.

Csak evés és ivás tartja a testet és lelket együvé, és valamennyi fájdalom legnagyobbika, az éhség és szomj. Sok ember csak azért él, hogy egyék, igyék, és alugyék; azonban a valódi életbölcse ség a kéjek és vágyak mérsékletében áll; azért is testre nézve a mértéktartás az, mi lélekre nézve a magánosság, és visszavonultság.

¹⁾ Az emberek felerésze nem tudja, mint él másik fele.

Életbölcse ség.

Az életbölcse ség, mint már neve is mutatja, tiszta ismeret magasb értelemben; a régiek sarkalatos erénye: *prudencia*, erkölcsi vegytan is, mely a dolgoktól minden nem lényegest elválaszt, mit csupán a képzelődés tön hozzá. E tudomány lényeges részét képezi a kiszámítás: mennyire van állásunk, és vagyonunkhoz képest valósággal szükségünk? Korunk leginkább csak egyet nem bír felfogni, ős apáink legnagyobb erényét, s a megelégedés főeszközét — az egyszerűséget. Minden kitűnő férfiak hajdan és újabb korban, rendesen felette egyszerű férfiak valának. Marc Aurél, Antonin, Traján és Titus tól kezdve IV. Henrik, Mátyásunk, Rudolf, II. Fridrik és II. Józsefig.

Az egyesült éjszak-amerikai álladalmak elnöke Jefferson a washingtoni nagy államgyűlésre egyszerű öltönyben jelenvén meg, lovát maga köté a vas rácshoz. Mint Háy János köz vitéz beszéli, hogy az ő lovával is ezt tévé a császárné M. Theresia.

Két dolog teszi szerencsétlenekké az embereket, és elzárja az öröm elöl szíveiket: az t. i. hogy nem tudják mi kevés kell a megelégedéshez; és hogy önként teremtenek maguknak végnélküli szükségeket, és óhajtasokat.

— — — Mulfa pelonlibus
Desunt multa: bcnc est, cui Deus obtulit
Parca quod satis est manu.

„*Mindennapi kenyere*nket adjad nekünk így szól a negyedik könyörgés. Mi alatt azonban már Luther Márton is, nem csak ételt, italt, ruházatot, sarut, házat, udvart, szántóföldet, marhát, pénzt, jószágot, feleséget, magzatokat és cselédséget, jó felsőbbiséget, jó kormányt, és jó időt, békét, egészséget, fegyelmet, becsülést, jó barátokat, és hűséges szomszédokat értett: hanem az egyszerű könyörgésnek az ő „*und des gleichen*”-ével oly tág értelmet ada, mit csak légtelhetetlenebb szív kívánhat. Szerencse bírni mindent, mit óhajtunk, de még nagyobb szerencse többet nem óhajtani, mint a mit bírunk.

Ha van mit ennünk, innunk és szeretnünk,
Ha józan elménk, és testünk nem beteg,
Kívánhatunk-e, s lelhetünk-e több jót,
S adhatnak-e mást a királyi kincsek?

Naturae convenienter vivere; a természet kezéből hálaérzettel fogadni adományait, és azokat gyermekded érzelemmel használni; férfi erővel túrni (mihez a nők talán még jobban értenek), hol szükséges feledni, és nélkülözni tudni: — ez az egész életbölcse ség rövidléte. A természet legfőbb adománya a jó egészség; ezt követi a kedély nyugalma. Háborodjék fel a tenger, és a legszebb ég sem tükrözi magát felületén, csilapodjék a vihar, és minden csillag mosolyogva kandikál ki hullámaiból.

Ha olyant óhajtunk, mi valósággal nem létezik, mi nem áll arányban erőnkkel, vagy pedig oly óhajtásunk

teljesítését kívánjuk, mi másnak nem-teljesedését vonja szükségkép maga után, balgatag nyugtalanságba zavarjuk magunkat; mert nem tündér honban élünk, és a valóság ébereket, nem alvókat kíván. Kár, hogy csak az idő vezényel bennünket az ily életnézetekre, midőn már átlátni kezdjük, hogy nem kell mindent hinnünk, mit óhajtunk, semmi ígéretre sem számítnunk, míg azt teljesítve nem látjuk, és semmi pénzre, míg az zsebünkben nincsen. Kniggenek az emberekkel társalgásról írt híres munkája sokkal alantabb áll, mint Seneca vagy Pockels- Grácián; Knigge, meg több francziák munkái, nem annyira életbölcseiséget vagy eszélyességet, mint inkább furfangosságot tanítanak, mintha azt mondanák: Mai világban áltatnia kell, ki őszinte, módos embernek kíván tartatni.

A valódi életbölcseiség fia úgy szól az élet bajaihoz, mint a csizmadia dolgoztatójához, ha lábára szűk a csizma: „*Majd kitágul!*” ha pedig bő: „*Majd összemegy a nedvességben.*” Némelyik ugyanazt vitatja, hogy nem a csizma szűk, hanem a láb nagy; és hiúságból hajlandóbb az ember e mentséget fogadni el, hogy nem a csizma bő, hanem a láb kicsiny. De azért mégis jó, ha az embernek oly kívánata van, melyről hiszi, hogy teljese-dése tökéletesen boldogítandaná. A szerencse vadászat, vagy is inkább hajhászása, az életbölcseiség, és az ember legjobb részének lappangó gyilkosa; és rendesen ép a legjobboknak legkevesebbet kedvező a szerencse; a gyöngyök a tenger iszapjában maradnak, de a tajték te-tején úszkál, és igen jól van, hogy a közember leg-szerényebb kívánatiban. Így kért magának azon bajor, kinek három kérés engedtetek meg: először sok sert,

másodsor sok pénzt, és harmadszor még egy kevés sert.

Minden gyönyör czélja, az élet egyformaságának félbeszakasztása, és e czélt felettébb egyszerű, s olcsó módokon is elérhetjük. Az ember szívből örvendhet az évszakok és idő változatának, kedves eledel, vagy meleg szobának, jól bevégzett napi munka után a nyugalomnak, és kedves foglalkozásra ébredésnek; kinek hozzá módja, vagy még értelme is van, a zenének, s. a. t. Mennyi élvezetet nyújt nekem zongorám, mely hatodik éves koromtól mindig kísérőm volt.

A valódi örömet utó éldelet és vidorság, ellenben a kicsapongást levertség szokta követni. Minél függetlenebb boldogságunk másoktól, annál könnyebben eszközölhető; s erre leginkább az egyszerűség vezet. Az egyszerűséget többnyire nyugalom és béke követi; és valamennyien, kik nagy kort értek, egyszerű ildényű emberek valának.

Az elvonultságot egyéniségünkhez illő mérsékelt könnyű foglalkozással tartja W e b e r legkellemebb létezésnek e földön; ehhez tartozik még hivatási tisztünk betöltésének édes érzete; szerinte a tudományokban! búvárkodás lehetőségig függetlenné teszi az embert a világ és a sorstól, ön magával pedig megelégedetté; mert a szenvedélyek minden jellegét és örömeit, hátrányai nélkül érzi.

Kétszer kell az embernek keresni a magányt: fiatalágában, hogy tanulva szert tehessen oly gondolkodásmódra, mely az életben kiállja a próbát; — és ismét: elemedeit korában, mindennek átgondolására, mi már vele éltében történt. *Bene vixit, qui bene latuit.*

A magány, melyet önként választ magának a bölcs, hogy önmagával társalkodhassék⁵ eszméit kifejleszthesse és valamennyi századok szellemi kincseit élvezhesse, koránsem tesz mogorvává, ha szellemével az emberek közt marad; legfeljebb kissé ügyetlenné. Unalom őt nem gyötörheti, s így ismét örömmel és vidorán lép vissza a társaságba. De sokakat e két szélsőség távolít el a természet útjáról, t. i. a képzelő erőnek fényes, költői képek általi feltüzelése, és száraz szörszálhasogatások a philosophia tömkelegében.

Az elmélkedő oly éldelettel bír, mi a világ minden éldeleteit felülmúlja; de ez egyedül az elmélkedőnek titka. Betegség vagy szenvedésben minden óra évvé, jó könyvek közt pillanatokká válik; a jó könyv jó barátként felvidít bennünket azon korban is, midőn már kevésbé keressük az emberek társaságát, és szinte ők is kevésbé a mienket; és ha e munkácskám olvasóimnak csak egy boralt órájukat deritendi is fel: leróttam adóságomat, melylyel a könyvek és ezek rég elhunyt szerzőiknek tartózni véltem. Örömteljes reám nézve a gondolat, hogy midőn már rothadok, mások még velem vagy munkám felett kaczagni fognak.

„*Én mestered vagyok*” így szól emberhez a sors. „*De én nem vagyok rabszolgád*” felel az ember, és megkezdődik a harcz, hol egyik, hol másik győz, míg a harczost sír nyeli el. Életbölcseiséggel időnek előtte még ki sem bírt; de ez fához hasonló, melyet még az ifjúnak kell ültetnie s ápolnia, hogy az élet nagyobb felében gyümölcsét élvezhesse. Tűrhető létnél többet e földi élettől jogosan ki sem igényelhet; boldogok, kik keveset várnak, így kevesebbet is csalódnak; és bol-

doggá fejedelem sem lehel, ha lenmagadat nem boldogíthatod. Egyedül könyvekből merített életbölcseseg pedig ki nem állja a tűzpróbát.

Nincsen nagyobb áldás az emberi nemre nézve mint a paradicsom azon átka: „*Arczod verejtékével keresse kenyeredet.*” A munka és foglalkozás nélkülözhetién. Ezt a természet szükségessé, a polgári társaság kötelességgé, a megszokás pedig gyönyörré teszi.

Beschäftigung, die nie ermattet,
Die langsam schafft, doch nie zerstört,
Die zu dem Bau der Ewigkeiten
Zwar Sandkorn nur für Sandkorn reicht,
Doch von der grossen Schuld der Zeiten
Minuten, Tage, Jahre streicht.

Ordo est anima rerum. Miként földrengésben a delejtü irányt vesz, és nyugtalanul inog: szintoly nyugtalan inog a lélek, ha a háztartásban rendetlenség uralg; szünet nélkül hitelezőktől környezve maga a jellem is elsülyed; elveszítjük magunk és mások előtt is tiszteletünket, és végre kedvetlenségünk még más erkölcsi tévedésekre sőt arczátlanságra is kényszerit bennünket; nem jól érezzük magunkat honn; ki pedig saját lakában magát jobban nem érzi, mint bár hol egyebütt, könnyen valóságos ház-irtózatba esik, mely szint oly veszélyes, mint a víz-irtózat.

A józan takarékoság forrása a függetlenségnek, és csak független ember lehet boldog, habár a függetlenségnek számtalan fokozatai vannak; így például az, ki maga beretválik, függetlenebb mint az, kinek beretvársra van szüksége. E szó: „*megelégedés*” azt jelenti, hogy ugyan többet várnánk, hanem azzal is beérjük, mi nekünk jutott; azonban mit közös életben meg-

elégedésnek nevezünk, az az egyéniségtől függvén, felettébb viszonylagos. Annyi bizonyos, hogy az a boldog, ki sorsával megelégszik. Illésházy István kincstárában, drága ékszerek közt ily magyar felírástú krajczáros pohár tűnik soknak szemébe: „*Fekete kenyér — szabadság!*”

Azon öreg falusi papnak, ki ezt írta:

Beatus ille homo,
 Qui vivit sua domo,
 Habét bonam pacem,
 Ét sédet post fornacem,
 Laudat Deum trinum
 Ét bibit bonum vinum.

egészen más igényei valának mint *S e u m é n a k*
 ki így ír:

Meines Lebens Wunsch ist stiller Friede
 Guter Bücher eine kleine Zahl,
 Ein geprüfter Freund mit einem Liede
 Und zuweilen ein gewähltes Mahl,

És mennyire különbözik mindkettőtől *H o r á c z*:

Sit mihi quod nunc est, etiam minus, et mihi vivam,
 Quod superest aevi, si quid superesse volunt Di
 Sít bona librorum ét provisae frugis in annum
 Copia — aequum animuin mi ipse parabo.

Emlékek és sírkövek.

Az áldásdús emberi s hazafiúi hatékonyság emlékének szentelt kő, oszlop, vagy szobor egészen más nyelven beszél a szemlélő fogékonyságához, mint a légékeszszólóbb könyv olvasójáéhoz; ennek hatása csak lassankénti, amazé rögtöni. Az érdem iránt emlékekben mutatkozó, s számára sírontúl is fenmaradó hódolat legjótékonyabb hatással van a hon polgáira; mert e hála-oltárokon gazdag tápot nyer a magaséрти lelkesülés, a jóbani verseny, és fellengző hazafiság lángja. Elvitázhatlan már csak azért is az emlékek érdeme, mivel a letúnt nagyokkali fajrokonság emelő érzetét ébren tartja, s a köznapi világ tolongásában eltompult szemeket széphez, magashoz szoktatja. Az emlékállilási buzgalom mindenkor a fejledező művészeti érzet eredményül, és egyszersmind emeltyűjéül tekintendő.

Kitúnők valának e részben a régi görögök, kiket ugyan utánozának a rómaiak is.

Gross war Griechenland durch seine Helden,
Aber noch grosser durch sein Vergelten,
Wenn der Bürger für die Freheit sank.

Az új görögök, őseik példáit követve, új szabadságuk hőseinek szinte emelőnek emlékeket: *Kyriaka-*

kosnak Missolongiban, Diakosnaka Thermopiléknél, Karaiskakisnak Atheneben. Legszebb a Bozzaris sírja fölött gyászoló Görögország Dávidtól, a nagy híru párisi szobrásztól szinte Missolongiban, hol Byron lord is nyert emléket. Lajos bajor király pedig Imhóf által, a Görögországban elhalt bajoroknak tétete emléket, sziklán álló oroszánt Naupliában.

Büszkén nevezik ugyan az olaszok magukat a nagy rómaik unokáinak, de jelenleg évezredeik emlékezéseiben szenderegve, saját nevezetes embereiknek minél kevesebb emléket adnak; habár Rómából szebbnél szebb emlékek küldetnek Európa fővárosai számára. XII. Leó pápáét Rómában Thorwaldsen, Tassoét ugyanott Fabris készíté; Florencz Pampeloni által tisztelte meg korunkban Brunelesehi s Arnolfo da Colle régi mesterei emlékezetét. Milanóban Marchesi működik s az Arco della pace a leggazdagabb diadalkapú, melyet az újabb művészet felállita. Marchesi készíté Beccaria, Bellini, Garcia-Malibrán emlékeit is szinte Milanóban; Scorsini pedig st. Ambrus szobrát. Como városa Volta híres természetbúvár, Bergamo városa Zuccali, Novara pedig III. Károly Emanuel király szobrával ékesíté piaczát; Ferrara végre Ariosto emlékoszlopával szentelé fel a Piazza di Ariostot.

Nagyszerű emlékek az érdem hálás megismerésén, és lelkesedésen felül még tetemes pénzéről is igényelven, miután a brittek mindkettővel nagy mértékben bírnak, e részben őket illeti az elsőbbség, önkéntes adakozásokból eredeti műemlékekkel szokván közhálázatukat nyilvánítani. Csak Londonban néhány évtized

óta III. és IV. György, IV. Vilmos, Caning, Grey, Peel, Keith admiral, és Wellington tiszteletére emelének nagyszerű szobrokat, Wellingtonnak a britt nők még külön készítetnek emléket. Egyedül a Pál templomban 40 nagyszerű régibb emlék létezik.

A protestáns kereszténység e legnagyobb templomának belseje a ridegülség és nem templomiság jellemét viseli, melyből önkénytelenül kisóvárg a néző lelke a csöndes áhítat szűk czellájába; — mert miután sok felekezetre szakadván a protestánsok, minden felekezet külön imaházakat épít magának, oly csekély számra olvadt az egyházat bíró episcopalis közönség, hogy ezen híveivel még csak egyik karzata is alig telik meg; így tehát nagyszerű de olyan halotti emlékek tárházává tevék a szeretet és könyörület istenének emez egyházát, melyek érez és márványból készült dobok és tárogatók, ágyúk és bombák, nyársak és szuronyok, golyóhalmok és több efféle emberélet és boldogság feldúlására használt szerekkel, és e felett még rongyolt zászlók t. i. azon csaták diadal jeleivel is díszítvék, melyekben pattaként folya édes övéinek vére. Egyházhoz mennyivel illőbb látvány csak egy angyalnak szende alakja is, ki vigaszt vive a börtön sötétségébe, s megnyitá azt az emberiség melegítő sugarainak!

Legközelebb szaporodtak az emlékek Dr. B a b i n g t o n é v a l B e h n e r t ő l , k i e z á l t a l d í j t n y e r t , é s J a m e s B e r r y é v e l W e s t m a c o t t ő l , m e l y á l t a l B e d f o r t h e r c z e g t i s z t e l é m e g a M o r n i n g - C r o n i c l e a l a p i t ó j á n a k e m l é k e z e t é t . L é t e z i k m é g B r i t a n n i a t ö b b r é s z e i b e n s z á m o s e m l é k , k ü l ö n ö s e n I I I . W i l m o s é D u b l i n b a n ,

Nelsoné a Trafalgar-squareen, Walter-Scotté Collton Hill telejen, és a cambridgei egyetemi könyvtárban Thorvaldsentól Shakespearé; a Temse torkolatánál a költő szobra 80 láb magas, és 60 lábnyi talapon áll; Burns költőé Dumfriesben, Wilberforcé Hullban, Wattnak pedig, a gőzgépek feltalálójának Manshester emelt emléket. Ugyanannak szobra déli Scotiában Greenakban is felállítatott carrarai márványból; Bridgewater herczeg óriási szobra szinte Manshesterben az ipar trónja körül; Sutherland herczegé Scotiában; Huskissoné Liwerpoolban, Grey grófé Newcastleben; W i c l e f f é Lutterwortban. Ide tartozik még Bentink Vilmosé Calcuttában, Wolf tábornoké a quebeci síkon; és Moore Tamásé Bombayban — ez valamennyi a 19-dik század mive.

Kár hogy Paris emlékei többnyire elvesznek a tömött szűk helyzetben, hová szorítvák. Napóleon szobra a Vendome oszlopon elhagyván a classicus meztelenség, melyet még II. József császár idejében is követe a művészet, talán mivel oly magason mindig szél leng, kettős öltönyt és kalapot visel. Van még Parisban emléke Boycldieu és Moliernek szemközt azon házzal, melyben lakott; Dampierré a condei s párisi utak összejövetelénél áll. Napóleonnak születése helyén Ajaccioban is van gránit emléke. Bír emlékkal Besieres és Murát Cahorsban, Kleber Strassburgban, Mór ti ér Liliében. A tudomány és művészet fiai közül Corneille s Boyeldieu Rouenben, Bernardin de St. Pierre Havrében, Montesquieu és Montaigne Bordeauxban, Fénelon Cambrayban, Rabelais Meudonban, Cuvier Montbeillardban, C h a p t a l

Amboiseban.) Champollion Figeauban, Guttenberg Strassburgban, Cajacius Toulouseban s. a. t. leg is legújabb Ney-é Parisban.

A boldog kis Belgium fővárosában áll, az 1830-diki hősök eszmedús emléke. A martyrok terén, minek már neve is emlék, a szabadság szobra emelkedik nemtöktől környezett Sarcophág felett. Korábbi idők emlékezetét Belliard tábornok emléke Brüsselben, van Eyké Brüggeben, R u b e n s é Antwerpenben, Gretryé Lültichben, Beriot-Malibran asszonyé Brüssel és Lackenben képviseli.

Némethonban München és Berlin nagyszerű emlékei újabb időkben nagy számmal szaporodának. Az 1809-ban elesett porosz tisztek és a napóleoni hadsereg veteránjai egy időben tiszteltettek meg emlékekkel; Schwartzenberg Károly herceg Lipcse mellett; — nemzeti hála által M o s e r Osnabrückben; Posenban a lengyel államélet és keresztény egyház alapítói Boleslaw és Micislaw. Egész Némethoné a Schiller-egylet által állított stuttgarti Schiller-emlék, Thorwaldsen terve szerint Stieglmayertől öntve ércbe, és ugyanannak emléke Marbachban a háznál hol születtek; — Guttenberg emléke Mainzban Thorwaldsentől; Götheé Frankfurtban; Bethowené Bonnban, és az óriási Herman-oszlop a teuloburgi erdős hegytetőn. München Lajos király fáradhatlan ritka bőkezűségű műkedvelése által nagyszerűbb emlékek tárháza lőn. Kitűnök: Leuchtenberg Eugen hercege a Mihály-egyházban Thorwaldsentől; Leuchtenberg August hercege Eichstaedben Schwanthalertől; Oroszországban elesett bajorok érez obe-

liskja Münchenben; Theresia emléke Ayblingban; az Ottó-oszlop Hohenbrunnen és Perlach közt; az Ottókápolna Kiefersfeldenben; a Wittelsbach-obelisk; Max József emléke Rauchtól a müncheni residentia-téren; Dürrer és Melanchton emléke Nürnbergben; Wál tér von der Vagelweide é Würzburgban; de mind ezeket túlhaladja a Duna melletti Stauf magaslatra épült Walhalla.

Svéd országban Upsalában Gusztáv Adolfnak a protestáns szabadság hősenek emeltetett obelisk; és Wasa Gusztáv csodálatos szabadulására egy emlékkő. Byströmbenigen termékenyszobrászsalbir hon?. Thunberg jeles fűvész szinte biremlékkövei. Orosz-honban Miklós czár császári bőkezűséggel mozdítá elő az emlékek ügyét; 16 csata mezőt ékesíte már szobrokkal. Sándor császár tiszteletére is több emléket állított már; a kalisi nagy szemle emlékére Miklós és III. Fridrik óriási szobraik egymás mellé állítvák; és Jérnek Sibiria meghódítójának is állította uráli márványból emléket Tobolskban.¹⁾

Az austriai birodalomban IL József érez emléken kívül Ferencz császár tiszteletére egy colossalis emlék áll a Burg nagy udvarán e felírással: „*Amorem meum populis meis*” M a r c h e s i műve. Ugyané császárnak Metternich herczeg is emléket emelt Königs-warthban; hasonló történt Prágában. Innsbruckban áll H of er András emléke.

Az 1813. egyesült szövetséges fejedelmek Töplicz és Dresda közt Arbisan falunál versenyezve díszí-

¹⁾ Mindezekre nézve lásd a jeles „*Újabbkori ismeretek tarát.*”

ték fel a helyet, hol először győztek. Mozart emléke Szalzburgban a legújabbak és legszebbek egyike.

Magyar hazánkban, kivevén a budai várban a Salm herceg vasöntő gyárában goth alakban készült fejedelmi kegyelet-állította Henczi-, és Pesten Kisfaludy Károly honi fehér márványból Ferenczy által készített kis emlékeken kívül, mely utóbbit tíz barátja egyesült törekvése hozá létre, még alig találhatik figyelemre méltó disz emlék.

Mint már honunk egy jeles írója is megjegyzi: előkorunk nem ért rá oszlopokat rakni, mert érdemeket szerze azokhoz; az utókor pedig süllyed és felejt, nincs értéke erényt jutalmazni, másféle, néha igen is pazar költségek fogyasztván a maradandóbb emlékjelek árát. De minek is gyűjtenek emlékekre annyi aláírásokat az emberek? hiszen ha csak azon köveket gyűjtenék halomra, melyekkel kortársai hajigálák éltében az emlékkal megtisztelendőt, mindegyik részére magas gúla emelkednék azokból! Többnyire minden emlék egyszersmind ilyforma titkos mentegetődzés is: *„Bocsáss meg, hogy éltedben nem adánk neked krnyeret; azért adunk most holtod után elődbe követ.”*

Csak leáldoztával dicsérjük mi a napot, és a kitűnő szelleműeket; csak midőn mindkét szemüket behunyák már örökre, hunyjuk be mi is kedvükért fél szemünket; és csak akkor szűnünk meg őket kövekkel hajigálni, midőn már elköltöztvén tőlünk számukra emlék követ állíthatunk.

Díszemlékek egyedül nagy embereket illehetnek, kiknek száma csekély; de annál számosabbak a halotti síremlékek, mert mindnyájan gyarló halandók vagyunk.

A megholt ember sírján álló kő gyakran oly kő, mely az élők szívéről esett le.

Volt idő, melyben miként a közéletben többször halljuk: „*Ebből predikációs halott válik*” azon elvet követvé a szép szellemészek: *Non inepitaphiatus obibis* bőkezűen szórák a szép sírköfelírásokat minden halandóra. Magam is utazási élvezeteim közé sorozám temetők, egyházak és kolostorok kereszt folyosóiban, közös anyánk e kebelébe szállított ládákról szóló ily vevényeit olvasgatni, melyeket gyakrabban hiúság, néha családi büszkeség szerkeszte; — dicsérik az elhunytnak fejét, szívét — néha a sírkőnél is keményebbeket amaz olasz példabeszédként: „*Még a sírköfelírásnál is hazugabb*”. Azonban még is óhajtható lenne hogy mindenki még élteben készítene magának magasztos, dicsérő sírköfelírást, és egész élteben arra magát érdeemesíteni törekednék.

A világ legdrágább és legnagyobb szerűbb sírkövei az egyiptomi pyramisok; legjobban hirdetik ezek a világi dolgok múlandóságát, és az álmodott halhatatlanság balgaságát, mutatva oly királyok, és népekre, kik még a történelem előtt éltek, és kiknek még csak neveiket sem tudjuk. E síremlékekben lelt aranytáblák és ékszereknek a késő ivadék ugyan jó hasznát vevé, de azért az öt követő későbbi ivadék javáért hasonló cselekvésre koránsem eszmélt. Herodot említi Sémiramis sírköfelírását: „*Azon fejedelem, kinek pénzre van szüksége, bontsa fel e sírt és vigye.*” Darius felbontá azt, és pénz helyett e szavakat lelé: „*Ha istentelen gonosz nem volnál, békében nyugodni hagyandanád a megholtak hamvait.*” Úgy látszik a ró-

maiak különösen gyönyörködtek és sokat foglalkoztak sírkőfelirásokkal, sokan még éltükben készítvén a magukét hozzátevén S. F. M. (*sua fecit manu.*). Tudósaik ívded könyvekbe gyűjték azokat, és ezzel azon jót eszközlék, hogy legalább a későbbiek több ízlés, egyszerűség és szabatosággal készülvék. Valami igen kedélyesek a görögök illetén rövid sírkőfelirataik: „*Leontis, isten veled!*” Archimedes sírjára cilindert és tekét állíttata, miknek aránylatait ő találá fel. Legjobb feliratot az angyalok készítenek Üdvezítőnk sírjára: *Surrexit, non est hic.*”

Rutiliae conjugis suae dolens
Q. Severus
Cum qua vixit annis XX. sine bile.

E sírkőfelirattal rokon szellemű az, melyet nem rég olvasék a miskolczi kath. temetőben: *M. P. nejének, ki X évi házasságában csak egyszer búsíta meg férjét — halálával.*

Mellőzve az olaszthoni számtalan jeles síremléket, azok közül csak kettőt mutatunk itt, úgymint a világhírű Rafael, és a szinte oly jeles Caraccio festészek sírkőfelirásaikat, ugyanis:

R a f a e l sírkövén a római Pantheonban ez áll:

D. O. M.

Rafaeli Sanctio. Joan. F. Urbinati Pictori Eminentissimom veterumque aemulo — cuius spirantes prope imagines si contemplare, naturae atque artis foedus facile inspexeris. Julii II. et Leonis X. PP. MM. picturae et architecturae operibus gloriam auxit. Vixit annos XXXVII. integer integros, quo die natus eo esse desiit. VIII. id. Aprilis. MDXX.

**lic est est Raphael, timuit quosospite vinci
Rerum magia pareus, et moriente nori.**

Ennek átellenében ugyanott Caraccio sírkövén:

D. O. M.

*Hannibal Carraccius hie est, Raphaeli sanctio Urbini
nati ut arte, ingenio, fama, sic tumulo proximus,
par utriusque funus et gloria —
Aequam virtuti Raphael tulit,
Hannibál iniquam.*

*Decessit die 15-a Julii An. MDCIX. aet. XLIX-o
Carolus Maratius*

*Summi pictoris nomen et studia colens. P. An.
MDCLXXIV.*

**Arte mea vivit natura
Et vivit in arte
Mens, decus, et honor,
Caetera inortis erant.**

Mellőzve mondám az olaszthoni számtalan jeles síremlékeket, csak közelebb Bertolini-készítette Demidof orosz grófné pompás emlékérről teszek említést; úgy szinte Bécsben is csak Canova remekéről Christina főhercegnő gyász emlékérről az ágostoniak egyházában. A művésztől azt kérdezvén egy bécsi „*Váner lébá?*” ki nem bírja találni mi nyelven beszél; pedig csak azt kérdé bécsiesen: *Weint der Löwe auch?* Bécs környékén pedig a brühli hegytetőn több órányi távolságra

látszó azon római templom alakú emlékről, melyet Lichtenstein hg. épített e néhány ezredbeli magyar huszár emlékezetére, kik vitézül harczolva éljükkel menték meg a vitéz herczeg tábornok életét a francia háborúban.

A világnak talán legszebb sírkertje a Pére Lachaise temető Parisban, melybe ezereknként halmozvák a legremekebb síremlékek. Közelebb Perier Kázmér pompás szobrával szaparodtak Dávidtól.

Furcsa egy tanárnak e sírkőfelírása:

Grammaticam scivi, multos docuique per annos,
Declinare tarnen non potui tumulum.

Torzítássá válik néha sírköveken nemcsak a dicséret, hanem a helytelenül alkalmazott megtisztelés is. Ennek remeke Paduában olvasható: „*Sereniss. Ferd. Gomagae Ducis Mant. &c. clementissima viscera V. M. 1798.* — A francziák Mazarinonak e sírkő felírást tevék:

Ci git l'Eminence deuxieme
Dieu nous gard de la troisieme! ¹⁾

pedig a harmadikat, még negyedik, sőt ötödik is követé Fleury, Verny és Du Bois. Az eperjesi temetőben egy hasonszenvi orvos sírkövére csak e kél szó van írva: „*Similia similibus.*” Weber pedig önmagának, ha sírkőfelírást választania kellene, úgymond, ezt választaná.

Hier ruhen meine Gebeine
Ich wollt, es wären Deine

¹⁾ Itt nyugszik a második Eminenciás; Isten őrizz harmadiktól!

E p i g r a m m a.

Görögben e szó felírást jelent. Eredetére nézve templomok, sírkövek, művekre s. a. t. készült felírás, tárgymagyarázat, vagy indulatfestés végett. Korunkban oly elmés vagy gúnyos költemény, melyben a különböző eszmék összecsapásából bizonyos tárgyra irányzott meglepő elmés szikra pattan ki. Rövid és meglepőnek kell tehát lenni az epigrammának.

Mint piczi méh bírjon *kis testtel* minden epigramm,
Mint ama, rejtse *mezt*, s szinte *fulánkja* legyen.

Régi tudósaink ívded könyveket gyűjtenek epigrammákból, melyekben gyakran íveket átforgathatunk, míg csak oly eszmékre bukkanunk is, mint ama napóra-felírás: *Me sol, vos umbra regit*, vagy: *Horas non numerat nisi serenas*; ¹⁾ vagy pedig az, melyet Haller készíte a murteni temetőben lévő csont-házra: *D. O. M. Caroli Ducis Burg, exercitus ab Helvetis caesus, hoc sui monumentum reliquit*;— vagy végre a stuttgarti akadémia hallgatói-termeire készült felírás midőn istálókká átalakittának. *Olim Musis, nunc mulis*.

¹⁾ Engem a Nap, titeket árny kormányoz. — Csak a derült órákat számlálja.

Jó felírások maga helyén szintúgy hatnak a lélekre, mint emlékek, ha a jelen- és utó-világhoz szólnak; nagy elhunytnak tisztelik emlékezetét, és utánzásra hevítnék: mint az athenai csarnok; Antonin és Traján oszlopai; a termopyléi sírkő-felírások *in via pulica: Siste viator!* Ez utóbbi felírást mi is alkalmazzuk, habár rendesen bekerítvék temetőink. A régi görögök minden nevezetes eseményt, s a közös honnak tett szolgálatokat rendesen emlékekkel örökítenek, és a felírások szerkesztésében nagy mesterek valának.

Van honunknak egy ritka műveltségű fia, ki habzsaní jószágán Kassa és Eperjes közt épület-felírásaival classicus tapintatot tanúsít. Ugyanis különös szép méhesének homlokán *Utile dulci*; majorságán *Pano faventi*,¹⁾ kisdud helybeli egyházán, mely a szerint van kapcsolatban tanító-lak és tanodával, hogy az egyház baloldalán amaz két, és jobbikán emez szinte két ablakból álló; — az első: *Veni puer*, az egyházon: *Adora Deum*; utóbbikán pedig: *et disce*;²⁾ bártfai csinos fürdőlakán: *Fonti salutis* felírás díszlik.

Az egri főtemplomra szinte jól választá Pyrkere felírást: *Venite, adoremus Dominum*, mely közönségesen jobban tetszik az esztergominál: *Quae sorsum sunt quaerite!*

Jó felírás, vagy epigramm a genie műve, s szerencsés pillanat világ-sugara, azért is felettébb ritka. Mindent felednek az emberek, még helytelen sőt rossz letteket is, de jól oda illesztett epigrammai szúrást sohasem.

¹⁾ Hasznossal az édes; — A kedvező Pan istennek.

²⁾ Jöszte gyermek, imádj istent, és tanulj.

Sok ízetlenkedést és pennaharczot idéztek már elé az epigrammák; epigrammai viszketegség vivé Voltairét a Bastillebe, és pálcza alá; Rousseaut pedig honából ki. Ez amazt szinte halálban gyűlölé, mivel megbíralás végett kézbesített „Az utókorhoz!”-címezett munkáját oly nyilatkozattal adá vissza neki, hogy e munka nehezen jutand rendeltetése helyére, címe után. Némelyiken, ki magát epigrammaival szerencsétleníté, még leheté vala talán segíni, ha a sebző epigramm fulánkja nem ép annak szorult volna meg szívében, ki segíthete. Így kerül a méhnek is éltebe a ki-lövelt fulánk.

A rómaiak közt kétségtelenül Cat u 11 és M a r t i á l a legkitűnőbb epigrammisták, de egyszersmind legrágárabbak is. Felettébb kitűnő epigrammákat írt O v e n u s, ki Scotthonból Londonba menvén, itt nagy szegénységben hunyt el 1622-ben, de szent Pál templomába temettetett. Ím néhány:

Ungentem pungit, pungentem rusticus ungit

Virginitas angusta via est; via latior autem
Conjugis, hinc plures ingrediuntur earn.

Ecclipsim raro patitur sol, luna frequenter;
Est magis ad lapsum fcmína prona viro.

Clepsidra conjugii effigies vera, foramen
Tempore fit semper majus, unda minor.

Plus reliquis solent potare poetæ,
Nempe solent reliquis plus quoque amare sales.

A Janus Pannonius név alatt ismeretes Mecsin-
czei János földink, kit B o n f i n után hibásan neve-

zett Feszler Gesinge Jánosnak, Vitéz esztergomi érsek unoka-öcse, kit Mátyás király 23 éves korában neveze pécsi püspöknek († 1434), világhírű deák költő s epigrammatista lévén, különösen II. Pál pápára készíté ez epigrammát:

Cum sit filia, Paule sit tibi aurum
Quantum Pontifices habere raros
Vidit Roma prius; pater vocari
Sanctus non potes, at potes beatus.

A római irodalom arany korszakába illő deák epigrammákat írt Péczeli n k, ki szintoly ékesent írt magyar nyelven is; fordításai szinte remekek, ím néhány: — Ferencz császárra:

Imperit Titus, pax et concordia mundi
Népe Titusa benn, békesség anyala kívül

Berzsenyi Dánielre:

Terra tui dives Romani haud invidia Flacci.
Rómának nem irigyli hazám, őt bírva Horácztát.

Özvegy gr. Teleki Lászlónéra:

Mellea fert venerum vox missa oblivia vultus.
Bájait arczának, szavait hallgatva felejtéd.

Az olaszok, spanyolok és újabbkori brillek epigramm dolgában szegények. Hollandiának megvan a maga Huigen, Voss, és Brun-ja.

Nálunk Baróti, Rajnis, Virág, Kazinczy, Vilkovits, Szentmiklós, Kisfaludy, Vörösmarty, Garay, Török s. m. írtak több kevesebb szerencsével epigrammákat. Különösen a fáradhatlan

szorgalmú Török József, — ki családjának jutott régi k. adománylevelél után nevét Tewrewknek is írja, sikerült gúnyos epigrammájával valakit jól megszurara, ki aztán visszatörülésul ezt írta:

Hiába törekszel Tewrewk
Nem lesz a te neved ewrewk.

Német régi írók közt Opitz, Logau s Wernicke valának a legkitűnőbb epigrammatisták, az utóbbikat sokan Martiálhoz hasonlítják. Újabb korban Lessing Pfeffel és Kaestner, kit Michaelis becstértés miatt be is perlett. Diecz tanár, ki különben kissé szélcsapónak tartaték, fiát keresztvízre vivén, azon papír szeletre, melybe kereszt-ajándékát burkolá, e szavakat írta:

Gleichst du dem Vater einst an Kopf und Gesicht,
Wirst du ein Mann der viel verspricht.

Francziák közt legnevezetesb Gélais, Marot, Cailly, Senece, Breboeuf, Boilleau, Rousseau, Voltaire, és valamennyi közt a legfinomabb, kitől maga Voltaire is félt, és azért üldözte is: Piron. Pironnak fulánkos gúnya szegül szolgált a fernei Satyr koporsójához. — A párisi érsek kérdésére: olvasta-e ön utolsó pásztor-levelemet? felelé: — *”Még nem olvastam; hát herczegséged?”* — Midőn Arnauld lefordítá Jeremiás próféta gyászdalait, Piron állítá, hogy azért siránkozott annyit Jeremiás, mivel próféta létére ezt előre tudta. — A párisi tudós-társaság tagjait „*A szép-szelleműség hadastyánainak (invalides) nevezé, kik negyvenen, négynek bírnak*

szellemével;” és habár mindig titkos vágya volt közéjük juthatni, mégis midőn célja eléréséhez már közel állana, a kérdésre: elkészíté-e már köszönő szónoklatát? azt felelé: „*oh igen! elég lesz talán azt mondanom: Urak! nagyon lekötelezettnek érzem magamat; mire mindnyájan azt felelendik: Valóban nincsen miért.*” — Ez új kifakadása örökre eltávolítá céljától; mire e sírköfelírást készíté magának:

Ci git Piron qui ne fut rien
Pas mène Academicien! ¹⁾

Egy ízben, épen nagypénteken többecs két öntvén fel a garatra, így menté magát: „*Hol Istenfia is meggyőzetik, ott a gyarló ember is megbotolhat.*” A gondviselés gazdag növel áldá meg, és maga a király is pártolá őt, és elveszítvén szemevilágát, még 83 éves korában is megtartá vidámságát. Ugyanis midőn szokása szerint unokahúga karján sétálni indult, megijedve monda neki unokahúga: „*Oh bácsikám! takarja csak el históriáját!*” azt felelé neki pajkosan: „*oh édes gyermekem, rég ideje már, hogy ezen história nem egyéb mesénél.*” († 1773).

Még férehelyeken is lehet néha furcsa epigrammákat olvasni:

Accede et disce.
Ultimam omnium rerum analysim:
Stercus el umbra stmuís!

Szinte olyan az is, mely Parádról veszi származását:

E nem olyan ám, mint a főispáni szék,
Hogy ide helyettest küldeni lehessék s. a. t.

¹⁾ Itt nyugszik Piron, ki mi sem volt, még csak akadémiai tag sem.

Néha a kővéső hibája fejtegető tudósoknak sok fejtörést okozott már. Egész létünk a természet epigrammájánál nem egyéb:

Das Knabenalter ist Idylle,
Der Jungling braust in Herzens Falle
In Oden aus, und Dithiramben,
Der Mann schwankt hin und her in Jamben.
Der Greis beklagt in Elegien
Der guten Zeiten schnelles Fliehen.
Der Tod macht aus dem ganzen Kram!
Ein bitteres Epigramm.

É r z é k e k .

Az élet viharos tengerén töredékeny hajónkat érzékek szállítják át tulajdonképen mint hajós legények. Önszeretet a kormányos, oktalanság és szenvedély gyakran az evezők. Érzékek a mi csápjaink, tapogatóink, melyek az idegek segítségével a külbenyomásokat átplántálva az agyvelőbe, átadják a léleknek; hogyan? ez titok előttünk, és csak annyit tudunk, hogy izmaink segítségével mozgunk, és idegeinkével érezünk. Érzékek adnak érzést a testnek, és ezt követi még csak a szellemi érzés vagy is erkölcsi eszmélet; e mondja nekünk mi jó, vagy mi rossz? *Nihil est in intellect, quod non prius fuerit in sensu.* Aristoteles e genialis szikrája még csak két évezred után gyújtja.

Az ember valamenyi öt érzéket egyesít; nem úgy az állatok. Ezek közül a két legfinomabb a látás és hallás vezérel bennünket a művészet legmagasb éldeletéhez, mi fölött gyakran a test szükségleteit is feledjük. Egyedül a tapintat közvetlen, a többi érzék közvetett; a hallás és látás gépészek; a szaglás és ízlés vegyészek. Minden érzéknek meg van a maga saját ingere.

Nyomás és ellennyomás képezi a tapintási érzékre beható erőt; világosság a szemre, a lég ruga-

nyos rendülései, bizonyos savak és olajak az ízlésre, kipárolgások pedig a szaglásra hatnak. Az állatok egyes érzékei élesebbek, úgy szinte a természet népeié is; de nálunk az erjet (intensio) eléggé pótolja a térj (extensio), mivel az állatok érzékei egyedül élelmük s rendeltetésükre szorítvák.

A mi érzékeink gépíleg egyet éreznek azzal, mit szellemnek nevezünk; ásítózunk az ásítózóval; sírunk a síróval; nevetünk a nevetővel; kedves eledel láttára fut utána szájavize a nyalánkknak, és a gyomor émelyeg undok látmányra, vagy bűzre. A szív ha vágynak, vagy fél.) erősebben dobog; a lélekzet akadoz; az arcz pirosodik vagy sápad, és a test bizonyos része bizonyos eszméknél merevedik.

Érzékek a lélek bástyái. Látásra, hallásra, és tapintatra kettőzött szereink vannak, annak jeléül, hogy az ízlés és szaglás érzékeinél fontosabbak. Az újszülött gyermeknél a tapintat legjobban kifejlett, és így ujjahegyei azzá lesznek, mi a rovar csápja, a madár csőre, a sertés orra, a macska és nyúl bajusza.

Legnyomatékosabb az érzés, mert tíz ujunk van kezünkön, és ugyanannyi lábunkon. Volt alkalmam látni egy kezetlennek saját lábírását és aláírását, melyet sokunknak jelenlétében írt, valóban sok kéziratnál szebbet és olvashatóbbat; mi kézujjainkra szoktuk húzni a gyűrűket; egy, asztal tetejére helyezett zsámolyon ülő, gyorsan író kezetlen nő lábujjait ékesíté azokkal. Miként már a félszeműnek is élesebb látása, így a vak is legnagyobb tökélyre emelheti tapintati érzékét; és furcsa, hogy ebéd előtt mindig finomabb szokott lenni tapintatuk, mint ebéd után, mikor már jóllaktak.

Úgy látszik, hogy a szaglást legkönnyebben nélkülözhetjük testi s szellemi létünk kára nélkül; utána az ízlést; már nehezebben a tapintati érzéket; még nehezebben a hallást; de legnehezebben a látást.

Dahin dahin ist mein Gesicht
 Natur und Weif, der Anblick meiner Lieben,
 Verlorner Tag und Sternenlicht;
 Nur ein's versagt das Aug' mir nicht:
 Die Thräne nur ist mir geblieben. ¹⁾

A süket-némának született megérdemli az álladalom gondoskodását újabb korunkban, mivel szerencsétlenebb a később azzá lettnél. Ellenben, ki vaknak születeti, miután a látást még nem ismerte, szerencsésebb, mint ki később veszti el szemevilágát. A süket rendesen gyanakodó, komor, és felettébb ingerlékeny szokott lenni; a titok kifúrja oldalát, nem nyugszik addig, míg azt, ha írni tud, írásban nem közli mindenkivel,

Az érzékek legeslegfontosabbika a látás. Szem a lélek tükre; még az állatok is legelőször szemeink közé néznek, különösen az ebek és macskák; és különös értelmű van azon mondatnak: „*Felettébb mélyen pillantott szemei közé.*” Vannak férfiak, kik a női beszédességén túltesznek: de nincsen férfi, ki a női szemek ékes-szólásán túltehetne.

¹⁾ Oda! oda elveszett részemre e világ

A bájt özönlő szép természet, nap, csillag és holdvilág,
 Kedveseim szemlélhetése, oh! e gyönyör is oda
 Minden élő és özön között csak egyetlen marada:
 Szemeim könyzápóra.

Occhi bruni occhi verdi,
 Occhi neri occhi azzuri,
 Quelli sono piu belli,
 Chi parlano piu al cuore. ¹⁾

A fekete szem villámokat lövel, a kékből édes sugárok harmatoznak, a kék szeretni, a fekete szerettetni vágyik. A szem azon egyedüli gyémánt, melyet az ember nem vize, hanem tüze után becsül; és még is nem villámainak tűzpróbájáról ismerik meg isteniségét, hanem könnyei vízpróbája után. Ha a szép női szem ég, minden férfi azonnal tűzi biztossá lesz, és bátran neki rohan a lángnak; de ha a szemet könnyek árasztják el, nem könnyen találkozik vízi biztos, ki mentő sajkával sietne segélyükre.

Mi sem csalódik könnyebben ábránd által, mint a szem; innen a vísiók és rémek. Testnek szövétneke és őre a szem, melyet a természet szándékosan közel helyez a ítélet székéhez; és mégis a szem azon érzék, mely legelőbb lázad fel az ész ellen; — ők árulják el a szívet, és ők szülik bűnös vágyainkat; csatában is legeslegelőbben győzetik meg a szív; és ember szívébe sohasem költözék még valódi boldogság a szem ösvényén.

Minden szemnek megvannak a maga nedvei vagyis könnyei, melyek tulajdonkép ugyan arra szolgálnak, hogy a szemgolyó- s pillának puhaságát és általán a szem tisztaságát fentartsák, de azért némelyek, kivált a nők, egyébire is használják. Öt neme van a könnyeknek: a bú,

¹⁾ Barna, zöld, fekete, kék szemek
 Ezek közül azok legszebbek,
 Melyek leginkább szívhez szólnak.

öröm, harag, szerelem, és bűnbánat könyei. Az elsők méltányosak, ha rokonunk, barátunk távoztál vagy elhunytát kesergik; de veszítik becsüket, ha földi javakért folynak; az örömkönyek áldozat, melyet a szomor az örömmel mutat be. A harag könyei mérgezett cseppek, melyeket azért sajtolt ki szemből a harag küzdelme, mivel megboszulni magát nem áll hatalmában. Legbalgatagabbak a csupán ráfogásból úgynevezett szerelem könyei. Végre a bűnbánat könyei valódi gyöngyök, és ékessége azon koronának, melyet az Úr választottjai számára rendelt. Ne aggódjál annak baján, kitől a jötevő természet meg nem tagadá a könyek ajándokát.

. Mollissima corda
 Humano generi dare se nalura fatetur
 Quae lacrymas dedit, haec nostri pars optima sensus.

A boncztudósok szerint a szemgolyó mozgására szolgál e hat izom, úgymint: a gög-izom emeli; az alázat-izom lesülyeszti; megvető-izom a tárgytól elfordítja a szemgolyót; a szenvületes és haragvó-izom, midőn a szem mereven néz és gördül; — és az ivó-izom, midőn az ivó gyönyörrel tekint a pohárba. A látást követi a hallás. A lég, vagy is annak rengése, a hang, a hallás létműszerének dobhártyáját is megrendíti; miként a dob az örállomás nyugvó vagy kártyázó közvitézékét; ez a zenének, és minden harmoniának alapja.

Azon kérdés: miért hallok én két füllel is csak egy hangot? szintolyan, mint: miért látok én két szemmel csak egy tárgyat. Az érzés mindig alanyi (subjectiv); így például a légben élvén a madár, a hangra felettebb érzékeny, és annál finomabb hallása, minél énekesebb. Ragadozó madaraknak már élesebb látásuk lévén, ezek csak ka-

romnak, miként az énekhez és zenéhez nem értő emberek; de nem isznak, miben megint a zenészekről különböznek; és a hallásnak legnagyobb kifinomítása a zenészi fül.

A szaglás legkorlátoltabb érzék az embereknél, az állatoknál pedig, kivált az emlősöknél talán legerősebb; embernél legkésőbbben fejlődik ki, és leghamarabb hagyja el őt; az ízlésnek legközelebbi rokona, mindkettő vegyész. Albe róni bíbornokról mondják, hogy aggkorában elvesztvén már szemevilágát, fiatal nőket öregtől csupán szaglása által bírt megkülönböztetni; és midőn fiatal koromban a magyar k. udvari cancellariánál Bécsben mint udvari fogalmazó szolgálók volt, egy szinte fiatal tisztársam, ki fogadásból a sétául szolgáló vártéren behagyván kendővel kötni mindkét szemét, már 30 lépésnyi távolságra mindig előre megmondá szaglása után, ha nő közeledék felénk.

A tapintat vagy érzés a többinek alapja; eloszlik ugyan bőrünk egész területén, mely némely parasztnál cserzett marhabőrhöz, némely nőnél pedig posta-papírhoz hasonlít. Az öröm a testi bőrt pirosítja, a harag sárgítja, a félelem sápasztja, és néha szinte a hideg lúdbőrhez teszi hasonló borsóssá a legsimábbat is.

Ki épen érzékekkel foglalkozik, olvassa el ez érdekes francia munkát, mely már 1736-ban jelent meg:

Les Yeux, le Nez, les Tetons, ouvrage curieix, galant et badin.

Ethnographiai hasonlítások.

Európa külön népeiről szóló cikkeim ugyan mindannyi ethnographiai avvagy népismertető adatok lévén, nem lesz talán még is érdektelen, az előttünk ismeretesb népek jellemi caleidoseopját kissé forgatnunk.

Az a n g o l, mint nemzet nem dicső, de hatalmas és dús kivan lenni, és azért szereti a szabadságot, mert boldogul óhajt élni. C o m f o r t e nemzet kedves szava. A f r a n c z i a minden tüzet, fényt, ragyogót végre s élre szőrit, hol látszik hat, tündököl; magán életben csillogó, társalgásban játszi elme. Minden dologban egy tulajdont keres: *qu'il so it piquant*.; ezt keresi az élczben, a mártásaiban, és a rendez-vóus-kban. *Liberté, egalité, gloire* kedves szavai; és talán dicsőség nélkül a szabadságot, hír nélkül a becsületet, triumph nélkül a győzelmet sem kívánná.

A n é m e t nép az, melynek szíve az idegen nemzetek minden rándulásait megérzi; veled sopánkodik, ha hazádnak sérve van; veled örvend ha sorsa jóra derül; mert minden nemzet haladásában az emberiség egy lépését látja.

Az olasz, mint nemzet szinte nem létező, hon-szeretete csekély; mint népet ki sem rettegi. Soha ma-

ga ura nem lévén,, magába zárkózott, bizalmatlan és fortélyossá lőn; egyedül a művészetnek és mesterségeknek él, éghajlata pedig őt elpuhítván, kedves szava „*dolce far niente.*”

Vallásában az angol állandó, a frank közönbös, a német kevésbé az, az olasz ábrándos, hol szenteskedő, hol szabad szellemű. A francia hiú s fellobbanó; a német magába fordult és töprenkedő; az angol hideg és kevély; az olasz eleven, nyájas, hízelgő és álnok.

A frank politikai *Cheff*, a német új tudományos rendszer alkotója; az angol egyletalapító s feltaláló; az olasz egyedüli műbíráló vágy lenni. A német iskolákkal; az angol iparral; a francia önmagával; az olasz művészettel foglalkodik.

Az angol tapad a múlthoz; francia s olasz a jelenhez; a német a jövődön függ. Az angol tűzhelye mellett; a német rokonai közt; a frank társalgásban; az olasz múzeumok és operákban keresi s leli boldogságát.

Az angol különcz és gazdag, a német rangbeli s tudós, a frank nagyhírű, az olasz *per eminentiam* művész kíván lenni. Színes a német, nyájas a francia, száraz az angol, hízelgő az olasz. Szeret a német, kedvel a francia, az angol nem könnyen kedvel, de ha már kedvel, szeret is, az olasz pedig ha kedvel, magát szereti.

A német nap fény nélkül, a francia nap hév nélkül, az olasz őszi, az angol pedig téli nap. Az angol jelszava *szabadság*, a francziáé *dicsőség*, a németé *boldogság*, az olaszé *nyugalom*. Idegenekkel az angol megvetőleg, a német megkülönböztetőleg, a francia, ha benne finom társadalmi míveltséget tapasztal, meg-

előzőleg bánik: e nélkül pedig a legnagyobb hírű tudóst is csak *béte*-nek (baromnak) nevezi; az olasz ha hasznát vehetni reményű, udvarol neki s címekkel halmozza. Fényüzése az angolnak, hónában mind azt mivelni, a mit egyedül a dúsgazdag mívelhet; a francziának fényes asztal és háztartás; az olasznak fényes külsejű, habár gyéren bútorozott paloták, cifra cselédség, különféle gyűjtemények, és mindezekért kész még koplalni is, csak hogy beszerezhesse magának. Pénzével az angol szeszélyesen bánik, hol pazaréból fősvény: ha megvesztegetni akar valakit, szórja aranyát; a francia adakozó; a német rendtartó s jó számító; az olasz mindig fukar, azt tartván: „*Chi non a, non é*”¹⁾

Az angol úgyszólván csak *beef-steaket*, és ebből felettébb sokat eszik; erős seréből, és külföldi erős borokból sokat iszik; a francia válogatott sokféle étkeiből, mindenikből ugyan, de csak keveset; a német többféléből, és mindenikből eleget eszik, és jó seréből többecske iszik; az olasz csak egy-két féléből, és abból is keveset emészt, rász vino piccoloval (lőre) és gyümölcs-csel él. *A grassa cucina, poverta vicina.*²⁾

Kedvese iránt az angol hideg, de gyakran pazarlásig bőkezű; a francia udvarias és csapodár; a német igen is szelíd, de a communisticus elveknek nem kedvelője; az olaszok néha többen közösen tartanak maguknak egyet, mint szinte közös libériát, melyet vásáronkint hol egyiknek hol másiknak legénye hord.

Szarvakat az angol nehezen, a francia könnyen

¹⁾ Kinek nincsen, maga sem létezik.

²⁾ Zsíros konyhának szegénység a szomszédja.

túr, de legeslegkönnyebben túri, s büszkén hordja azokat az olasz, sőt néha azokból bőségszarvat is készít magának; a német csak kénytelenségből hordja.

Szent István király, Imre fiának adott bölcs tanításában ugyan azt mondja: „*Unius lingvae, uniusque moris regnum imbecille et fragile est.*” Korunkban azonban azt tapasztaljuk, hogy a soknyelvű nemzet szüntelen felekezetre szakadással koczkáztatik.

Nincs a földön oly ország, melyben szintoly területen annyiféle nyelv és vallás létezzék mint Magyarországon; úgymint: magyar, tót, orosz, lengyel, vend, horvát, szerb vagy rác, bolgár, német, oláh, czincár örmény, clementin, francia (bánatban), zsidó, s cigány. Vallás pedig latin, görög, örmény szertartású catholicus, ó-hitű, református vagy kálvinista, evangelicus vagy lutheránus, unitárius és zsidó.

E népek közt legszaporább a zsidó; népességök 55 év elfolyása alatt meghármasodék, holott a különben a legszaporább oláh 59 — az orosz pedig 76 év alatt csak megkétszerezé számát. Legtöbb iker születik a lutheránus tótok közt; Hibbe mezővárosi parochiakörében, melyhez Pribilina s Kokara helységek is tartoztak, s mely összesen 4031 leiekből állott, tizenegy év elforgása alatt tizenhat kettős, tizenegy hármás, és tizenöt négyes gyermek született, miként az egyházi könyv előttem lévő kivonata tanúsítja. Magyarhonban legtöbb törvénytelen gyermek születik a Sopron-megyei németek közt, hol minden 29-dik az; a tótok közt minden 60-dik; magyarok közt a legszaporább Kunságban minden 69-dik gyermek törvénytelen.

Germanam precibus, Slavam tu munere vinces,
Hungara sola cadit commoditate loci.

E sokféle nemzet honunkban számos családot képez, hol mindenki mást mást szolgáltat a közös háztartáshoz: a magyar kenyeret, húst, bort zsiradékot; az oláh és orosz sőt; a rác szalonnát, hajat; a tót túrót, vaját, konyhaszereket; a német burgonyát, egész asztali készületet szolgáltat, és az asztal körül is ügyesen forgolódik. Csemege borokból adja a magyar a hegyaljai aszúszőlő bort, és a badacsonyi főtt ürmöst. — *Summum pontificem talia (Tálya) vina decent;* oláh a ménesit; német a rusztit és szentgyörgyit; rác a kárloviczi veres ürmöst. A nagy nemzeti lakomához a cigány zenéjével járul.

Ősei vallásához a magyar őszintén ragaszkodik, és megnyugvással követi azt; a német és tót áhitatos, ima közben nagyokat sóhajt; az oláh, orosz, és rác csupa babona; a cigány pedig rendszeren (borsodi kiejtés szerint) a helység *hityivel* tart.

A reformatio kezdetekor, midőn az új hittérítők a Mátra körül működtek, a palóczoknak úgyszólván egyetlen lelkészük volt, ki példabeszédileg most is él még a nép szájában. „*Nem hiszem ha Herkó páter mondja is.*” Tőle nyert utasításához híven ragaszkodva mindig csak azt kérdek a hittérítőktől: Tud e kie miseezni? És miután már azt hívék a hittérítők, miszerint okoskodásaikkal tökéletesen meggyőzők őket, hogy istent más kép is lehet tisztelni, ismét csak azt kérdek: „*Tud e kie miseezni? ha nem, mennyiek kie pokaóba!*” A nemzeti múzeumban létezik Luther Mártonnak eredeti levele, melyben ezt írja: „*Dogma meum penetrare non potuit*

ad Jasyges et Paloczones, ad Jasyges non, propter arrogantiam; ad Paloczones non, propter simplicitatem.”

Magyar, német, és tótból minden válik. A bécsi egyházi és világi nevelésekben és tanodákban, s a politechnikumban is legjelesebbek a magyar tanulók, de azért még is papjaink, különösen főpapjaink nagyobb része tót.¹⁾ Közönséges rácz, oláh és oroszból honunkban ritkábban, de még is csak válik néha kitűnő egyéniség; a zsidó született jó számító tőzsér és nagykereskedő, de cigányból még sohasem vált ember; és papságra csak egyházi dispensatio mellett vétethetik fel, mint szinte a törvénytelen származású zabi gyermek.

Huszárnak termett a magyar, de szuronyt szegezve rohamnál is helyt áll, és újabb tapasztalat szerint a tüzéségbe is könnyen beleszokik; a tót hidegebb vérű lévén, védelemre és szekeresnek alkalmasb; a német derék gyalog s tüzér; az orosz fél a lótól, azért mint szinte az oláh gyalog katona is, ha tisztjei vezetik, neki megy a legnagyobb veszélynek. Hadi kémnek legalkalmasb a zsidó, mit legközelebb is bizonyíta. Három közvitéz az ellenség földén, együtt lévén beszállásolva, midőn már odahagyák jó kvártélyukat, sajnálkozását nyilváníta közülök a német hogy azon picziny órácskát, mely a gazda ágya felett falon csüggött, emlékezet okáért el nem hozá magával: „*E mögyök én érte*” monda a dunántúli

¹⁾ Megjegyzésre méltó az e tekintetben! elmés ötlete X. barátomnak, ki az esztergomi káptalanról lévén szó, azt monda: „*Ez az egész káptalan merő tótokból áll, csak két magyar van köztük, de ám ezek is az egyik Német* (György püspök) a másik Tóth Imre. Hanem ez már jó régen volt, most nem úgy áll a dolog.

magyar, és már indulóban is volt, mire a tót: *nye hajcze, sak us ja mam tu.*" ¹⁾ kivonva azt zsebéből.

A megbántást a magyar hamar feledi, ha megcsalják felzúdul haragjában, de körülfordul és feledve van; a múltban bízik, hisz, remél ismét; a német és tót nehezen, az oláh kimondván *czine mintyéjét* ²⁾, sohasem felejt.

¹⁾ Hagyjátok, hiszen itt van már zsebemben.

²⁾ Tartsd eszedben.

Étvágy, Étválgás, Éhkórság.

Korunkban szerepelnek az asztalok; úgymint a fehérre terített, utána a zöld posztóval bevont, továbbá a játzó s író, végre a kopogtató s azon asztalok, melyeket állati magnetismussal hoznak mozgásba. Vannak, kik a becsület legnagyobbikának tartják, ha azt mondják felülök: „*Pompás úri asztalt tart.*” Minek ugyan tagadhatlan még a bölcs előtt is meg van a maga becse, de ha a gazda mire sem tart egyébre, mint csupán jó asztalra, bizonyos tekintetben szinte oly sajnálatra méltó, mint a szegény, kinek egyebe sincsen, mint jó étvágya.

Tout s' arrange en dinant dans le siècle ou nous sommes,
Ét c' est par les diners qu'on gouverne les homines.¹⁾

Tanúsítja ezt a diplomatia, tanúsíták ezt boldog emlékezetű országos és megyegyűléseink, és a mindennapi tapasztalás. Ki házat és jó asztalt tart, ura saját hírnevének és tekintélyének; így szerez magának a vagyonos barátokat. A színdarab-költőt sohasem fityülnék

¹⁾ Századunkban mindent el lehet intézni ebédelve; ebéddekkel kormányoztatnak az emberek.

ki, ha a földszinti közönséget megvendéghelhetné; s közönségesen úgy hiszi a városi nép, hogy az nem is lehet talán igazi Excellenz! ki excellens asztalt nem tart. Tányérnyaló lehete azon mondat koholója: „*Bolond ad lakomát, a bölcs pedig élvezi.*”

II. József császár nem sokat tarta asztalára, úgy Caesar, Napóleon és Ganganelli vagy XIV. Kelemen, és a most élő IX. Pius pápa sem; Ferenczünk rendesen csak négy tál étellel, de minden nap fagylaltal élt; a jesuitáknak pedig hajdan csak három ételük volt ebédre, melyből ugyan becsületes öt is kikerülhetendett. Annál többet tarta asztalára II. Fridrik, ki Noel udvarmesteréhez külön epistolát is írt, dicsérvén jeles pástétomát; többek közt mondván: „*Pástétomaid mindkettőnket még pokolba viendenek; szerencse, hogy egyikünk sem fél a tűztől.*”

II. Fridrik sörlevessel növekedék; melyet mindenkinek ajánla ugyan, de azért még is csak jobban kedvelé a francia konyhát, különben is egészen francia szellemű lévén. Mindamellet sohasem feledkezett meg a konyha számadásokról; különösen oly konyha, számadásra, mely a mindennapra kivetett 12 tallér összeget meghaladá, saját kezével írta e szavakat: „*Impertinent gestohlen!*” Zimmermann állítja, hogy gyakran túltelt volt ő felisége, mit rendesen émelygés, és roszkedvűség, végre pedig köszvény baj követe; utóbbit ugyan a király öröklött bajnak mondogatá.

Der Magen ist das Centrum aller Dinge,
Das erste Glied im grossen Weltenringe.

Az emberi ép gyomor megemészti valamennyi világrész és éghajlat legjavát.

A nyalánkság, lulajdonképen étválgás, (gourmandise) vagy is válogatott drága étkek iránti szabálytalan vágy már az étvágynak elfajulása, szinte úgy mint a torkosság, és ez egész az önfejűsre, s tiszt-ellenes költségre, egészség, elégedés és nyugalom megzavarására is vezethet. A nyalánkság végre nemcsak olyast igényel, mi az íny ét valósággal ingerli, hanem azt is, mi csupán ritka, drága, kalandos, és csak képzelt éldelet. Így cselekvének a régi görög étválgók (*feinschmecker*), kiket A t h e n e u s ismertet meg velünk; így a meggazdagodott britt N a b o b, ki tekenősbékákat Nyugot-Indiából, vadbival-nyelvet Éjszak-Amerikából, madárfészket Kelet-Indiából hozatott magának; habár vidrafarkat, és medvetalpat sokkal kevesebb pénzért és közelebb is szerezhethetett.

Inkább nyalánkság mint torkosság uralg a nagyok asztalainál, hol valamint az ékesszólásnak ötödik része a szavalás, jól tudják a szakácsok, hogy az étkek becse szinte a betálalástól is függ. Udvaroknál élnek a sybariták utódjai, kik hajdan új étel feltalálására kiváltságot is osztottak, és az angolna-halászokat fölmenték az adótól.

Egy gastronom (ínyéncz) állítása szerint behunyt szemmel, egyedül szaga után is meg lehet bírálni az ételt, ha jóízű-e. Átalán nagy hírben állanak az úgynevezett püspöki ebédek. Midőn I s t v á n főherczeg körútját tévé, Kassán megkéré a püspököt, hogy csak rövid ebédet készíttessen; igére a püspök, hogy csak órás ebéd lesz, de miként maga I s t v á n megjegyzé, az órából bizon óriás ebéd lőn.

Nagy háztartásnál a szakács fontos személy lévén,

nem csoda, hogy gyakran a házi titoknok vagy nevelő négy, a komorna öt, a szakács pedig (ha nem francia) hatszáz forint évi bért is húz. Már a francia szakácsnak, mint szinte külföldön mindenütt a magyar borbélylegénynek is, nagyobb fizetés jár, ide nem értve az accidenciákat, melyeket újabb kormányrendelet csak az állami tisztviselőknél szüntetett meg.

Egy valaki szakácsnéjának önként 10 forint havi fizetését megkettőzteté, oly feltétellel, ha bevásárláskor egy fillért sem csen többé a reábízott pénzből; mire azt felelé: „*Csak nem kívánja Nagyságod nekem szegény cselédnek káromat.*” — Tagadhatlan, francia szakácsok finomíták ki leginkább az asztali gyönyörök éldeletét, habár a legjobb szakács még is csak — az éhség.

Si fueris Romae, romano vivito more. Olasz, itt ott angol és német, de közönségesen francia honban a nagy háborúk ideje óta divatba jöttek az úgynevezett villásreggelik helyett csak déli órákban tartatni szokott *dejennés dinatoires*, melyekkel ebéd gyanánt is beérheti bárki is, és így a késő 5-6 órai ebédek kihozák divatból a rendes ozsonnákat, sőt a vacsorákat is, melyek helyett nagy részt már honunkban is az esti thea szolgál *cum accessoriis*, mi szerintem nem rózszokás.

A talán józanabb és bizonyos tekintetben mértékletesb korunkban már nálunk is kijöttek divatból a kétféle leves, kétféle vastag étel, becsinált s. a. t. vagy is az úgynevezett dupla ebédek; és közönségesen a 3, 4, 5 vagy hat tál ételnek jól megválasztására és összeillesztésére van most szerte több figyelem, mint sem a szám szaporítására, mint hajdan.

Az étválgás különös neme „az úgynevezett főpapi böjtös ebédek, melyek csak változás tekintetéből is különös érdeket nyújtanak, hol a különféle halneműek közt ritkán hiányzik az úgynevezett *piscis theologicus*. Böjtölésünknel mindig eszembe jut az a jó keresztény, ki nagypénteken így szóla feleségéhez: „*Ma számomra ne 10, hanem csak 8 gombócot készítesz szívem, hanem a tegnapiaknál kissé nagyobbcskákat.*” Valamint szinte kiment a divatból, ebéd után külön asztalra tenni használat végett a boros kancsókat; és különös hogy már 2000 év előtt monda Seneca: „*Post prandium aut infra diem vinnm bibere, hoc faciunt rustici, et verae voluptatis ignari*”¹⁾

Átalán legmértékletesebben élnek a keletiek; utánok az olaszok, hol a nagy hőség miatt nem is bír az ember igazi étvágygyal; egy marok fügével vagy gesztenyével egész napra beérik; mint szinte a spanyolok és zsidók egy pár vereshagymával és szivarral, vagy pedig rettekkel; végre (a bécsieket kivéve) a németek.

Ábrahám az angyalokat sült borjúhússal, tej, irósvaj, és kenyérral vendéglé meg. Némethonban (csak közép házokról szólok) néha két három nappal eleve meghívják a vendégeket vacsorára, mely rendesen egyedül egy csésze többnyire jó barna levesből, és sült borjú- vagy ürüczombból áll. És innen veszi származását honi protestáns úri házainknál azon általán divatos szokás, hogy vacsorára leves után a pecsenyét hozzák az asztalra. E divatot a külföldi német akademiákban

¹⁾ Ebéd után vagy napközben bort inni, ezt parasztok cselekszik, és a valódi gyönyörhöz nem értők.

tanuló ifjaink hozák be honunkba; de mivel még is a bőségekben élő magyar több étkekhez szokott, így követi aztán vacsorára a pecsenyét a *többi* vastag-tészta s. a. t. étel. Napjainkban, hol mind inkább nagyobbodik a drágaság, már gyakran így szólának honunkban is a német urak: *Meine Hausmannskost sind mer Speisen: Suppe, Rindfleisch, Zuspeis, und Nichtsdrauf.*

A gyermekek, fiatalok, nők és bornemisziák nyelvbibircsői ingerlékenyebbek, mint a borral élő férfiakéi; azért kedvelik inkább a tejes, cukros, édes étkeket, tésztákat, zöldséget s. a. t. — ezek pedig a sós étkeket, sódort, kolbászt, fűszereket, hagymákat s. a. t.

Átalán a nők étválgóbbak a férfiaknál, és ott, hol nő elnököl, néha oly kis tálakra tálalnak, mintha csupán kanári madárkák részére szolgálnának; úgy hogy aztán ebéd után azt kérdik néha: hová menjünk innen ebédre? Már itt nem volna csuda, ha mint az előtt mondani szokták, mi sem maradna a tálban *móresnek*; pedig ép ilyenkor legtöbb marad, mivel mindenki átall venni belőle. Mint mindenben, úgy itt is a középutat követni legjobb, mert roppant tálakon sem ízletes szemnek az étel. A nyalánknak első törvénye lassan enni, pedig azt tartják: ki lassan eszik, lassan is dolgozik. A sörtés makkal, az étválgó válogatott ételekkel álmodik, mint legkedvesb foglalkozásával.

Du Bos és Fontenelle nem tud van megegyezni, mikép készíttessék a spárgát, mivel amaz írósvajjal ez pedig eczet és olajjal akará: két részre oszták spárgájukat, de közben Fontenelle megüté a guta, és míg a cselédek véle foglalkoztak, Du Bos elfuta a

konyhába, mondván a szakácsnak, hogy valamennyi spárgát csak írósvajjal készítse.

Nincsen unalmasabb és egészségtelebb, mint magában egyedül enni, és mellette olvasni, vagy ép mélézni. Eszik iszik az ember, de mellette nem édel; ellenben mi sem egészségesebb, mint evés közben beszélgetni, vígan lenni, és valamennyi öt érzékét tetszéssel betölteni.

Azt tartják ugyan, hogy édességek, csemegék elősegítik az emésztést; de valamennyi csemegék legjobbika — a kaczagás. Boerhave diaeticus véggyománya így szól: *manger, macher, et marcher.* ¹⁾

A kormányzás mestersége tulajdonkép nem egyéb mint: „*Mesterség nem éheztetni és nem szomjaztatni a népet*” úgymond Confucz. *L'esprit fait les mortels aimables, mais l'estomac fait les heureux.* ²⁾

Minél forróbb az éghajlat, és minél tunyább a nép, annál csekélyebb az étvágy; minél hidegebb és emésztőbb a lég, és minél nagyobb a nép szorgalma, annál nagyobb az étvágya is. A spanyol, olasz és török csak felényit eszik, mint a schweiczi vagy britt. A tót fajok, mongolok és vademberek közt igazi éhkórság uralg, minden tekintet nélkül az éghajlat vagy tevékenységre; szívesebben eszik a bűzhödt halat és húst, mint a friset; ez nekik az, mi nekünk a só, bors, vagy mustár; torkig megtelve szintoly tehetlenek, mint az óriáskígyó mikor épen befalta a zergét; ekkor legkisebb gyerkőcze is megölhetné, ha nem rettegne tekintetétől.

¹⁾ Enni, megrágni, és járni.

²⁾ Az ész kedvesekké, de a gyomor boldogokká teszi a halandót.

A b a s k i r egy ülő helyében 15 font húst megmegezik, még hozzá 8 pint *kümszt*, azaz lótejből készült pálinkát. Négy *kirgiz* könnyen megezik egy juhot, és egy *nogayi* képes az l maga megenni.

Lúdtól legjobb tanulságot vehet magának az ember, hogy az örökös duggalásnak mi a vége: — szorulás, és szörnyű nagy máj! A májbajok leginkább azért divatoznak korunkban. Sok nyavalya leginkább onnan származik, mivel azt hiszi az 50-70 éves ember, hogy gyomra még szinte annyit emészthet, mint a 20-40 évesé.

Az éhkórosnak azt hinné az ember hogy szíve nincs is, hanem csak belei s gyomra mint a rovarnak, mely naponkint háromnyit megemész, mint a mennyit egész teste nyom. Az éhkóros irigyl a kérődző állatoknak a négy, és a tevének ötödik gyomrát. Leginkább buta emberek vannak e kórságnak alávetve.

R a d e l i f azon kérdésre, mi ártalmasabb: a sok étel-e, vagy a sok ital? szinte e kérdéssel felelt: mit lehet könnyebben kiűzni a testből: egy ökröt-e, vagy egy hordó bort?

A régi rómaiak dobzódását, melynek élén A p i c i u s állott, még is a később kor nem múlta felül. Néró, Caligula, Vitellius, sok római nagyokat jutattak tönkre lakomáikkal, melyekre magukat meghivatták; a legritkább görögthoni borok, téli időben Egyiptomból aranyért beszerzett rózsafüzérek, Ázsiának illatszerei, s végre a bajadereknek nem lehet hiányzani. Cicero az étteremet, miután odahagyák az asztalt, csataterhez hasonlítá; s Caesar maga is teljesíté a vendégnek gazdája iránti udvariságát: miszerint jóval ebéd előtt hany-

tatóval kiüríté gyomrát. *Lucullus* több éttermeket tartván, azoknak csak nevét monda udvarmesterének, hogy tudhassa, minő ebédet kellessék készíttetnie; *Pompejus* és *Cicero* egy ízben meglepven őt, egyedül azt monda: „*Apolló teremében terítsetek*” és oly ebéd készült, mely 22 ezer talentumba került. *Mi Lucullusnak* csak azt köszönhetjük, hogy ő hozta Pontusból a cseresnyét vidékünkre.

Lucullust nagyúri asztalának czélszerű izletes elrendezésében és fényében megközelíté honunkban egy nemrég csaknem világtalanul elhunyt vendégszerető érsek, ki ha véletlen vendégei érkeztek, udvarmesterének csak egy, két, három ujjával adá értésére, minő osztályzatú ebédet készíttessen; de a mellett szinte mint *II. Fridrik*, a konyha számadásokat maga idején figyelemmel vizsgálni soha el nem mulasztá.

Hajdan a praelaturák és szerzetházak tartatlak nem annyira az étválgás mint inkább a sok evés és ivás székhelyeiknek, midőn még nem így okoskodtak: *Cogito, ergo sum*, hanem: *Edo, bibo, ergo sum*; midőn Üdvezítőnk minden csudái közül is azt tárták legynagyobbnak, hogy öt ezer embert öt kenyérral jóllaktattott, és még 12 kosár morzsa is került ki a kenyérből; és midőn még ily gúnyos sírkőfelírások készülhettek:

Hier ruht, von manchem Mahle satt,
Ein wohlgenährter Herr Prälat;
Sein Wille ist, dass man ihn ruhen lässt.
Bis man zur Himmelstafel bläst

A szakácsoknak nem kedvező idő ezeket igen meggyéríté, mint szinte a hajdan nagy divatban

volt halotti torokat, a pompás közgyűlési, s székfoglalási ebédeket is; — de azért még is minden nagyobb ünnepély, a miként azt hírlapjaink is megemlíteni soha el nem mulasztják, mindig fényes lakomával végződik, mint szinte munkám ezen első kötete is.

TARTALOM.

	Lap.
Előszó	I-VII
Adakozás és pazarlás	1
Aggszüzek és agglegények	8
Akaratosság	15
Álladalmi férfiak. Hivatalnokok	20
Állam és állami formák	27
Állatkedvelés és kínzás	37
Álom és Álmák	44
Amerika	54
Anagramma. Chronogramma. Talány	74
Angolok	78
Arabok és Persák	90
Aristocrazia	97
Ásványok	103
Babona és balhitűség	114
Barátság	126
Bátorság	131
Becsvágy	135
Béketűrés	141
Belgium	146
Biblia	157
Bohózat és bohócok	160
Bonmot	171
Bölcsészek	176
Boszorkányok	180
Bull	184

	lap.
Csók	188
Czímek	192
Dancoskodás. Trágárság	201
Dánok	210
Divat	213
Dohány és burnót	217
Ebek	226
Éghajlat	233
Élcz.....	240
Élelem	251
Életbölcseiség.....	259
Emlékek, sírkövek.....	266
Epigramma	277
Érzékek.....	284
Ethnographiai hasonlítások	290
Étvágy, étvágás éhkórság.....	297